

НИКОЛА РАМИЋ

# О ЈАТОВСКИМ ИЗОГЛОСАМА

**ФИЛУМ**

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ  
УНИВЕРЗИТЕТА У КРАГУЈЕВЦУ

Никола Рамић

О ЈАТОВСКИМ  
ИЗОГЛОСАМА

Крагујевац, 2010.



# О ЈАТОВСКИМ ИЗОГЛОСАМА

Библиотека  
ЛАОКООН

Никола Рамић  
О ЈАТОВСКИМ ИЗОГЛОСАМА

*Рецензенти*

Проф. др Мирослав Николић  
Проф. др Милош Ковачевић

*Издавач*

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

*За издавача*

Слободан Штетић, декан

*Коректура*

Аутор

*Технички уредник*

Ненад Захар

*Штампа*

ГЦ Интерагент, Крагујевац

*Тираж*

300 примерака

ISBN 978-86-85991-21-9

## САДРЖАЈ

О овој књизи / 7

Говорни типови у југозападној Босни / 11

Стање континуаната јата у говору Срба  
доњег Ливањског поља / 47

Континуанти дугога јата / 48

Континуанти краткога јата / 67

Рефлекси секундарног јата и сродне појаве / 80

Закључна разматрања / 82

О икавском говору Срба у југозападној Босни / 87

О јатовској проблематици у западнијим  
српским говорима / 107

Скраћенице часописа и публикација / 121

Литература / 123

Биљешка о аутору / 131

Summary / 133



## О ОВОЈ КЊИЗИ

Ова књига настала је као резултат вишегодишњег истраживања српских народних говора на подручју југозападне Босне. Таква истраживања започета су сакупљањем грађе путем Упитника за потребе Српског дијалектолошког атласа, а резултат тога јесте и неколико прилога о овим говорима објављених у часопису *Српски језик*. Стога су они у основици ове књиге, проширени и допуњени новом грађом. Свему томе претходила је израда монографије у којој је описан икавски шћакавски говор са подручја Ливна и Дувна (сада Томиславграда) – *Ливањско-дувањски говорни тип*, а којем је близак говор Срба икаваца са подручја Купреса и једнога дијела Гламочког поља.

Проширења већ објављених прилога, и допуне новом грађом, јесу прије свега у оном дијелу који се односи на обухваћеност територије, пошто се сада третирају и говорне зоне са подручја Гламоча, али и у обухвату језичких црта које значајније обиљежавају поједине говорне типове и тако предвајају ово подручје на икавске и ијекавске говоре. Стања говора подручја Купреса, Гламочког и доњег Ливањског поља до сада су била релативно слабо позната у дијалектолошкој науци. Та „бјелина“ на дијалекатској мапи налази се између монографски обрађених сјеверозападног дијела подручја југозападне Босне, Дрвара и Босанског Грахова (у оквиру монографије *Западно-босански ијекавски говори* М. Дешића) и југоисточног њеног дијела, Ливна и Томиславграда (Н. Рамић: *Ливањско-дувањски*



џоворни *џиџи*). То је, дакле, простор између ова два по много чему супротстављена говорна типа, па је могуће претпоставити да се ту огледају и посљедице међусобних утицаја. Недовољно података о карактеру говора становника тих крајева, као и позната ратна дешавања и масовни егзодус Срба, учинили су посао ове врсте ургентним. Надамо се да ће изнијети материјал пружити цјеловитију слику говорâ.

У првом поглављу, *Говорни џиџиови у југозападној Босни*, настоји се прецизније утврдити икавско-ијекавска граница и праћењем маркантнијих изоглоса извршити идентификација појединих говорних типова и њихово омеђавање, па се тако оцртавају ијекавске и икавске зоне. Утврђивање икавско-ијекавске границе раније је извршено у раду *Икавско-ијекавска размеђа у југозападној Босни*, што је у основи тога поглавља. Сада се наведеним карактеристикама придодаје низ других језичких црта, којима се жели јасније представити стање говора на томе подручју.

Будући да је југозападна Босна етнички и вјерски некомпактно подручје, и да у дијалектолошкој науци преовлађује став да су сви Срби у западнијим подручјима ијекавци, логично је да се и говор становника ових крајева у литератури тако парцелише. На терену се показује да није тако, јер овдје има и Срба икаваца. Стога је централни дио књиге о стању континуаната јата. У том погледу описано је подручје доњег Ливањског поља, и то у поглављу *Континуантни јати у џовору Срба доњег Ливањског поља*, али сада допуњено грађом и испоређено са стањем какво је у говору ијекаваца средишњег дијела Гламочког поља, као и са стањем сјеверозападнога дијела гламочке територије, која је говорно најближа ономе што је описано у напријед поменутој монографији М. Дешића. Пошто је та ијекавска зона подробније истраживана - поред Упитника за дијалектолошке атласе и класичним дијалектолошким методама (снимањем континуалног говора на магнетофонске траке, биљежењем у радне свеске, путем пригодно састављаних

упитника за отклањање празнина насталих током израде текста и сл.), поштована је строга убикација података. Наслов раније објављеног рада није мијењан не само због тога, него и због чињенице да је махом подударну грађу са гламочког подручја требало само разврстати и у неким појединостима истаћи. Ту се прије свега мисли на артикулационо-акустичке вриједности континуаната јата које се сматрају основнима у ијекавским говорима, тј. у случајевима када се ради о рефлексима који су секвенце, али и због тзв. екавизама и икавизама. Поглавље *О икавском џовору Срба у јуџозајадној Босни* са тежиштем је на говору купрешких Срба, уз податке из икавског говора гламочких Срба, чему се сада посвећује више пажње. Та нова грађе показује његово мјешавинско икавско-ијекавско стање данас, али пружа основа и за претпоставку да је то некада могао бити мјешовити икавско-ијекавски говор.

Икавизам као дијалекатска чињеница у говору купрешких Срба у науци више није споран – већ га констатују и уџбеници, али ареал тога икавизма није био утврђен. Ни његов карактер није недосмислено опередијељен, мада се обично тумачи да је контактнога типа. Овдје се настоји показати да се поријекло овог икавизма може и другачије тумачити. На крају књиге, у дијелу *О јативској проблематици у зајаднијим српским џоворима*, настоји се прокоментарисати, сада са више аспеката, укупна јатовска проблематика у западнијим српским говорима.

Концепција књиге унеколико је условљена поријеклом грађе (једним дијелом је из упитника за дијалектолошке атласе), па се и третирање појединих проблема настоји прилагодити потребама лингвистичке географије. То опет значи да није урађена на класичан начин, са исцрпним описима појединих говора, него више са освртањем на поједине дијалекатске појаве и важније проблеме. На тај начин језичке црте се хијерархизују и омогућава се лакше праћење распрострања и удруживања појединих изоџлоса.

Рецензентима ове књиге, професорима др Мирославу Николићу и др Милошу Ковачевићу, захваљујем се на корисним сугестијама при изради књиге, а колективу ФИЛУМ-а на разумијевању потребе да књига буде објављена.

Београд, 10. април 2010. године

Аутор

## ГОВОРНИ ТИПОВИ У ЈУГОЗАПАДНОЈ БОСНИ

1. Југозападна Босна као енциклопедијска одредница са географском квалификацијом могла би се подвести под подручје *биља* и *иоља*, које обухвата простор (издужен у правцу сјеверозапад-југоисток) омеђен планинама Осјеченицом и Луњевачом са сјеверозапада, Миљевачом, Виторогом и Плазеницом са сјевера, Радушом и Љубушом са сјевероистока, Враном и Либ планином са истока, Завелимом са југоистока, а са јужне стране Камешницом и Динаром, границом према Хрватској. Ту су велика крашка поља Ливањско, Гламочко и Дувањско, и нешто мања Купрешко, Вуковско и Равањско (Равно) поље. То су територије општина Дрвар, Босанско Грахово, Гламоч, Купрес, Ливно и Дувно<sup>1</sup> (сада Томиславград).

1.1. То је етнички и вјерски некомпактно подручје, што се може пратити још из периода средњег вијека. Тако Константин Порфирогенит, помињући ливањску жупу и Ливно, констатује да се „само мјесто Ливно ... налази уз границу српског и хрватског подручја“.<sup>2</sup> У XIV вијеку Стјепан Котроманић дувањски, ливањски и гламочки крај (Западне стране или Завршје) прикључује Босни, а нешто касније Босни припада и област око горњег Унца, да би поткрај XV вијека овим крајевима овладали Турци.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Енциклопедија Југославије II, под Босна и Херцеговина.

<sup>2</sup> И. V, 545.

<sup>3</sup> Петрић 1960/61: 24.

У периоду турског освајања и њихове владавине ови простори су изразито миграциони, а све због честих ратова (турско-млетачких, између Турске и Аустро-Угарске), варљиве и несигурне границе, епидемија. Масовна помјерања становништва ишла су правцем југоисток-сјеверозапад. Сматра се да су таквим помјерањима ова подручја попуњавана становништвом углавном из Херцеговине и старе Рашке у XV и XVI вијеку.<sup>4</sup> Већих или мањих помјерања било је и касније, неријетко тзв. унутрашњих. Етничка слика подручја мијењала се на разне начине (ратовима, колонизацијама, емигрирањима и др.), али је извјесна равнотежа одржавана све до последњег рата.

**1.2.** А до последњег рата Срби су били већинско становништво на сјеверозападном и сјеверном дијелу подручја (Дрвар, Босанско Грахово, Гламоч и Купрес), а Хрвати на југоистоку (Ливно и Дувно). Бошњака је у знатнијем броју било у Гламочу (око 18%) и Ливну (око 15%).<sup>5</sup>

У Босанском Грахову и у његова 34 села било је око 95% Срба, и мање од 3% Хрвата (највећим дијелом у селу Уништа, са далматинске стране Динаре). Уништа су једино село ове општине које је имало више становника Хрвата него Срба.

За Дрвар је познато да је то била општина са највећим процентом српског становништва у Босни и Херцеговини.

У Гламочу и у његова 54 села Срба је било око 80%, око 18% Бошњака (муслиманска села су Видимлије, Драгнић, Опачић, Карајзовци и Биличић, чинили су већину у Ковачевцима и Младешковцима, а било их је у још 13 села, углавном онима која су ближе граду). У 29 села живјели су искључиво Срби.

Становништво купрешког краја чинило је више од 50% Срба, око 40% Хрвата, 8% Бошњака и „осталих“. Од 35 села, у 14 су живјели искључиво Срби, у 5 само Хрвати, а Бошњаци су бројчано знатно претезали у 2 села (Куте и Брда). За остала

<sup>4</sup> В. Цвијић 1922.

<sup>5</sup> Према попису становништва из 1991. год.

купрешка села може се рећи да су мјешовита по саставу становништва.

На ливањско-дувањском подручју сасвим преовладава хрватско становништво (у Дувну 86%, у Ливну 72%). Од око 10% ливањских Срба већина је живјела у српским селима доњег Ливањског поља (Бојмунти, Радановци, Врбица, Богдаши, Губин, Сајковић и Прово) или је одатле поријеклом, а населили су се у граду Ливну или његовој околини. У осталим ливањским селима нема ниједног гдје су Бошњаци или Срби већинско становништво, а чак 20 села су искључиво хрватска. У граду Ливну највише је било Бошњака, нешто мање Хрвата, али и значајан број Срба. Омеровићи код Дувна једино су чисто муслиманско село, у Оплећанима су Бошњаци већинско становништво, а у Рашћанима су живјели искључиво Срби. У осталим дувањским селима живе само Хрвати, или су у већини. И у граду Дувну највише је Хрвата.

1.3. Послијератна етничка слика подручја потпуно је измијењена. Са ов их простора Срба је било готово сасвим нестало. Масовно су били у избјеглиштву, а на повратак на вјековна огњишта одлучио се веома мали број њих, углавном оних старијих. И Бошњака је у вријеме писања овога рада било знатно мање. Миленко С. Филиповић у „Етнолошким записима с пута по западној Босни“ пише о измјени етничког састава становништва појединих насеља после II свјетског рата и за дувањско село Цебара каже: „... половину села Цебара нпр. чинили су православни Срби, и тај део села је сада пуст“.<sup>6</sup> Ја се не усуђујем тако нешто констатовати и за остале предјеле југозападне Босне, мада је то сада сурова реалност, јер се надам да ће се људи, ма који и ма од куда, вратити својим кућама. Ратом је поремећен и бројчани однос старосједилачког хрватског становништва и новодосељених Хрвата, такође ратних избјеглица, углавном из централне Босне. Дијалекатска слика подручја и са те стране биће промијењена.

<sup>6</sup> Филиповић 1967: 320.

2. Због свих ових етничких измјена дат је и овакав увод. Један од разлога томе јесте и чињеница да говори овога подручја до сада нису детаљно истражени, те да у лингвистичкој географији овај простор није прецизније разграничен. Управо на овом терену, који је на дијалекатској мапи извјесна „бјелина“, постоји неколико говорних типова штокавског дијалекта, а у неким од њих нарушено је правило њихове везаности за религиозну припадност према рефлексима старог вокала јат, тј. да су сви православци западно од Босне и Неретве ијекавци, а католици и муслимани икавци.<sup>7</sup>

2.1. Говор сјеверозападнoг дијела подручја, Дрвар и Босанско Грахово, описан је у склопу обимне монографије М. Дешића *Западнобосански ијекавски говори*.<sup>8</sup> У монографуји *Ливањско-дувањски говорни тип*<sup>9</sup> описан је говор становника са подручја општине Томиславград (у цјелини) и општине Ливно, без десетак српских села у сјеверозападном дијелу Ливањског поља – која су ијекавска.

Између ова два по много чему супротстављена говорна типа је простор на којем се могу огледати посљедице међусобних утицаја, интерференције система, што је због недовољности релевантних података са терена узроковало и различито квалификовање говора, на цијелом том подручју, или у појединим његовим дијеловима. М. Решетар је у језику босанског фрањевца Павла Посиловића констатовао икавско-јекавске замјене старог вокала јат: икавизам у кратким слоговима и претежни јекавизам у дугим слоговима,<sup>10</sup> дакле извјесну систематичност. Будући да је Посиловић из Гламоча, а Гламочани су у огромном проценту православци (већином и ијекавци), наметала се потреба за испитивањем данашњег говора његовог родног краја. О говору ливањских Срба икаваца писала је Ђ. Чустовић,<sup>11</sup> али

<sup>7</sup> В. Белић 1905; Ивић 1985: 175 и 132-133; Пецо 1996: 169-171.

<sup>8</sup> Дешић 1976.

<sup>9</sup> Рамић 1999.

<sup>10</sup> Решетар 1928/29: 84.

<sup>11</sup> Чустовић 1960/61.

њени закључци често су подложни преиспитивању. (Она је етнолог и „није у потпуности схватила тај говор“.<sup>12</sup>) Д. Вујичић и Ј. Баотић су у Вуковском пољу (Купрес) открили „досад непознати икавски говор Срба“.<sup>13</sup> Д. Брозовић је у неколико наврата помињао ијекавце који су „примили икавштину (нпр. код Ливна, Дувна)“.<sup>14</sup> Он наглашава: „Мислим, да је у ливањском крају најзанимљивији задатак истражити говор православних икаваца, који станују мало подаље од Ливна“.<sup>15</sup>

Истина је да су на овом простору позиционирани различити говорни типови. Посебна цјелина јесте говор становника доњег Ливањског поља и сјеверозападнoг дијела гламочке територије. Доње Ливањско поље унеколико је захваћено помињаном Дешићевом монографијом,<sup>16</sup> а Гламочко није. Будући да сјеверозападни дио Гламочког поља, према нашим подацима, показује стање које га приближава говорној зони Дрвара, овдје ће бити презентирани подаци и са тога подручја. Са подручја које се налази између говорних типова описаних у поменутих монографијама<sup>17</sup> објављено је најмање података. Ваља истаћи прилог А. Пеце о контактном икавизму,<sup>18</sup> с напоменом да су подаци углавном из села ближих икавцима, и констатацију Д. Вујичића и Ј. Баотића „да су Срби у Ливањском пољу у основи ијекавци, али са знатним натрухама икавизма, особито у тзв. мијешаним насељима“.<sup>19</sup> Од овога се битно разликује стање на подручју Купреса и југоисточног дијела Гламочког поља, гдје је говор у основи икавски.

<sup>12</sup> Вујичић-Баотић 1989: 167.

<sup>13</sup> И: 163-169.

<sup>14</sup> Брозовић 1961/62: 55.

<sup>15</sup> Брозовић 1960: 351.

<sup>16</sup> На списку посјећених пунктова су Нуглашица и Казанци (Дешић 1976: 31).

<sup>17</sup> Исп. фусноте 8 и 9.

<sup>18</sup> Пеце 1996: 169-182.

<sup>19</sup> Вујичић-Баотић 1989: 167.



2.2. Према подацима прикупљеним на терену уобичајеним методама – првенствено биљежењем континуалног говора на магнетофонске траке и са радним свескама, те према грађи из постојећих упитника попуњених за потребе *Српског дијалектолошког атласа* и оних попуњених у оквиру пројекта *Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс – синхронијска дескрипција и однос према стандардном језику* и из постојеће литературе, могуће је, праћењем маркантнијих изоглоса, у југозападној Босни идентификовати поједине говорне типове и прецизније их омеђити.

3. Традиционални метод класификације штокавских говора јесте онај који се заснива на врсти акцентуације и рефлексима старог вокала јат, а томе се често додаје систем множинских падежа. То су кардиналне црте по којима се разликују и групишу локални говори. Док се типу акцентуације у свим класификацијама даје првенство, јер „имају неупоредиво највећу фреквенцију у говору ... и уз то поседују прворазредан фонолошки значај“,<sup>20</sup> различити континуанти јата погодни су за утврђивање разлика између појединих говорних типова ако се са њима удружују и друге говорне особине које тако потврђују основаност њиховог раздвајања или груписања.

На подручју југозападне Босне различитим рефлексима јата, према којима се јасно раздвајају ијекавски и икавски говори (уз могућност постојања мјешовитог говорног типа), придружују се и извјесне разлике у систему множинских падежа, прије свега у инвентару наставака. Овдје је значајно да су различити и рефлекси познатих старих консонантских група *\*stj*, *\*zdj* ..., јер рефлекси *шш*, *жж* обиљежавају ијекавске, а *шћ*, *жћ* икавске говоре. Иако ограничене фреквенције и малог структуралног значаја,<sup>21</sup> ова црта на овом подручју је важна, не само због тога што је шћакавизам везан за икавштину, него и због

<sup>20</sup> Ивић 1991: III/ 32.

<sup>21</sup> И: 34.

тога што се показује да су са њом удружене и неке друге диференцијалне особине.

**3.1.** Стање акцената на овом терену не може значајније послужити као класификациони критеријум<sup>22</sup> пошто је свуда заступљена новоштокавска акцентуација. У четвороакценатском систему фонолошку функцију врше интонација, квантитет и мјесто акцента, а дистрибуциона правила начелно су у складу са правилима стандардног језика. Нису биљежени примјери остатака старије акцентуације са силазним акцентима ван првога слога, какви су посвједочени у сусједној Рами.<sup>23</sup>

Неуједначености која се тичу правила о дистрибуцији углавном се свде на познате и широко заступљене примјере одступања у недовољно творбено уобличеним сложеницама (типа *Јуџослâвија*, *џољоџрџвреда*), генитиву множине вишесложних именица (типа *џиџурџкâ*, *џрискâкâлâ*), те у недовољно адаптираним позајмљеницама (типа *милиџиунџр*, *џџурџсиџ*). Слично је и са одступањима у дистрибуцији дужина која су у вези са различитим вриједностима континуаната јата, јер су у сјеверозападном дијелу овога подручја биљежени двосложни рефлeksi дугога јата са дугим другим дијелом, типа *џџниџџџу*,<sup>24</sup> а на подручју доњег Ливањског поља такав је случај са дужином у *џџслиџџ* и сл.

Детаљан опис говорâ пружио би већи број више или мање значајних разлика, односно подударних прозодијских карактеристика, а за представљање дијалекатског стања на подручју југозападне Босне и раздвајање (ијекавских од икавских) и груписање (ијекавских на једној, а икавских на другој страни) говорних типова, ваља користити већ познате чињенице, или на основу њих и на основу нових података понудити интерпретацију која би поткријепила основаност таквих раздвајања,

<sup>22</sup> О основним критеријумима подјеле штокавских говора в. Ивић 1985: 55-64.

<sup>23</sup> Оука 1983: 71.

<sup>24</sup> Дешић 1976: 106.

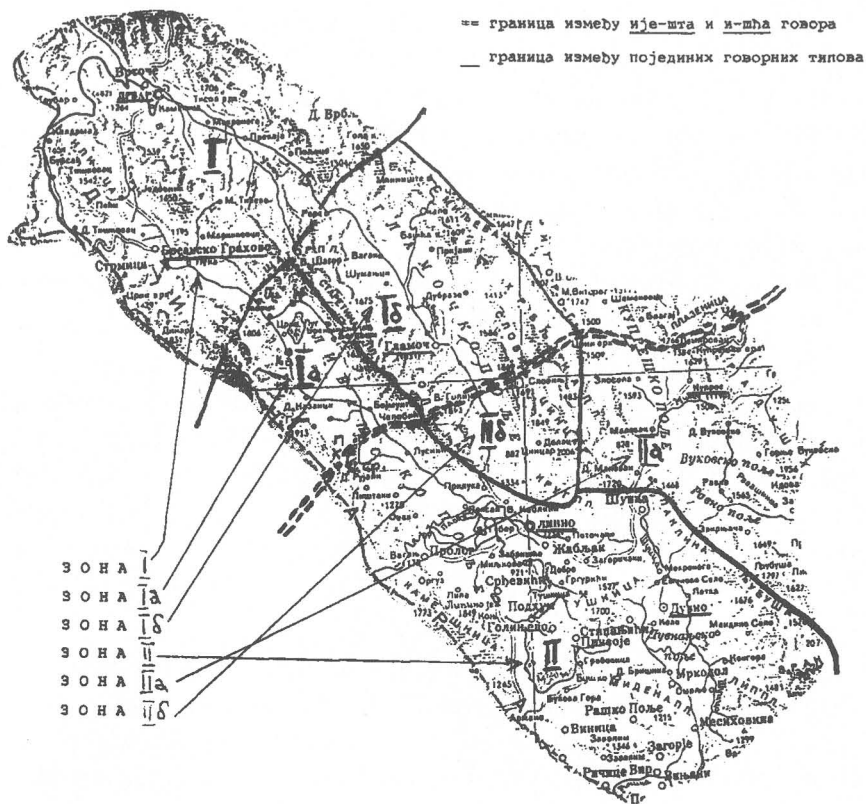
односно груписања. Свјесни чињенице да су све разлике и све подударности међу говорима објективна стварност, и да све скупа сачињавају дијалекатску слику једнога подручја, прозодијским специфичностима поклања се више пажње уколико и оне диференцирају говорне типове, односно доприносе јаснијем сагледавању стања ијекавских на једној, и икавских говора на другој страни. То значи да се овдје прво настоји утврдити икавско-ијекавска граница, и на основу континуаната јата идентификација говорних типове, а потом се тој изоглоси прикључују друге језичке црте, већег или мањег класификационог значаја.

**3.2.** Рефлекси старог вокала *jaīi* и старих група *сијј*, *зјј*; *скј*, *зџј*; *ск<sup>е</sup>*, *зџ<sup>е</sup>*, основни диференцијални дијалектолошки критеријум при класификацији босанско-херцеговачких говора,<sup>25</sup> предвајају ову територију. Сјеверозападно су ијекавски говори, дрварски крај и дио територије Босанског Грахова (западно од села Пеуље) и дио гламочког подручја (западно од Стекероваца) (зона I), те сва српска села доњег Ливањског поља (зона Ia) и централни, највећи дио гламочке територије, од Стекероваца на сјеверозападу, до Старог и Малог Села на југоистоку (зона Ib). Југоисточно је икавскошћакавски ливањско-дувањски говорни тип, подручје Дувна и Ливна (без српских села у доњем Ливањском пољу) (зона II), те подручје Купреса (до Благаја) (зона IIa) и југоисточни дио Гламочког поља (зона IIb). (В. приложу карту.)

**3.2.1.** Изоглоса шћакавизма на овом подручју у дијалектолошкој литератури није „прецизно“ утврђена. У тврдњама или претпоставкама важним за лингвистичку географију говори се о подручјима Ливна и Гламоча (поред несумњивог Дувна) као компактним шћакавским зонама,<sup>26</sup> а то због прилично уопштених интерпретација оскудних података са терена. У овом дије-

<sup>25</sup> Вуковић 1963: 23.

<sup>26</sup> Окука 1983: 65.



лу Босне типични шћакавизам<sup>27</sup> иде заједно са икавском замјеном јата. (Истичемо „типични“ због тога што се групе *шћ*, *жћ* у неким позицијама и неким лексемама јављају често у босанским ијекавским говорима за које важи општа квалификација да имају *шћ*, *жћ* као континуанте наведених старих група.<sup>28</sup>)

<sup>27</sup> Овдје смо имали на уму тумачење П. Ивића: „Насупрот великој историјској важности ове црте, њен домаћај у самом језичком систему врло је мали /.../ а са њом практично није удружена ниједна друга изоџлоса. Литература њу, додуше, помиње напореда с икавском заменом јата, али у ствари нису сви икавски говори сачували *шћ* и *жћ* ...“ (Ивић 1985: 55-56); тако и став Д. Брозовића да је „теоретски неприхватљиво такво везивање изоџлоса“ (Брозовић 1961/62: 54).

<sup>28</sup> В. Пецо 1975: 213; Петровић 1973: 184-185; Дешић 1976: 173-174.

Зоне I (са Ia и Ib) и II (са IIa и IIб) разграничене су линијом која иде од подинарског села Чапразлије и Челебића испод Старетине, у Ливањском пољу (оба села су мјешовитог националног састава, гдје живе Срби и Хрвати), преко Цацан Хана и Видимлија (са већинским бошњачким живљем, а у селу је било и Срба и Хрвата) на сјеверном рубу Гламочког поља (с напоменом да југоисточно од ове линије постоје српска села рубом Гламочког поља, али и села мјешовитог националног састава), заокружујући подручје Купреса испод Благаја.

Зоне I, Ia и Ib су ијекавске и са *ишћ*, *жс* као основним континуантима поменутих старих група, зона II је несумњиво икавска и шћакавска, а за зоне IIa и IIб углавном се тврди да су поикављене и да су примиле „типични“ шћакавизам, бар када се ради о говору православног живља, све на лексичкој основи, и без икаквих правила (зона IIa скоро сасвим, а зона IIб у великој мјери),<sup>29</sup> мада је њихов икавизам и шћакавизам могуће и другачије тумачити.<sup>30</sup>

У већ помињаној монографији М. Дешића<sup>31</sup> то стање за зону I сасвим је образложено. У зонама Ia и Ib форме типа *кòсћишће* врло су ријетке и чују се у пограничним српским селима Бојмунти, Радановци, Старо Село, или од Срба из мјешовитих села Чапразлије и Челебић, па се намеће закључак да су преузете из говора икаваца шћакаваца (католика и муслимана). Сасвим су обични примјери типа *н̄амјешћ̄ај*, *ӣр̄емјешћен*, *к̄рићен*, *ӣдонишћено*, као и *ӣшћ̄ем*, *з̄аишћем*, а кад је у питању глагол *ӣусћийћи*, чини се да је редовно *ӣушћен*, *ӣушћайћи* / *ӣушћайћи*, *ӣушћайћи* (свр.), *с̄ӣушћайћи*, *с̄ӣушћен*, *р̄ас̄ӣушћ̄а̄йћи*, наспрам *ӣушћ̄ӣе*, *р̄ас̄ӣушћ̄ӣе*.

Истакнуто је да је зона II шћакавска, а оvdје ваља истаћи стање у вези са формама глагола *ӣусћийћи* јер је ту обичније

<sup>29</sup> Марковић 1958: 42; Пецо 1996: 177.

<sup>30</sup> В. овдје поглавље *О јайшовској проблематици у зајаднијим српским говорима*.

<sup>31</sup> Дешић 1976: 172-185.

*й̆ус̆й̆ай̆, н̆ай̆ус̆й̆ай̆о, џ̆ий̆ус̆й̆ай̆ий̆* него *й̆ўш̆ӑй̆, й̆ўш̆ий̆ий̆о*, али *й̆ўш̆ӗ, рас̆й̆ўш̆ий̆и*. Ситуацију у зонама Па и Пб презентирали су Д. Вујичић и Ј. Баотић,<sup>32</sup> односно А. Пецо,<sup>33</sup> а овдје наводимо још неке примјере из Равног (зона Па) и Доца (зона Пб).

У Вуковску сусједном Равном још је и *џ̆њ̆ий̆ише, б̆ўњ̆ий̆ише, џ̆ўш̆ерица, ш̆ўџ̆а, н̆ам̆иш̆ено, к̆р̆ш̆ӑв̆а, к̆р̆ш̆ав̆али, ўш̆и-й̆ӑк̆а, зв̆йӂа ...* али *й̆р̆ий̆ий̆, й̆р̆ий̆ий̆ом, в̆ий̆ий̆* (тако је и у Кудилјима, Вуковско), насупротив *й̆р̆ий̆иш̆, в̆ий̆иш̆, в̆ий̆иш̆ац* у зони П. У Доцу код Гламоча (зона Пб) забиљежено је: *ўл̆ий̆ише, й̆р̆ӗџ̆риш̆, ш̆ӗнич̆ий̆ише, клйиш̆а, Кр̆иш̆е, Пл̆анд̆ий̆ише, Лан̆ий̆иш̆а, в̆р̆ий̆иш̆ий̆, в̆р̆ий̆иш̆ий̆, в̆р̆ий̆иш̆йо, зв̆йӂӗ, зв̆йӂили*, као и занимљив примјер укрштања *џ̆њ̆йӂе* (гнијездо), али *й̆р̆ий̆ий̆, й̆р̆ий̆ий̆ом, ш̆йўџ̆а, џ̆ўш̆тарица, моӂс̆ӑци, в̆ј̆ӗш̆ий̆*.

Ако је у зонама Па и Пб у говору православног живља био активан процес примања шћакавизма, онда би то значило враћање на старије стање.

**3.2.2.** Када се говори о икавизацији, њено радикално спровођење у говору купрешких Срба у Вуковском пољу показано у раду Д. Вујичића и Ј. Баотића у закључном дијелу образложено је на следећи начин: „... демографска неустаљеност, често досељавање и одсељавање, некомпактност досељеника, везе, одласци и избивања у икавским крајевима, по нашем мишљењу, главни су разлог што су Срби у Вуковску у погледу рефлекса *јата* изједначени са околним Хрватима и Муслиманима — икавцима“.<sup>34</sup> Опет имајући на уму чињеницу да је икавизам у говору Срба овога подручја могуће и другачије тумачити, са њиховом икавском грађом из Вуковска подударна је грађа из Равна, а у оном дијелу у којем се говори о ијекавским рефлексима јата и о јотовању ваља додати да је и у Равну (као и у Вуковску) увијек ијекавски рефлекс у *сијено*. Вујичић и Баотић у

<sup>32</sup> Вујичић-Баотић 1989: 166.

<sup>33</sup> Пецо 1996: 169-182.

<sup>34</sup> Вујичић-Баотић 1989: 169.

Вуковску биљеже *сијено, сијèну, сијèна*<sup>35</sup> (дакле, потпуна дво-сложна замјена јата, стандардног карактера), док је у мом материјалу из Равна *с"јèно, с"јèна* (Нпл), а у једног информатора редовно чак *сèно*, што указује на редукцију првог, затворенијег дијела континуанта старог дифтонга, или његову потпуну елиминацију. У Равном је обично *сèди, сèсти, сèдїти, òсечена*, мада се чује и *сӣсти, сӣдїти, òсичена*.

У зони Пб, у гламочком српском селу Долац, забиљежено је *рӣч, рӣчима, врїме, бил, лӣно, лӣи, ӣивац, мліко, мліка, сїїна; бӣжāла, лӣиња̄к, ӣишицè, дивèр, ӣивā, снї̄гови, Лӣсковац, ӣивчӣћ, ӣриварӣи, ӣривлāчило, лӣидїта, òӣирāј; врїло, ӣрїска, ӣрїишичица, жсрїбна, брїсїовина, òкрићала ...али је с"јèно [са̄дит с"јèно, дї̄јè се], срèдњї, срèтан, као и, за икавске говоре овога краја уобичајене форме *дèдо, ӣрамдèдо, чӯкундèдо*, те *сїарèшина*, на *ӣрїмер*. Неријетко је од истог говорника могуће чути и ијекавске форме *в"јèсти, вјèшӣи, л"јèк, л"јèкови*, као и *лӣчӣ л"јèковїм, ӣћ ù сјечу — сӣћ дрва, дјèвèр зāӣивā*, дакле комбиновано, што се може тумачити и као накнадна ијекавизација под утицајем медија и живљих веза са ијекавцима и др., што је мање значајно за идентификацију овог говорног типа, онаквог како су говорили или говоре најстарији житељи, управо његови аутентични представници.*

У прилог досадашњим тумачењима поријекла икавизма у западнијим говорима православаца<sup>36</sup> може бити и чињеница да су се на овом подручју међусобно, удајом и женидбом, скоро по правилу орођавали Срби из икавских подручја. Православно становништво зона Па и Пб у великој је мјери економски и административно било окренуто зони П, па је, као и тамо, и овдје икавизам могао узрапредовати.<sup>37</sup> Ако је некада и било неког система у замјени јата, тај систем се временом потпуно изгубио.

<sup>35</sup> И: 165.

<sup>36</sup> Исп. Ивић 1985: 175; Марковић 1958: 41; Павловић 1927: 105; Пецо 1996: 170-179.

<sup>37</sup> Исп. Белић 1922-23: 146.

Ако становништво зона Па и Пб (у већој мјери) у свакодневном говору, несвјесно или свјесно, више или мање мијеша икавске и ијекавске форме, то још не значи да се ради о икавско-ијекавском говору (мада је могуће да је он такав био — и због природе гласа јат).<sup>38</sup> У таквим говорима морао би постојати неки систем, какав је имао језик Павла Посиловића,<sup>39</sup> или онакав какав је биљежио Решетар у Жепчу и Јабланици.<sup>40</sup> Данашњим општим стањем говора и због изразите заступљености икавских рефлекса јата, зоне Па и Пб (поред зоне П) прикључују се групи млађих икавских говора штокавског дијалекта.

**3.2.3.** Сва српска села доњег Ливањског поља, без обзира на то да ли административно припадају Ливну или Босанском Грахову (зона Ia), у основи су ијекавска, а тако и највећи дио гламочког подручја (зона Ib). Зона I, тј. подручје Дрвара и већи дио подручја Босанског Грахова,<sup>41</sup> обрађена је у помињаној Дешићевој монографији, а њој се сасвим прикључују и гламочка села западно од Стекероваца.

Када су у питању односи ијекавизам – икавизам, односно штакавизам - шћакавизам као опште стање говора,<sup>42</sup> зоне Ia и Ib могу се прикључити зони I. У том погледу стање континуаната јата у тим зонама скоро да се не разликује од оног у зони I, с тим што су форме типа *gъиџ* и *нџсам* обичније од иначе присутних *ђџџ* и *н"јџсам* у селима сјеверозападно од града Гламоча, а једине у селима око града, у самом граду и југоисточно, до

<sup>38</sup> Решетар 1928/29: 86.

<sup>39</sup> И: 84.

<sup>40</sup> Решетар 1925-26: 51.

<sup>41</sup> Национално мјешовито село Уништа административно припада Босанском Грахову, а налази се са далматинске стране Динаре. Село је прилично изоловано у динарском масиву, а говор становништва је под великим утицајем медија (радија и телевизије) и са мноштвом екавизама дистрибуираних без икаквог система, па се чини да би за његово истраживање био погодан социоллингвистички приступ.

<sup>42</sup> Према класификационим критеријумима А. Пеце (Пеце 1989: 38-40).



границе с икавцима. У зони Ia, југоисточно од Пеуља и Нуглашице (гдје су забиљежене обе форме) само је *гѣиѣ* и *нисам*.<sup>43</sup>

Тим „икавским натрухама“<sup>44</sup> у зони Ia ваља додати и *нѣвистѣа*, *сѣкира*, *сѣкирица*, *нѣдиља*, *кѣудиља*, *ѣонѣдиљаѣк*, *бѣика*, *бѣикан*, *бѣлѣв*, *Бѣлѣн*, *Бѣле*, *Бѣлѣновић*, *бѣљаѣ*, *биљѣѣиѣ*“не, *Цвѣѣѣа*, *Цвѣѣѣико*, *Цвѣѣѣић*, *лѣѣѣова*, *вѣѣѣрѣѣ*, не *вирѣѣ* се, не *врѣѣдѣ*, *врѣѣсак* (вријесак), *ѣбиси*, *нѣѣѣослѣм*, *смѣи*, *смѣѣја*, *мѣѣѣѣр*, *ѣријѣѣѣа*, *двѣи*, *двѣистѣа* ... дакле, разнолики икавизми неједнаког статуса у ијекавском стандарду и различитог степена раширености у народним ијекавским говорима, а који никако не оспоравају ијекавски карактер говора. Према ономе како је образложено јатовско стање у западнобосанским ијекавским говорима у монографији М. Дешића, посебно водећи рачуна о југозападном дијелу територије, са нешто додатне грађе о контактном икавизму (фонетски и морфолошки икавизам ту је објашњен),<sup>45</sup> и говорне зоне Ia и Ib су недвосмислено новоштокавски ијекавски говори источнохерцеговачког типа.

Оно на шта овдје треба обратити посебну пажњу јесте артикулациона вриједност ијекавских континуаната јата. У закључним разматрањима о карактеру континуаната дугога јата М. Дешић констатује да југозападно подручје карактерише једносложна замјена.<sup>46</sup> Са таквом констатацијом углавном је у сагласности оно што је биљежено у зони Ia, а у зони Ib биљежено је више различитих вриједности.<sup>47</sup> Унаточ таквој кон-

<sup>43</sup> Проблематично стање наговјестио је М. Дешић: „Увјеравали су ме у Ка/Казанци/ да се у предјелу Пеуље – Црни Луг – Казанци (југозападни дио Босанске крајине, између Бос. Грахова и Ливна) говори *рестѣи*, *наресло* (као и *дѣиѣ*, *невистѣа*), али ја нијесам успио да то забиљежим“ (Дешић 1976: 37). Били су у прави они који су М. Дешића упозоравали. Само тако је у цијелом ијекавском Ливањском пољу, изузев двојног стања у „нуглу“ поља, у Нуглашици, и у Пеуљима, на путу за Бос. Грахово из Ц. Луга.

<sup>44</sup> В. фусноту 19.

<sup>45</sup> Дешић 1976: 98-128.

<sup>46</sup> И: 109.

<sup>47</sup> Овдје се поставља питање да ли је у питању стварна разлика, или су разни испитивачи на различит начин перципирали (или графички

статацији, према наведеним примјерима, у зони I очигледно је веома заступљена и двосложна замјена, јер је на југозападу посвједочено *свијетѝ, цвијетѝ, цијелу Рѹсију, цијело врјеме*<sup>48</sup>..., а овај посљедњи примјер из Пећи код Босанског Грахова показује да је у погледу броја слогова другачије стање када су замјене под силазним акцентом од оних под узлазним акцентом. Слиједи да је тако, јер је забиљежено „много примјера са једносложном замјеном *је* мјесто двосложног *ије*“,<sup>49</sup> од којих су многи са југозападног дијела подручја *ијјевац, врјеме, гјјеѝе, Блаџовјесѝѝ*,<sup>50</sup> али одатле су, истина нешто сјеверозападније, и *ио свијетѝу, у сијену, бијелѝ се, на бријезу, залијјевају*<sup>51</sup> и сл. Према овој посљедњој групи примјера, поред артикулационих вриједности континуанта под узлазним акцентом, намеће се и питање квантитета таквог акцента, јер се континуант у том погледу разликује од класичне, вуковске вриједности.

У зони Ia, према подацима из упитника̂ за испитивање босанскохерцеговачких говора,<sup>52</sup> испитивачи су такође констатовали да су рефлекси под силазним акцентом углавном двосложни *бијел, бијелѝ, слијейѝ ђко, лијей, цијел, лијен, циједѝ* (а забиљежено је и *љѝи*), а они под узлазним акцентом углавном имају једносложну вриједност, истина у виду специфичне секвенце типа *је*, са редукованим првим дијелом *б<sup>н</sup>јело, ш<sup>н</sup>јесна, ш<sup>н</sup>јесно*. У Бојмунтима су забиљежене и класичне вриједности, познатог односа *лијен, бијел - бијела - бијело, ш<sup>н</sup>јесно, одијело*.<sup>53</sup>

представљали) исту вриједност. Шире о томе у осталим поглављима ове књиге, посебно у поглављу *Стање континуаната јатива у џовору Срба доњеџ Ливанскоџ поља*.

<sup>48</sup> Дешић 1976: 99.

<sup>49</sup> И: 104.

<sup>50</sup> И: 104-105

<sup>51</sup> И: 102-103.

<sup>52</sup> Упитник БХ (у оквиру пројекта *Босанскохерцеговачки дијалекатѝски комплекси – синхронизска дескрипција и односи према стандардном језику*).

<sup>53</sup> Овдје се поставља питање постоји ли, и ако постоји колика је, разлика између података које доносе Упитници, посебно ако нису накнадно

Ако се погледају подаци из упитника попуњених за потребе Српског дијалектолошког атласа,<sup>54</sup> стање је представљено нешто другачије. Према тим упитницима, а и према мојим подацима,<sup>55</sup> континуанти дугога јата у тој зони имају основне вриједности *ʲjê - бʲjêл, снʲjêк, лʲjêи, свʲjêш, рʲjêч, цвʲjêш ...*, *ʲjê - мʲjêко, лʲjêска, гʲjêше, врʲjêме, рʲjêка, свʲjêћа ...*, а неакцентовано дуго јат *ʲjê - љ свʲjêш, љ лʲjêске, љ срʲjêду ...*, док је двосложни рефлекс позиционо или лексички условљен: *òвʲjê, кàквʲjê, бòлеснʲjê, лúгʲjê, љjāцʲjê, у jāњцʲjê, иò уjāцʲjê, ѡ! ѡ!* („једи!“), *иpʲjê, нājиpʲjê*.

У зони Iб С. Мрђен констатује: „Рефлекс дугог јата је двосложен: брʲjек, сʲjено, лиjепê вòде [sic!], на нòсʲлиjе, миjења-ле, вòловиjе.“<sup>56</sup> И у приложеним примјерима континуалног говора налазимо *врʲjêме, врʲjêме, бʲjêду, ожсрʲjêбила се, цʲjели gān, иpʲjêћемо, сʲjеански кључ*<sup>57</sup> [„Честа је промена вокалске боје, која понекад иде и до потпуне замене вокала ...“<sup>58</sup> Промјена вокалске боје, посебно у постакцентској позицији, карактеристична је и за зону Ia, али није примијећена у другој дијелу континуанта јата.<sup>59</sup>] Према тој грађи, јасно се показују разлике вриједности континуаната јата и под силазним и под узлазним акцентом, а класични однос *иjе ~ иjê* показује се као доминантан (изразитост изговора *ј* у оваквој позицији овдје је од мањег значаја). Због тога је податке из Бојмуната, из зоне Ia (в. горе), могуће са овим довести у везу<sup>60</sup>, тим прије што је, према

провјеравани, и података који су забиљежени у монографијама (а које поред аутора процјењују и рецензенти).

<sup>54</sup> Употник САНУ.

<sup>55</sup> Исп. поглавље *Стање континуаната јата у говору Срба доњег Ливањског поља* у овој књизи.

<sup>56</sup> Мрђен 1987: 449.

<sup>57</sup> И: 449-465.

<sup>58</sup> И: 449.

<sup>59</sup> Рамић 2004.

<sup>60</sup> Исп. фусноту 53.

ономе што доносе исти упитници,<sup>61</sup> у Јакиру поред Гламоча биљежено *ријеч, ријечи, ријечи* (Лјд), *ријечй* (Гмн), *ријечима, одијело, дијетије, бијел – бијела*, али и *лијен – лјјена*.

На истом подручју други истраживачи народних говора констатују квалитативно другачије односе континуаната дугајата. Испитивачи који су прикупљали грађу за потребе Српског дијалектолошког атласа<sup>62</sup> налазе да је у зони Ib основни однос континуаната *ʎjē ~ ʎjé*, приближно онако како је, према истом Упитнику, биљежено у зони Ia. У Халапићу, западно од Гламоча, и у нешто удаљенијој, сјеверно од Гламоча, Прибелји тако је *лʎјѣвā, лʎјѣнчина, зʎјѣвā, рʎјѣч, рʎјѣчима, сʎјѣчy, дʎјѣлймо, дʎјѣљена, исʎјѣдиџи, цвʎјѣџи, брʎјѣсџи, илʎјѣвиџи, бʎјѣлй лyк, њлʎјѣџо, снʎјѣџк, срʎјѣда, звʎјѣзде*.

4. Овим изоглосама, којима се подручје југозападне Босне на извјестан начин парцелише, могуће је придружити и друге диференцијалне црте.

4.1.1. Познато је да у презенту глагола I Белићеве врсте често изостаје дужина на вокалу *e* у презентској основи, а у источној Херцеговини то је изразита особина.<sup>63</sup> Изостајање дужине у презентским облицима проширено је и на неке друге типове.

Овдје, у глагола типа *иџресџи* дужина на *e* углавном изостаје на читавом подручју: *иџресем, мѣџе, вѣзем, иџуче, вучем, клѣџем, клѣде* (различита је форма инфинитива, *клѣџи* и *клѣсџи*), *вршемо*, мада се у говору икаваца могу чити и ликови са аналошком дужином *клѣдѣ, жѣвемо* и *жѣвѣмо* (инф. *жѣвсџи*). (Стара дужина у 3.л. мн. свуда се добро чува *иџресy, вѣзy*.)

У икаваца дужина углавном изостаје и у глагола типа *иљесџи*: *иљѣџем, иљѣџе, иљечем, иљечемо, бодем*, док су у говору

<sup>61</sup> Упитник БХ. (Корисна информација било би провјерити да ли је исти истраживач попуњавао Упитник у Бојмунтима (Ливно) и у Јакиру (Гламоч).)

<sup>62</sup> Упитник САНУ.

<sup>63</sup> Пецо 1964: 188.

ијекаваца ту биљежени примјери са дугим вокалом *e*: *илѐшѐм*, *илѐшѐ*, *иѐчѐм*, *бòдѐ*, *џрѐбѐ*.

У глагола на *-јем* икавци скоро по правилу имају дужину *сѝјѐм*, *чѝјѐ се*, *брѝјѐ*, *џрѝјѐм*, *шкàјѐ*, *лàјѐ*, а дужина изостаје уколико се ради о говору становника ближих ијекавцима *крѝје*, *обѐћаје*, *кѝје*, пошто је у ијекаваца стање сасвим супротно, тј. дужина у њиховом говору по правилу изостаје *џрѝјем се*, *иљѝје*, *кѝје*, *чѝје се*, *шѝје*, *крѝјемо се*.

**4.1.2.** У категорији замјеница посебну пажњу треба обратити на акценат косих падежа једнине личних замјеница. Свуда су у ген.-ак. личних замјеница 1. и 2. лица и повратне замјенице *себе* очекивани акценатски ликови са краткосилазним акцентом на првом слогу. Према класификацији новоштокавских говора Б. Николића том особином говори овога подручја спадају у другу групу говора.<sup>64</sup> И у овом сегменту извјесне разлике постоје, јер је за цјеловито сагледавање начина уопштавања ликова са краткосилазним акцентом неопходно представити и начин преношења акцента на проклитику, а ту се јављају извјесне разлике.

У ијекаваца је уравнато *мѐне*, *шѐбе*, *сѐбе*, сагласно са стањем у другим западнијим ијекавским говорима,<sup>65</sup> а и у икаваца је акценат углавном краткосилазни, с тим да је у ген.-ак. вокал наставка обично дуг *мѐнѐ*, *шѐбѐ*, *сѐбѐ*. Преношење акцента на проклитику у виду краткоузлазног акцента биљежено је на читавом подручју *за мене*, *са себе*, *и рекò мене*, *окò шѐбе*, али је у икаваца изразито присутно и преношење у виду краткосилазног акцента *кò себѐ*, *на менѐ*, *у шѐбѐ*, чиме се овај тип прикључује трећој Николићевој групи.<sup>66</sup> За ово подручје (а тако и за

<sup>64</sup> Према Николићевој класификацији у ту групу спадају, према до тада познатим подацима, говор Пиве и Дробњака, Мостара, Горње Крајине и Ортијеша (Николић Б. 1970: 42-43).

<sup>65</sup> Пецо 1964: 187; Петровић 1973: 152; Драгичевић 1986: 147.

<sup>66</sup> Ту спадају, опет према доступним подацима, говор Пљеваља, Колубаре, Поцџерине, Мачве, Срема, Тршића, а што је за ово подручје посебно значајно истаћи и посавски и славонски, те говор острва Раба, чакавски острва Суска и др. (Николић Б. 1970: 43-44). Преношење у виду

западније штокавске говоре), необично је јављање примјера са краткоузлазним акцентом *иџџе*,<sup>67</sup> забиљежено у говору Хрвата у Злоселима, селу које је на подручју Купреса (зона Па).

Са овим су свакако у вези и (према подацима из истог упитника) примјери за дат.-лок. *мџни*, *иџџи*, као и *њџџа*, такође у говору Злосељана (зона Па).<sup>68</sup> На осталом подручју акценат је и у овим облицима свуда краткосилазни.

Када су у питању показне замјенице икавски терен карактеришу ликови са краткосилазним акцентом *џвџј / џвџ* и *џиџј*, *џвџ*, *џни / џнџј* (зона П), са старим преношењем на пролитику *џ онџј*, *нџ овџ*, мада су забиљежени и они са краткоузлазним акцентом *џвџј / џвџ*, *џнџј / џни*, како је обичније у свим осталим зонама, и икавским и ијекавским, али и *нџ ниџ* (зона Па).

**4.1.3.** У вези са придјевским акцентом издвајају се појаве које указују на начин стабилизације акцента у категорији рода у неодређеном виду. Чување разлике акцената између мушког и срењег с једне, и женскога рода с друге стране у појединих акценатских типова ријетко се јавља у новоштокавским говорима и архаизам је, а на подручју југозападне Босне биљежено је у зони П: *мџдо*, *жџви*, *сџви*, *нџво* (које стоји наспрам *нџва*).<sup>69</sup>

Ипак, у свим зонама, када су у питању једносложни придјевски дугога слога, преовладао је начин уједначавања такав да се у средњем роду јавља акценат женскога рода *жџв* – *жџва* – *жџво*, *мџд* – *мџда* – *мџдо*, *џлџв* – *џлџва* – *џлџво*, *џрџк* – *џрџка* – *џрџко*, *џсџти* – *џсџтиа* – *џсџтио*.

Када су у питању једносложни придјевски краткога слога, осим што се у зони П могу срести односи типа *нџв* – *нџва* –

краткоузлазног акцента сугерише превладавање силазног акцента и његову стабилизацију (Вуковић 1940: 266).

<sup>67</sup> Упитник БХ, у оквиру пројекта *Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекси – синхронизациона дескрипција и однос према стандардном језику*.

<sup>68</sup> И. Исп. и фусноту 53.

<sup>69</sup> Рамић 1999: 351.

*нѡво, сѡѡр – сѡѡра – сѡѡро, гѡѡ – гѡѡа – гѡѡо, здрѡв – здрѡва – здрѡво*, уједначавање се врши на два начина: и према акценту женскога рода, и према акценту средњега рода, с напоменом да је свуда, изузев зоне I,<sup>70</sup> обичнији однос типа *нѡв – нѡва – нѡво*. У зони II карактеристични су такви примјери, а у зонама IIа и IIб, као и у ијекавским зонама Ia и Ib срећу се и дублети *крѡша* и *крѡша*, *слѡбо* и *слѡбо*, *сѡѡра* и *сѡѡра*, *сѡѡро* и *сѡѡро*, *нѡва* и *нѡва*, *нѡво* и *нѡво*.<sup>71</sup>

Свуда преовлађује тип *ѡлѡдан – ѡлѡдна*, насупротив присутног односа *ѡлѡдан – ѡлѡдна* у говору Хрвата икаваца из зоне II, гдје је такође и *лѡдан*, *жѡѡдан*, *ѡрѡзан*, *бѡсан*, рјеђе стари тип *вѡсејо – вѡсѡла – вѡсѡло*.

Уочљиво је различито наглашавање у радном глаголском придјеву пошто ијекавци редовно говоре *бјѡжѡла*, *грѡжѡли*, *ѡрѡли*, *зѡбасѡла*, *кѡѡвѡло*, изузетно *ѡлѡсали*, наспрам форми *бѡжѡла*, *мѡѡшѡла*, *зѡмѡѡшѡла*, *зѡѡѡрѡшѡла*, *ѡрѡли*, *кѡѡшѡла*, са акцентом инфинитива, у говору икаваца ливањско-дувањске зоне.

Разумљиве су разлике у акценту инфинитива типа *гѡѡћи*, *ѡѡћи*, *вѡћи*, како је углавном у сјеверозападној зони, насупротив

<sup>70</sup> М. Дешић је забиљежио *нѡви*, *нѡво* (Дешић 1976: 43-44), али треба нагласити да у монографији није детаљније обрађивано стање акцената.

<sup>71</sup> Само детаљни подаци са терена могли би поткријепити претпоставку о томе да се поједини придјевни различито понашају у зависности од тога да ли остварују прилог или га не остварују. Чини се да се дублети јављају најчешће тамо гдје прилошко значење није остварено. Ако прилошко значење није остварено, онда нема сметњи уједначавању у правцу средњега рода, јер је елиминација алтернације разумљива с обзиром на морфолошку законитост уједначавања прозодијског лика морфеме у свим условима њеног остваривања. Ако се прилог остварује, онда је логично да алтернација функционише тако што се средњи род акценатски изједначава са женским, а стари акценат остаје на прилогу. У источнијим новоштокавским говорима акценатске разлике су неутралисане уједначавањем према средњем роду, а западније стање показује неуједначеност. Чување алтернације, са уједначеним акцентима према женском роду, који се тако разликује од акцента мушкога рода и од акцента прилога, најшире је на подручју Херцеговине (источне и централне). Исп. примјере у: Пецо 1964: 170; Пецо 1961: 39; Вуковић 1940: 277-278.

оних на југоистоку подручја гдје је инфинитивна морфема без крајњег *и*, па једносложни инфинитиви имају силазни акценат *qôh̄, câh̄, v̄h̄, îôh̄* — пошто су елиминисани фонолошки предуслови за узлазни акценат, а што је утицало да су силазни акценти обични и у селима ближим икавској територији која иначе имају пуни инфинитив, па је могуће двојство *ŷhi* и *ŷhi*, *gôhi* и *gôhi*, *câhi* и *câhi*.

**4.2.1.** У погледу артикулационе вриједности појединих вокала ваља истаћи типичне примјере затварања дугог *a* забиљежене у зони I<sup>72</sup> — *mâ'ojka, jâ'o, žlâ'ova, znâ'omo, znâ'oše, u snâ'ozi, mâ'ojkē* свдџе, како је забиљежено у Црном Врху<sup>73</sup> нпр., и на другој страни, у зони II, факултативно дифтонгизирање средњих вокала *ē* и *ō*: *П'ере, q'ego, ŷ'é-šesī, n'êhe; њон, њовце, м'оре*.<sup>74</sup> У зони III такође је посвједочена могућност дифтонгизације дугога *e* *oïr'égesh, n'êhe*. И у Б-Х упитницима<sup>75</sup> констатује се *žlâ'ova, žlâ'ovi, žlâ'ovu, žlâ'ove* у Бојмунтима (зона Ia), што моја грађа не потврђује, а и *žlâ'ova* у Јакиру (зона Ib). Ипак, затварање дугога *a* карактеристична је за говорну зону I, а дифтонгизација дугих средњих вокала за зону II, па макар да се у грађи и нашао неки такав примјер у осталим зонама.

Према досадашњим описима, као и према грађи у помињаним Упитницима, артикулационе вриједности кратких неакцентованих вокала унутар скраћеног вокалског троугла — *e, a, o* — у ијекавским и икавским говорима у југозападној Босни

<sup>72</sup> М. Дешић налази да на „читавом терену Босанске крајине може се понекад чути мало затвореније *a*. Такав изговор имамо и кад је тај вокал под акцентом и кад није, и кад се налази уз сонанте и уз консонанте. Тешко је утврдити у којим позицијама је ова појава чешћа, а није лако ни показати да ли је степен затворености вокала *a* исти у свим положајима у ријечи и у свим крајевима западне Босне.“ (Дешић 1976: 33). Истиче се да Д. Петровић у говору Змијања биљежи ову појаву само за дуго *a* (Петровић 1973: 199-232).

<sup>73</sup> Информатор Калџа Стана – Цуја (рођ. 1908. у Црном Врху) изговара их сасвим различито од сина Ћукџе (рођ. 1933. год.). Овај пункт је на подручју које није обухваћено Дешићевом монографијом.

<sup>74</sup> Исп. Рамић 1999: 292 и 295.

<sup>75</sup> Упитник БХ.



унеколико су различите. У говору икаваца, у све три зоне, помјереност артикулационе базе и остваривање међувокалске вриједности ријетко се констатује, а углавном је последица поколебаности говорника због изговора ликова са чистим замјенама, типа *ноћа<sup>е</sup>с*, јер је могуће и *ноћас* и *ноћес* и сл., што показује да су обичније чисте супституције, а у ијекавским зонама, посебно Ia и Ib, неизразита вокалска боја једна је од карактеристичних црта.<sup>76</sup>

Артикулационе вриједности поменутих вокала у ванакцентској позицији у говору Змијања подробно је анализирао Д. Петровић.<sup>77</sup> И у већини других радова о западним српским ијекавским говорима констатује се (макар овлаш) извјесно помјерање артикулационе базе. „Неизразита боја вокала карактерише и овај крај“,<sup>78</sup> примјетила је Ђ. Чустовић описујући говор Срба ијекаваца ливањског подручја (зона Ia). Њени закључци и наведена грађа често су коришћени при испоређивању и утврђивању домаћаја појединих говорних црта од стране других истраживача.<sup>79</sup> Према поменутих анализама вокализма говора Змијања Д. Петровића, стање у југозападној Босни у многим детаљима је подударно са оним што је он тамо нашао. Најближе томе је стање у зони I, а у зонама Ia и Ib разлике ипак постоје. У говору Змијања поменути скраћени вокалски троугао је затворен ( $a \rightarrow o \rightarrow e \rightarrow a$ ),<sup>80</sup> а у југозападној Босни, у зонама Ia и Ib, углавном се ради о помјерању артикулационе базе средњих вокала који се отварају ( $e \rightarrow a \leftarrow o$ ).

<sup>76</sup> Исп. Дешић 1976; Мрђен 1987: 449; Чустовић 1960/61: 109; Рамић 2004: 457-461 (прилог је, уз прилагођавање методологији израде књиге и са „изнуђеним“ техничким рјешењима графичког представљања вокалских вриједности, у основним цртама овдје инкорпорисан).

<sup>77</sup> Петровић 1973: 199-232.

<sup>78</sup> Чустовић 1960/61: 109.

<sup>79</sup> У основи тачна констатација недовољно је поткријељена подацима, а грађа је, неријетко, несигурна (није акцентована) и недовољно јасно методолошки презентирана (некада се ради о дифтоншким вриједностима из говора икаваца, чисте супституције представљају се као прелазне вриједности и др.).

<sup>80</sup> Петровић 1973: 231.

Треба нагласити да је и на подручју ових двију зона у иницијалној и финалној позицији изговор тих вокала у границама штокавскога просјека (чему свакако доприноси и морфолошки моменат). Помјерање артикулационе базе најизразитије се манифестује у послјеакцентатској позицији фонетске ријечи, мада је могуће и у предакцентатској и у удаљенијим слоговима. Главни узрок томе јесте проминенција акцентованог вокала и знатнији утросак фонационе струје. Појава је факултативне природе, па се у истим примјерима могу остваривати и нормалноштокавске вриједности, мада је рјеђе тако.

Средњи вокали теже отварању, а те отвореније вриједности аудитивним утиском није могуће прецизније лоцирати у међупростору  $e \rightarrow a \leftarrow o$ . Увијек су у питању „неоштећене“ фонеме, оне које имају пуне маргине сигурности и које дистинктивну функцију остварују на исти начин као и када су реализоване са средњештокавском стандарднојезичком артикулационом вриједношћу, а такве, стандарднојезичке, артикулационе вриједности су у другим облицима истих ријечи или у истом коријену других ријечи, посебно када доспијевају у акцентовани слог.

У зони Ia примјери таквог отварања вокала *o* су:

*jǔžo<sup>a</sup>вина, Ñiko<sup>a</sup>ла, đeve<sup>a</sup>šo<sup>a</sup>ро, náro<sup>a</sup>ш, ñà во<sup>a</sup>ду, ǔ no<sup>a</sup>žy, kǔko<sup>a</sup>ши, ñezǔo<sup>a</sup>đē, ǐđžo<sup>a</sup>gǐ [исп. ǐođǔdi], ǐrǔoǐago<sup>a</sup>шē, Rǔdo<sup>a</sup>vǎn, Mǐlǔjko<sup>a</sup>ви, Mǐlano<sup>a</sup>ва, Mǐlo<sup>a</sup>rǎш, Mǐlo<sup>a</sup>rǎđe, Glǎmo<sup>a</sup>чка, Glǎmo<sup>a</sup>ч, brǎšo<sup>a</sup>ва, ǐrǔno<sup>a</sup>сак, ò šo<sup>a</sup>žǎ [: ǐđžǎ], ǐrǐvo<sup>a</sup>шка, чǔдно<sup>a</sup>васш, мǐло<sup>a</sup>сшиван, шрǐнēsшo<sup>a</sup>ро, мǎjšшo<sup>a</sup>ри, дрǎžo<sup>a</sup> ми, л<sup>a</sup>јéко<sup>a</sup>ви, одвèдо<sup>a</sup>шē, ñeko<sup>a</sup>ликǔ, Сǐǎсо<sup>a</sup>ја, Mǐlo<sup>a</sup>ја, Vǐdo<sup>a</sup>ја, Rǔdo<sup>a</sup>ја, ñашo<sup>a</sup>ме, из Grǎko<sup>a</sup>ва, мǎло<sup>a</sup>је, шевáро<sup>a</sup>м, љēшo<sup>a</sup>рас, Пǔдно<sup>a</sup>р, Lǔžo<sup>a</sup>ви, Pǎrǐшo<sup>a</sup>вац, рǔдо<sup>a</sup>сñǐ мǔј, Mǐшрo<sup>a</sup>вић, Rǐшко<sup>a</sup>вац, Сǎjko<sup>a</sup>вић, сǐно<sup>a</sup>ви [: синóвǎ], сшǎно<sup>a</sup>ви [: ǐo сшǎно<sup>a</sup>вǐе], сǐшo<sup>a</sup>н, ñezǔo<sup>a</sup>да, ñezǔo<sup>a</sup>дан, Ждрǎло<sup>a</sup>вац, шǎшo<sup>a</sup>рē, жǎло<sup>a</sup>кан, кǔно<sup>a</sup>иe, кǔно<sup>a</sup>шǐм, Козáро<sup>a</sup>ве њйве (у неким од примјера отвара се и *e* - *đeve<sup>a</sup>šo<sup>a</sup>ро*).*

Тако је и са вокалом *e*:

*дѣбѣ<sup>а</sup>ле, шѣлѣ<sup>а</sup>шце, јѣдѣ<sup>а</sup>м, вѣчѣ<sup>а</sup>ра, дѣвѣ<sup>а</sup>шо<sup>а</sup>ро, зѣвѣ<sup>а</sup>да, зѣмѣ<sup>а</sup>ли се, бѣлѣ<sup>а</sup>сни, крѣмѣ<sup>а</sup>ша, дѣвѣ<sup>а</sup>чѣ, кѣмѣ<sup>а</sup>на, Вуле<sup>а</sup>ша, у Пе<sup>а</sup>рѣ<sup>а</sup>ше, ѡсе<sup>а</sup>лѣ, дѡ се<sup>а</sup>бе, сѡ се<sup>а</sup>бе, ѡмѣ<sup>а</sup>шина, мѡше<sup>а</sup>рѣ, кѡ шѣ<sup>а</sup>бе, блѣдѣ<sup>а</sup>шан, кѣше<sup>а</sup>н, кѣше<sup>а</sup>нѣишѣ, кѣсе<sup>а</sup>лѣ, шѣрѣ<sup>а</sup>но [ : шарѣ<sup>а</sup>нкѣсѣ ], ѡрѣс шѣ<sup>а</sup>бе, Брѡше<sup>а</sup>ша, гѣше<sup>а</sup>л<sup>а</sup>на, лѣдѣ<sup>а</sup>на, сѣрѣ<sup>а</sup>чѣвић, зѣмѣ<sup>а</sup>ш<sup>а</sup>ла, ѡд Бѣрѣ<sup>а</sup>шеву, Јѡвѣ<sup>а</sup>ља, јѣзѣ<sup>а</sup>шце, мрѣ<sup>а</sup>ла, јѣчѣ<sup>а</sup>шнѣ, ѡдѣвѣ<sup>а</sup>за [ : ѡдѣвѣзѣти ], јѣчѣ<sup>а</sup>но.*

Таква помјерања биљежена су и у преакцентској позицији:

*Сло<sup>а</sup>бѡдан, зѡ<sup>а</sup>вѡри! сло<sup>а</sup>бѡда, сло<sup>а</sup>бѡдѣм ѣ<sup>а</sup>шнѣ, Нико<sup>а</sup>лѣш<sup>а</sup>на, ѡ<sup>а</sup>чѣ<sup>а</sup>ња, Чѣ<sup>а</sup>лѣбић<sup>а</sup>ни, мѣ<sup>а</sup>кѡша, рѣ<sup>а</sup>шѣшо.*<sup>81</sup>

Тешко је утврдити да ли на ове промјене имају утицаја сусједни консонанти, и колики би тај утицај могао бити. За ову врсту модификација пресудна је позиција у односу на акцентовани слог, који сусједне слоге надмашује интензитетом, тонском висином и трајањем, па се она и остварује најчешће и најизразитије у најближем, постакцентском слогу (кратком, подразумијева се, који се унеколико и редукује), а рјеђе у даљим и у слогу испред акцентованог, у којем информативна вриједност, односно функционалност фонеме може бити од већег значаја. У финалној позицији, или завршетку ријечи, чувању вокалских разлика доприноси морфолошки моменат, имајући у виду високу функционалну оптрећеност вокала у том положају, јер су тада они „главни ослонац механизма флексије.“<sup>82</sup>

Помјерање артикулационе базе које значи прелазак у зону сусједног вокала, па се остварује друга фонема, углавном је биљежено када је супротан смјер у питању, тј.  $e \leftarrow a \rightarrow o$ . Тада се ради о случајевима чистих замјена, широко посвједоченим у штокавским говорима, и појединачно разјашњеним:

<sup>81</sup> У осталим дијеловима књиге овакве артикулационе вриједности, из техничких разлога, не обиљежавају се.

<sup>82</sup> Ивић 1998: 260.

*ливодa*,<sup>83</sup> *одливод“иши*, *сѣдом*, *ѡсом*, *нйкеи*, *нйкедā*, *йкедā*, *нѡћес*, *йљеду*, *кењѣраиши*.

У зони Ђ С. Мрђен такође констатује промјену вокалске боје, уз опаску: „није се увек могло утврдити је ли промена потпуна или делимична“,<sup>84</sup> а презентирана грађа не омогућава закључке ни о смјеру ни о позицијама и условима промјена, било да су оне модификације, било да су алтернације.<sup>85</sup>

**4.2.2.** Начин артикулације високих вокала, *и* и *у*, такође може бити од користи при диференцијацији говорних типова на овом подручју. Чињеница је да квантитативна нестабилност вокала обиљежава западније босанске говоре, а када је у питању вокал *и* онда треба нагласити да је он захваћен редукцијом, потпуном и дјелимичном, али у различитом степену у појединим зонама. Икавско подручје показује његову мању нестабилност у том погледу, а типичне „босанске редукције“ које најчешће значе и његово губљење у многим позицијама, упркос томе што се *и*, између свих других вокала, најчешће

<sup>83</sup> Исп. Решетар 1907: 101; Павловић 1927: 109-110; Пецо 1964: 35; Пецо 1968: 52; Шимундић 1971: 27.

<sup>84</sup> Мрђен 1987: 449.

<sup>85</sup> У раду С. Мрђен се наводе и примјери „*Јуџо<sup>а</sup> слāвија*, *йо<sup>а</sup> нѣси*, *збјѣџо<sup>а</sup> вије*, *нѣко<sup>а</sup> џа*, *какуруџе*, *кајма<sup>а</sup> ка*, *ѡса<sup>а</sup> нбеџовачкй*, *ливод<sup>а</sup> да*, *да<sup>а</sup> лѣко*, *мѣ<sup>а</sup> ни*, *јѣдне<sup>а</sup>*, *јѣлак...*“ (И: 449). У њену констатацију да је честа „промена вокалске боје, која понекад иде и до потпуне замене вокала“ (Мрђен 1987: 449) не треба сумњати, али примјере којима се то доказује треба систематизовати и провјерити.

Дијалектолошким описима артикулационих вриједности и боје вокала несумњиво би допринијели механотехнички методи, јер би се тако њихова акустичка структура могла прецизније утврдити, односно закључити да ли су у питању позиционе модификације при којима се фонеме не мијењају, или су у питању измјене њихове структуре које захватају неко од дистинктивних обиљежја, па се реализује друга фонема. У нашој пракси уобичајено је ослањање на слушну перцепцију, па због тога Мрђен и наводи: „у говору и на магнетофонским тракама није се увек могло утврдити је ли промена потпуна или делимична“ (449). Због тога је упутно, поред теоријских сазнања о промјенама асимилационе и дисимилационе природе, посматрање истих гласова када су акценатовани или дуги – јер се тада карактеристично изговарају.

редукује, ипак нису тако изражене ни у говору ијекаваца. Ово значи да је биљежено доста примјера у којима се оно губи, али је често у истим позицијама само дјелимично редуковано, или је на неки начин, у неким „траговима“, оставило посљедице на фонетски лик ријечи.

Без егзактних показатеља о степену редукције у поста акценатској позицији и учесталости потпуног губљења *и*, а према посматрању појединих категорија<sup>86</sup> и акустичким утиском о „обојености“ говора у том смислу, може се закључити да све три икавске зоне показују, у начелу, стање слично оном које је констатовано на подручју Рање.<sup>87</sup>

У југозападној Босни потпуна редукција у медијалној позицији чешћа је од дјелимичне, а неколико категорија примјера по томе је карактеристично. У глагола изведеним од основног глагола *ијераџи* и (< ђ) карактеристично се губи у зони II, па је *диџраџи*, *доџраџи*, *идџраџи*, *доџрали*, *исџрала*, *идџраџи*, а у зонама IIIа и IIIб обично је *доџираџи*, *исџираџи*, *идџираџи*. (У ијекаваца су ту примјери јекавског јотовања *дђераџи*, *идђераџи*, *ишђераџи*.) Изостајање *и* (< ђ) у *умрџи* тумачи се аналогијом (према *умрла* и сл.) у говору икаваца, а такав лик је биљежен у зонама IIIа и IIIб, док је у зони II обичније *умрџи*. У ијекаваца се ту често јавља занимљива секвенца *ар<sup>и</sup>* - *умар<sup>и</sup>џи* (што сугерише девокализацију *р*, а каже се и *умарла*), мада је *разадрџи*, *идрџи* (што значи изостанак девокализације због дужине).

За ијекавске зоне је карактеристично, након редукције *и*, успостављање гласовних комбинација које су широко распрострањене у босанским говорима, типа *вдлла*, *аљна*, *зџнли*, *за-*

<sup>86</sup> Грађа из Упитника једино то и омогућава.

<sup>87</sup> М. Окука, поред констатације да у икавским говорима „није сасвим јасна ситуација“, те да би се детаљним истраживањима вјероватно утврдиле „извјесне варијације“, за Ливно, а према подацима Ђ. Чустовић која је појаву посматрала „доста уопштено“, претпоставља да је редукција вокала *-и-* „снажнија него у Рами“ (Окука 1983: 46-50).

йáлло, Дáнца, ѱлца, блѳзнце и сл. о којима је доста писано.<sup>88</sup> С. Мрђен из зоне Ђб наводи *вѳгле, рáдли*.<sup>89</sup> Додајмо само да се између консонаната увијек изговара полугласничка вриједност типа *ə* - нпр. *Дáнэца*, било да су питању комбинације са сонантима или комбинације без њих, комбинације са консонантима који се могу продужити или онима који не могу, а то значи да је *и* након редукције оставило трага.

Посљедица различитог степена редукције јесте и различито стање у фонетским ликовима инфинитивне основе глагола III врсте. У икавским зонама преовлађују форме са *-ни-* на мјесту *-ну-* *дѳгнѳиѳ, заѳрнѳиѳ, крѳниѳ, зѳнѳ'о* и сл., што је још један доказ о мањој заступљености редукције вокала *и* у зонама II, Па и Пб,<sup>90</sup> док су у говору ијекаваца такве форме сасвим спорадичне.<sup>91</sup> Због редукције се не може са сигурношћу утврдити да ли је ту у питању *-ну-* или *-ни-*, односно да ли се редукује у или *и*: *крѳнѳиѳ, ѳосрнѳиѳ, зѳнѳиѳ* (и у облицима долази до мијешања јер се чује *крѳнѳ*, па *крѳнѳ* и *крѳнѳ* (аор.), али и *см<sup>н</sup>јѳнѳ* зѳмљу, *см<sup>н</sup>јѳнѳ* и *см<sup>н</sup>јѳнѳ* (аор.), *см<sup>н</sup>јѳнѳли, зам<sup>н</sup>јѳнѳ'о*). Потребно је нагласити да се и овдје на мјесту редукованог вокала изговара полугласничка вриједност типа *ə*.

**4.2.3.** Према резултатима промјене *ра > ре* у три коријена *враб-*, *растѳ-* и *краѳ-* Ивићевој<sup>92</sup> III зони припадају наше зона I и зона Ђб. Ту је *врѳбаѳ / рѳбаѳ*, али *рáстѳи, рáстѳѳ / рáстѳá, крáстѳи*. Ивићевој зони II, поред несумњивих наших икавских зона II, Па и Пб припада и подручје доњег Ливањског поља (наша ијекавска зона Ia). Тако биљежимо: *врѳбаѳ / рѳбаѳ, рѳстѳи, рѳстѳи / рѳстѳи, ѳзрѳсло, рѳстѳа, а крáстѳи / крáстѳи* (наравно, поред уједначених форми са *ра* у говору млађега свијета). У овој

<sup>88</sup> В. Петровић 1973: 40-44; Дешић 1976: 69-70; Симић М. 1978: 45 и 50. В. и тамо наведену литературу.

<sup>89</sup> Мрђен 1987: 449

<sup>90</sup> У сусједној Рами инфикс *-ну-* је стабилан (Окука 1983: 109).

<sup>91</sup> М. Дешић из зоне I наводи само *брѳнѳиѳи се* и *вѳнѳиѳи* (Дешић 1976: 263).

<sup>92</sup> Ивић 1964.

ијекавској зони (Ia) треба истаћи да се каже *љѣ̣ѣ̣тор̣ạ̄з̣<sup>c</sup>* (иако је на овом подручју финална група *с̣т̣и* стабилна, а уочљив је и поремећен осјећај за десоноризацију на крају говорног такта) – *љѣ̣̣̣тор̣ạ̄за* („зец окоћен овога љета“), што наводи на закључак о лексикализацији (у икаваца је *л̣и̣ѣ̣̣̣тор̣ẹ̄с̣т̣и*).

Именица *ѣ̣р̣об̣ље* јавља се са секвенцом *ре* — *ѣ̣р̣ẹ̄б̣ље* — у зонама II, Па, Пб и у зони Ia (опет подручје доњег Ливањског поља). Са секвенцом *ро* — *ѣ̣р̣ọ̄б̣ље*, *ѣ̣р̣ọ̄б̣<sup>а</sup>* — у зонама I и Ib је основно значење тих именица (у пренесеном значењу, *ѣ̣р̣ẹ̄б̣<sup>а</sup>* — „стара особа“, јавља се *ре*).<sup>93</sup>

**4.2.4.** У зони I изразита је „једна од најкарактеристичнијих особина вокализма западнобосанских ијекавских говора“,<sup>94</sup> промјена акцентованог *о* у *у* у позицијама уз назале, у примјерима типа *м̣у̣ј̣, к̣у̣њ̣, л̣у̣нац̣, н̣у̣жови*. То потврђује и грађа из упитника:<sup>95</sup>

*м̣у̣мак̣, м̣у̣ја̣, м̣у̣ѣ̣ј̣ẹ̄м̣, н̣у̣ѣ̣ми̣, н̣у̣к̣т̣и̣и̣, м̣у̣м̣ци̣ѣ̣, м̣у̣р̣, ọ̀м̣у̣ри̣ се̣, с̣и̣у̣на̣, д̣у̣њ̣и̣ѣ̣ кра̣јом̣, н̣у̣ш̣, н̣у̣жи̣.*

У осталим зонама, према истим упитницима, спорадично се може чути *у̣н̣, у̣нд̣ạ̄*, у Прибелји (зона Ib) је забиљежено у *у̣н̣ѣ̣ м̣л̣и̣н̣чи̣ћ̣и̣ѣ̣*, па и кад је *о* неакцентовано - *му̣ѣ̣ọ̀в̣ило̣*, и чешће у новијим позајмљеницама типа *и̣л̣ạ̄ф̣у̣н̣, р̣ạ̄д̣и̣ј̣у̣н̣, ѣ̣ро̣-г̣р̣у̣м̣* и др., што је мање релевантно.

Према грађи С. Мрђен из Брајића (зона Ib) у истој позицији нема замјене вокала *о* вокалом *у*, него долази до модификације, затворенијег изговара истог вокала: *м̣ọ̀мак̣, к̣ọ̀у̣њ̣ạ̄, м̣ọ̀р̣ạ̄м̣*.<sup>96</sup> Иста вриједност констатована је у Стекеровцима<sup>97</sup> у *н̣ọ̀ѣ̣жи̣це̣, с̣н̣ọ̀ѣ̣̣̣ови̣*. Овдје је потребно нагласити да је то различита ар-

<sup>93</sup> Дешић 1976: 40; Упитник САНУ.

<sup>94</sup> Дешић 1976: 42-52 (појава је детаљно описана).

<sup>95</sup> Упитник САНУ (у Црном Врху изразито, мање изразито југоисточно одатле, у Стекеровцима).

<sup>96</sup> Мрђен 1987: 449.

<sup>97</sup> Упитник САНУ

тикулациона вриједност од оне која је примјер факултативне дифтонгизације вокала *o* у икавским зонама.<sup>98</sup>

4.2.5. У вези са судбином иницијалног *j*- у облицима броја (неодређене замјенице) *jegan* (и деривата), облицима презента помоћног глагола *jесам* и облицима глагола *јесџи* треба истаћи стање у зони I, пошто је ту руб истраживаног подручја: у тој зони *j*- из *jegan* и *јесам* често се губи, у *јесџи* се редовно чува. У осталим ијекавским зонама *j*- се свуда чува, док у икавским зонама појава његовога губљења није ни очекивана.<sup>99</sup>

Богатој грађи коју доноси монографија М. Дешића, уз његову костатацију „*egan* и *esam* јављају се у југозападним и западним говорима, у осталим су врло ријетки (в. карту 3),“ те неведени примјери који потврђују чување секвенце *je-* у *јесџи*, *јегем* / *јегџем*<sup>100</sup> прикључују се и примјери из сјеверозападног дијела гламачког подручја, које није обухваћено том монографијом. У Црном Врху је *egan*, *egna*, *egnōm* жлїџџџм, у *егну* дџл<sup>л</sup>ну, *есџи*, *есам*, али и *јегнџч*, *јегнџем* мџтком, *јесам*, те редовно *јесџи*, *јегемо*, *јегџу*, па и занимљиво *с егну* страну, што значи да је у питању двојство које је у складу са стањем у осталом дијелу зоне I, док је у Стекеровцима *egan* биљежено спорадично.<sup>101</sup>

<sup>98</sup> Исп. оvdје и примјере са кратким *o*. (Различите артикулационе вриједности графички се представљају на различите начине - *yo* : *o<sup>y</sup>*, т. 4.2.1. Дифтоншку вриједност карактеришу два сукцесивно различита тембра, а затвореније изговорено *o* перципира се као јединствена конфигурација.)

<sup>99</sup> Појава губљења иницијалнога *j*- у *jegan* и *јесам* раширена је према западу, у западнобосанским (Дешић 1976: 144-149) и личким говорима (Драгичевић 1986: 89), и нарочито према југу, у далматинским српским говорима према Буковици и у Буковици (Упитник САНУ; Драгичевић 1997: 196), а сразмјерно или паралелно оном стању које је посвједочено у југозападној Босни опада према Врличком подручју – па би се могло устврдити да је правац простирања црте југозапад - сјевероисток (Упитник САНУ). В. и коментаре узрока појаве у Пешикан 1965: 118-119 и Дешић 1976: 148-149.

<sup>100</sup> Дешић 1976: 148, 258.

<sup>101</sup> Упитник САНУ.



4.2.6. Различита судбина секвенци *-jīi-* и *-jg-* у глаголима типа *доћи* у ијекавским и икавским говорима на овом терену сасвим је очекивана, јер се у говору ијекаваца јотовање досљедно спроводи, а у говору икаваца стање је неједнако. У штокавском нарјечју нејотовани ликови (изговор *дојџи* – *дојдеи*) су са статусом веома старе језичке особине, „можда од најстаријих времена његова посебног живота,<sup>102</sup> а у оквиру икавског шћакавског комплекса то фигурира као једна од важних дискриминанти. Често се наводи у склопу снопа изоглоса које показују посебност шћакавских у односу на штакавске говоре, али и унутар шћакавских се показује да их та изоглоса често парцелише.

На подручју југозападне Босне само за зону Па карактеристични су примјери типа *дојди*, *дојдџ*, *дојдџем*, *џријдџемо*, *најдџем*, *најдџе*, *џрдојдџе*, *џзјдџе*, *џзјдџе*, *дојдџе* (мада се чује и *џзјдџе*, *џзјдџи*, *дојдџе*), па је ова дискриминанта унутар икавских говора занимљива утолико што ову зону, подручје Купреса, одваја од зона Пб, југоисточни дио гламочке територије, и нарочито од подручја Ливна и Томиславграда, зона П (која је типично икавска и шћакавска, а гдје су такви примјери сасвим ријетки<sup>103</sup>). О судбини групе *-џj-*ваља се додатно обавијестити, а према расположивим подацима чини се да је и овдје основно *дођ*, *џрић*, *наћ*.

Зону Па издваја од осталих зона и изостајање јотовања у именица на *-јак* — *неџјјак*, *рдојјак* (мада се ова именица јавља и са морфемом *-ијак* — *рдојјјак*); у осталим зонама, и икавским и ијекавским, такве форме нису биљежене јер се углавном испред суфикса *-јак* умеће *и* којим се отклања контакт денталних експлозива са јотом: *џрдојјјак*, *рдојјјак*, *неџијјак*, *лдојјјак*,

<sup>102</sup> Вуковић 1974: 176.

<sup>103</sup> Рамић 1999: 327. Истина, према подацима Ђ. Чустовић и у зони П обични су и ликови са *-jg-* (Чустовић 1960/61: 93, 101, 106).

мла̀дија̀к,<sup>104</sup> или, што је рјеђе и новије, долази до јотовања рд̌ђа̀к, н̌ђа̀к.

У зони Ia (у говору ијекаваца доњег Ливањског поља) позајмљеница *дија̀к* изговара се двојако, зависно од значења: *ђа̀к* „ученик“ и *џа̀к* „манастирски ђак; онај који пјева у цркви, који *џа̀чи*“, па онда и *џа̀чи* „пјевати дубоким гласом“, „викати, галамити“ - не *џа̀чи* ми над гла̀вѡм!, љ̀зѡ си ми *џа̀чи* тѹ.

Блиски овима су примјери придјева са морфемама *-ији* или *-ји*. У икаваца зоне II обично је *и̌д̌ел̌ети̌ји̌*, *л̌ѡв̌ати̌ји̌* и др., али и хибридне форме у којима су комбинована оба суфикса *и̌д̌ел̌е̌ђи̌ји̌*, *и̌ш̌љ̌е̌ђе̌ђи̌ји̌*, *џ̌ѡв̌е̌ђи̌ји̌*, како је једино биљежено у говору Срба из зона IIa и IIб. Диференцијација међе икавским говорима врши се и у вези са јотовањем групе *сј* (*сѣј*) јер се на подручју Купреса, у говору Срба из Вуковска и Равна (зона IIa) скоро редовно говори *и̌д̌с̌и̌*, са јотованом групом *сј*, али је *к̌ѡз̌и̌* (што значи да ту група *зј* (*зѣј*) није ни успостављена). Из зона II и IIб нема посвједочених примјера јотовања, мада је у зони II биљежено и *и̌д̌с̌ји̌*, *к̌ѡз̌ји̌* гдје је јотовање могло бити извршено, али и *и̌д̌си̌ји̌*, *к̌ѡзи̌ји̌* гдје није било услова за јотовање. Из ијекавских зона посвједочени су примјери са уопштеним *-ији* *и̌д̌с̌и̌*, *к̌ѡз̌и̌*, *к̌ѡзи̌ја̌*, *и̌д̌си̌ја̌*, *к̌ѡзи̌ја̌* к̌ѡжа.

У зонама I и Iб, на подручју Гламоча,<sup>105</sup> посвједочено је јотовање у групама *сј*, *зј* у примјерима типа *с̌у̌и̌пра*, *и̌зу̌и̌пра*.<sup>106</sup> У Прибелји (зона Iб) то је сасвим спорадично *з̌*: *и̌зу̌и̌пра*, *и̌зу̌и̌про* дођи. У Црном Врху (зона I) има примјера са јотованим и *с̌* и *з̌*:

<sup>104</sup> На подручју које захватају западнобосански ијекавски говори нејотоване форме М. Дешић налази сјеверније, на подручју Кључа и Босанске Дубице, а у југозападном дијелу, на подручју Дрвара и Босанског Грахова (зона I) само форме на *-ија̀к* (Дешић 1976: 163-164). Генезу појаве објаснио је П. Ивић (Ивић 1986: 145-156), а о стању у зони II и коментаре појаве у сродним и ближим говорима в. Рамић 1999: 328-329.

<sup>105</sup> М. Дешић их биљежи и на подручјима Дрвара и Босанског Грахова (Дешић 1976: 162-163).

<sup>106</sup> О обиму јекавскога јотовања в. поглавље о континуантима јата.

ćūīra, ižūīra, ižūīro. У икавским зонама и у ијекавској зони Ia такви примјери нису посвједочени.

Свуда је посвједочено *Госї̀дјина*, *џд̄сї̀оја*, новије *џд̄сї̀ођа*, у икаваца Хрвата само *Јурјев гџн*, *Јурјев*, док је у говору Срба из икавских зона и ијекавске зоне Ia двојно *Ђурђев гџн*, *Ђурђев* и *џ Јурову*, *Јурев*, а у зонама I и Ib *Ђурђев*, *иџ Ђурђеву*.

У ијекавској зони Ib и у свих икаваца биљежено је *шрèтїи-на*, дакле, без аналошког уношења *ј* или готовога *ћ* (уп. однос *шрèтїи*: *шрèтїја*).<sup>107</sup>

**4.3.** Опис свакога од ових говорних типова, или пак груписаних у цјелине (I, Ia, Ib и II, IIa, IIб), захтијева посебан осврт на облике множинских падежа генитива и датива, инструментала и локатива. Њихово стање од посебне је важности за одређивање мјеста и карактера говора.<sup>108</sup> Непреврело стање и богатство форми потврђени су већ у Дешићевој монографији о западнобосанским ијекавским говорима,<sup>109</sup> а тако и у опису ливањско-дувањског икавског говорног типа.<sup>110</sup> Облици генитива множине с новијим наставком *-а*, који готово да су (према систему) уопштени на читавом подручју, и јасна тенденција ка изједначавању облика датива, инструментала и локатива множине показују да се ови говори, и ијекавски и икавски, развијају у духу најмлађих штокавских говора. То не значи да је инвентар наставака јединствен.

У обе групе говора забиљежено је мноштво архаизама и новостворених, прелазних форми (посебно у икавским говори-ма), који могу послужити сагледавању путева развоја деклинационог система и начина синкретизације облика. Нека од тих морфолошких средстава (у читавом мноштву) показују се погодним за диференцијацију ових говорних типова.

<sup>107</sup> Исп. Ивић 1986: 153; Шимундић 1971: 45; Рамић 1999: 328.

<sup>108</sup> Белић 1922-23: 149.

<sup>109</sup> Дешић 1976.

<sup>110</sup> Рамић 1999.

**4.3.1.** У зони I биљежени су облици старог генитива множине без наставка, и то у именица мушког и женскога рода.<sup>111</sup> И са гламочког подручја из те зоне (Црни Врх) посвједочено је *џџдџин*, *сџџдџийин*, уобичајено у бројним конструкцијама, и широко посвједочено у штокавштини. Између осталих пет зона, и ијекавских и икавских, издваја се значајнијом заступљеношћу оваквих архаизама икавска зона Па (значајно и због односа према стању у зони II), пошто је ту посвједочено *кџноийџль*, *чџдо чџџџџд*, *пџ сџџдџийин дџкџт*, *нџмџ вџлџв*, *нџстало вџлџв*, *свџийџв*, *йс Паклџн*.<sup>112</sup>

Двојински наставак *-ијџ* такође је посвједочен у икавском говору купрешких Срба (зона Па) у *љџдџијџ*, *фрџжијџ*, дакле, не само у *џчијџ* и *ушијџ* (како је, поред *кџкџшијџ* из IV врсте, очекивано и биљежено у свим осталим зонама).<sup>113</sup>

**4.3.2.** Када су у питању датив, инструментал и локатив множине, стање на читавом подручју југозападне Босне, посебно када се ради о говору млађих, иде у правцу успостављања односа из стандарда, *-ама* : *-има* (*куђама* : *сџџановима*), а ваља истаћи да је такво стање упадљиво израженије у ијекавским зонама, посебно у зони Ib.

Архаичније форме диференцирају говоре тако што ијекавске обиљежава однос *-ами* : *-ије рџкама*, *нџџама*, *машџалама*, *бџбама*, *кџзама*, *сџдџијама*, по *лџводама*, по *лџкама* : *уније млџнчиџиџе*, по *лџђиџе*, *йскусниџе лџвциџе*, *дџкџтурџе*, *ш љџдџиџе*, по *сџџанџвџе*, у *Басџџџџе*, у *џрџмовџе*, који стоји наспрам основног односа *-ам* : *-им* у икавским зонама по *дџрџсавам*, *кџвџам*, *џрџанам*, на *лџводам*, *дџруџџариџам*, *рџчкама* : *мџмџџџм*, *с кџлџм*, у *канџлџм*, по *лџџџџџм*, *џџвџџџм*, тј. са наставцима без крајњег *а*.

<sup>111</sup> Дешић 1976: 219, 231 и 308-309.

<sup>112</sup> Тиме се ова зона значајније приближава говору Раме (Окука 1983: 88-89).

<sup>113</sup> Опет блискост са Рамом (Окука 1983: 88).

Примјери су из зона Ia и Ib, заједно са гламочким дијелом зоне I, односно Pa и Pb.<sup>114</sup>

Поред низа специфичности у обе групе говора, ваља истаћи нејединство наставака унутар падежа. Једна од диференцијалних карактеристика унутар говорног подручја јесте и често јављање старих форми са наставком *-а* у локативу именица женског рода (знатно рјеђе у дативу и инструменталу)<sup>115</sup> и присуство оних са *-и* у именица мушког рода — *сà свайшовї*, на *вдловї* (забиљежено у Прибелји, зона Ib; М. Дешић је забиљежио *ш чиновници*, код Дрвара, зона I) (оба наставка су у инвентару наставака у говорима са старијом деклинацијом<sup>116</sup>), а који нису карактеристични за овдје помињане икавске говоре,<sup>117</sup> иако су обични у језику Ивана Анчића, писца из XVII вијека родом са дувањског подручја (зона II).<sup>118</sup>

Стари дативски наставак *-ом*, у именица мушког рода, обичан је у зони I,<sup>119</sup> а на икавском подручју јавља се у саставу нових, контаминираних наставачких форми *-имом* и *-мом* (*но̀кѣимом*, *љ̀удмом*), и, што је још занимљивије, у именица женског рода (*ру̀ком*, *ї̀д̀ јамом*), све као посљедица слабљења међупарадигматских дистинкција и мијешања наставака.<sup>120</sup> Овакве форме, карактеристичне за зону II, биљежене су и у зони Pa, у говору Срба из Равног: *ру̀ком*, *на ру̀ком*, *но̀гом*, *на нїм* *ї̀еї̀до̀круном*, *сї̀киром* и *брадвїнїм*, *с ђвцом*.

У зони Pa фреквентан је двојински наставак *-ма* у дативу, инструменталу и локативу множине именица мушкога и

<sup>114</sup> У зонама I и II такво стање поткријељено је низом таквих примјера, а описане су и другачије могућности (Исп. Дешић 1976 и Рамић 1999).

<sup>115</sup> Дешић 1976: 233 и 309.

<sup>116</sup> Белић 1969: 69.

<sup>117</sup> Биљежила их је Ђ. Чустовић, што свакако ваља имати на уму, јер, она је то радила педеситих година прошлога вијека (Чустовић 1960/61: 91-117).

<sup>118</sup> Марковић 1958: 95.

<sup>119</sup> Дешић 1976: 220.

<sup>120</sup> Симић 1994: 79-80; исп. Шимундић 1971: 106; Рамић 1999: 365.

средњег рода *чѣљаџма*, *чакшире љѹџма*, *кљѹчовма*, *на вѹлма*, *пѹ лѣђма*, *с кѹнма*, *на кѹнма*.<sup>121</sup> Овакве форме заступљене су значајније и у зони I, па из Стекероваца (гламочки крај) наводимо *на брѣѹвма*, *вѹловма*, *баковма*, *кѹнма*, *сѹ коњма*, *на коњма* (поред *вѹловима*, *баковима*, *кѹнима*, *сѹ коњима*, *на коњима*).<sup>122</sup>

У основи супротстављености ијекавских и икавских говора на овом подручју у вези са заступљеношћу архаичнијих форми датива, инструментала и локатива (у наведеним односима *-ами* : *-ије*, односно *-им* : *-ам*), јесте управо замјена јата. Наставак *-ије* дошао је из локатива (именице старих тврђих основа биле су с наставком *-ѣхъ*), а *-им* је настао комбиновањем локативнога *и* (именице старих меких основа биле су на *-ихъ*) и дативног *м*. Први наставак је у принципу преовладао у једним, а други у другим говорима.<sup>123</sup>

У југозападној Босни ијекавско подручје спада у групу оних говора у којима су преовладавали облици са наставком *-ѣх*, али има примјера и са наставком *-им* у *Ра́мићѹм*, у *То́џићѹм*, *ѹо ка-на́лѹм*, (зона Ia), те са *-и ѹ Рујѹнѹи*, као и горе поменуто *сѹ сва-ѹовѹи*, на *вѹловѹи* (зона Ib). То је могуће због тога што су многе старе меке основе очврсле. У таквим говорима у *а*-основама преовладавао је наставак старог инструментала множине *-ами*, који је риједак у говору икаваца. Због тога у ијекавским зонама нису карактеристичне форме на *-ам* у *а*-промјени.

У икавским подручјима уопштаван је наставак *-им*, јер након замјене јата није било од значаја да ли је основа била тврда

<sup>121</sup> Наставак *-ма* широко је посвједочен у Рами (Окука 1983: 88-89).

<sup>122</sup> Двојство може бити у прилог недоумици М. Дешића да то може бити и „наставак *-има* с редукованим вокалом *и*“ (Дешић 1976: 220). Ослоњеност зоне Па на подручје Раме и чињеница да овакве редуције у икавским говорима нису значајније заступљене ипак иде у прилог мишљењу да је у тамо забиљеженим примјерима у питању стари двојински наставак *-ма* који је касније уопшен за множину.

<sup>123</sup> Исп. Белић 1965а: 71.

или мека, па онда је логично и успостављање међупарадигматског односа типа -им : -ам (*свидѝѝм : жѝнам*).

5. Иако је могуће утврђивање низа других (не)подударности, разлика и сличности, које би биле, мање или више, слика сучељавања новоштокавских ијекавских и икавских говора, а које се на специфичан начин одражавају на овом подручју, и овако омеђени и у виду дијалектолошке скице представљени говорни типови, смјештени између већ подробније описаних западнбосанских ијекавских говора и ливањско-дувањског икавског говорног типа, недвосмислено се, према основним карактеристикама, сврставају на једну или на другу страну. Овај дио југозападне Босне насељавају углавном Срби: у ијекавским зонама Ia и Ib скоро искључиво је тако, а у зонама Pa и Pb, које су више или мање икавске, до рата су били већинско становништво (уз напомену да у зони I живе скоро искључиво Срби, а зона II је са апсолутно већинским хрватским становништвом). Границе између ијекавских и икавских говора нису биле јасно утврђене, а на цјелокупном подручју, показује се, нису ни подједнако изразите. Због тога се стање континуаната јата у свим зонама намеће као један од најкомпликованијих проблема, па му се и посвећује посебна пажња.

## СТАЊЕ КОНТИНУАНАТА ЈАТА У ГОВОРУ СРБА ДОЊЕГ ЛИВАЊСКОГ ПОЉА

6. При описима ијекавских народних говора, скоро редовно, стању континуаната јата посвећује се нарочита пажња. Обимна је литература у којој су третирана бројна питања у вези са јатом. Било да се ради о теоријским разматрањима, у дијахроној или синхроној перспективи (о карактеру гласа, о еволуцији претпостављене старе дифтоншке вриједности, о ортоепским вриједностима континуаната и др.), било да се, простим описом, настоји предочити стање у неком од ијекавских говора појединачно, готово редовно се истиче комплексност проблема и компликованост реализација.

6.1. У овом поглављу се настоји описати јатовско стање у говору Срба доњег Ливањског поља, а онда да се са тим стањем испореди грађа биљежена у говору Срба Гламочког поља, и то из средишњег и сјеверозападног његовог дијела<sup>124</sup> (југоисточно одатле живе икавци). У том јужном дијелу западнбосанских ијекавских говора, посебно у дијелу међудијалекатских додира, контактни икавизам још више компликује стање и отежава извођење закључака, а екавске замјене су на нивоу просјека западнијих ијекавских говора.

<sup>124</sup> Исп. тачку 3.2. То је подручје са којег нема података у монографији М. Дешића (Дешић 1976). Грађа је углавном из Упитника (Упитник БХ; Упитник САНУ), и из радних свески. Ту су села Јакир (Јк), Халапић (Х) и Прибеља (Пб), из средишњег дијела гламочког подручја (зона Iб), и Стекеровци (Ст) и Црни Врх (ЦВ), из сјеверозападног његовог дијела (зона I).

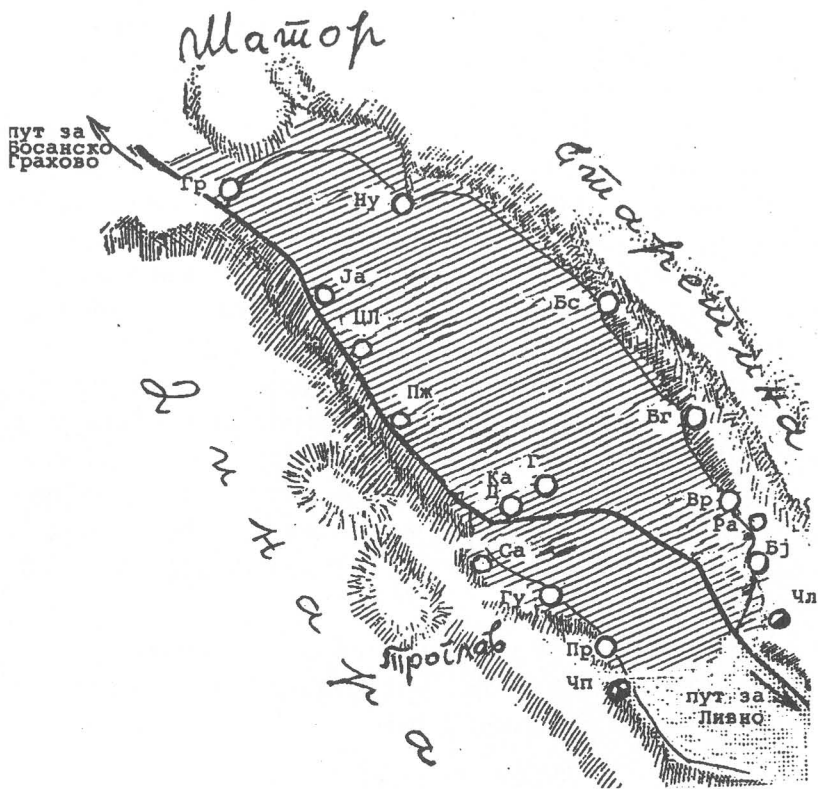


Доње Ливањско поље јесте посебна микрогеографска цјелина,<sup>125</sup> са трију страна заокружена Старетином, Шатором и Динаром, и тако само уским пролазом, преко Грковаца, повезана са осталим дијелом граховскога подручја, на којем живе Срби ијекавци, али је југоисточно отворена и непосредно ослоњена на подручје у којем живе Хрвати икавци. Планински масиви Старетине и Шатора потуно одвајају ово подрује од Гламочког поља, и од оног дијела гдје живе ијекавци, а и од икаваца. Гламочки ијекавци југоисточно су у непосредном додиру са икавцима. Ипак, и овдје се показује да простирање језичких црта није прекинуто тим географским препрекама, него се оне протежу преко планина (окомито), па се у резултату поређења види да је ближе стање говора доњег Ливањског поља и средишњег дијела гламочког подручја, него тог гламочког дијела са осталим његовим дијеловима. На исти начин се удружују изоглосе, већег и мањег значаја, и протежу преко Динаре на југ (иако је она у овом дијелу тешко проходан планински масив), у врличка српска села, на подручју Хрватске.

## КОНТИНУАНТИ ДУТОГА ЈАТА

7. Утврђивање вриједности континуаната јата у дугим слоговима заузима централно мјесто при презентирању фонетских особина неког од ијекавских говора. Сложеност проблема редовно потврђују инвентар гласовних скупина у таквим слоговима, упоређен са стањем у другим ијекавским говорима, као и њихова изговорна вриједност у односу на ортоепске нормативе стандардног ијекавског изговора. Водећи рачуна о физиолошким, акустичким и интонационим особинама сваког од елемената таквих гласовних скупина, квантитативне вриједности у другом слогу дуге замјене јата у дијалектолошким радовима намећу се примарним, јер често ијекавске говоре дијеле на говорне зоне, тј. један су од диференцијалних дијалектолошких критеријума унутар ијекавских говора.

<sup>125</sup> У литератури се некада назива Ждраловац, јер је то његов средишњи дио.



Доње Ливањско поље <sup>126</sup>

<sup>126</sup> У петнаест села доњег Ливањског поља прије последњег рата живјели су искључиво Срби. То су села: *Басијаси* (Бс), *Нуглашица* (Ну), *Грковци* (Гр), *Јаруга* (Ја), *Црни Луг* (ЦЛ), *Пржине* (Пж), *Горњи Казанци* (Ка), *Доњи Казанци* (Ка), са подручја које административно припада општини Босанско Грахово, и *Боџдаши* (Бг), *Врбица* (Вр), *Раџановци* (Ра), *Бојмунџи* (Бј), *Прово* (Пр), *Губин* (Гу), *Сајковић* (Са), са подручја општине Ливно. Према попису становништва из 1991. године на овом подручју било је око 3500 становника, а ваља имати на уму да је од око 1500 Срба који су, према том попису, били настањени у граду Ливну, већина њих поријеклом из села доњег Ливањског поља, а тако и дио пописаних у Босанском Грахову. У мјешовитим селима *Чајразлијама* (Чп) и *Челебићу* (Чл), са ливањске општине, живјели су Срби и Хрвати. Данас на том подручју живи веома мали број углавном старијих људи, повратника из избјеглиштва.

7.1. Каква је вриједност о с н о в н и х континуаната дугога јата на подручју доњег Ливањског поља, наговјестио је М. Дешић у обимној монографији о западнобосанским ијекавским говорима. У његовим закључцима о јату истиче се „да је двосложна замјена дугог  $\bar{f}$  одлика свих западнобосанских ијекавских говора, а да се једносложном замјеном карактеришу углавном западни и југозападни говори“.<sup>127</sup> Једносложну замјену у западним и југозападним говорима он објашњава утицајем сусједних личких и далматинских говора.<sup>128</sup> Према презентираној грађи (исп. нпр. карту 2: *gijétiē* и *gjétiē*)<sup>129</sup> стање у јужној зони, тј. у говору Срба доњег Ливањског поља, које је унеколико захваћено Дешићевим истраживањима, показује се хетерогеним, а најбитније је то да је *e* (у другом или једином слогу континуанта) дуго. Потребно је утврдити каква је природа и осталих дијелова таквог континуанта, односно, која је вриједност основних, условно речено обичних, рефлекса дугога јата на овом подручју.

Водећи рачуна о одступањима, стање основних континуаната дугога јата у говору Срба ијекаваца доњег Ливањског поља могло би се представити овако:

$$\bar{f} > \text{ʷjē}, \acute{f} > \text{ʷjé}, \bar{f} > \text{ʷjē}.$$

То су фонетски специфичне једносложне секвенце настале од дифтонга чија су два елемента раздвојена прелазним *j*. Јаче асимилаторна снага другог, отворенијег елемента старог дифтонга његов високо затворени први дио свела је на редукован вокалски елемент боје *u*, који је изгубио могућност слоготворности, што је истовремено, дисимилационим процесом, условило да се прелазно *j* изразитије реализује, да ојача у фонетском смислу. Постојањем редукованог вокалског елемента боје *u* овај рефлекс јата није сведен на *je*. Његова функција се, фактички, своди на спречавање контакта прелазног *j* са гла-

<sup>127</sup> Дешић 1976: 109.

<sup>128</sup> И: 110.

<sup>129</sup> И: карте изоглоса.

сом који претходи (отуда и изостајање јотовања у примјерима типа *л<sup>у</sup>јѣйо*, које стоји наспрам хипокористика *Љѣйо*).<sup>130</sup> Овакве фонетски специфичне једносложне секвенце су различите вриједности од дифтонга *ѣ̄* (алофона вокала *ē*) у којем се јасно распознају предње кратко, неслоговно *и* (*и<sup>у</sup>*) и дуто *е* (*ē*) у другом дијелу, које смо биљежили у говору сусједних Хрвата икаваца на подручју Ливна (*П<sup>у</sup>ѣре*, *н<sup>у</sup>ѣће*, *ѡгр<sup>у</sup>ѣгѣ*),<sup>131</sup> а с друге стране, то није прост слијед гласова *и + j + е*, у којем би било логично да се глас *j* слабије артикулише — *и<sup>е</sup>*.

**7.1.1.** При утврђивању вриједности основних континуирана дугога јата, сложеност проблема захтијева разлагање на случајеве замјене под силазним акцентом, под узлазним акцентом и кад је јат неакцентовано. То првенствено због силазног акцента, јер се „на првом затворенијем делу *ѣ̄* (првобитног *іѣ̄*)

<sup>130</sup> По мишљењу А. Пече, дуљење вокала *е* у двосложном рефлексу *ѣ̄* у источнохерцеговачком говору, али без сливања двосложне замјене у једносложну, може се објашњавати утицајем централнохерцеговачког говора, или наслијеђем „из дифтоншког рефлекса вокала *ѣ̄*: *ѣ̄ – иѣ̄ – ијѣ̄ – ијѣ̄* (Пецо 1964: 53), „тј. вокал *е* задржао је један дио своје дужине и послје цијепанга дифтонга у два слога“ (Пецо 1964: 50, а исп. и тамо наведену литературу). М. Николић у србијанском Полимљу налази да је „основни континуант дугога јата *д и ф т о н г*, тј. след вокала *и* и *е*, који чине један слог. Између њих се развило прелазно *ј* (= *и<sup>у</sup>*), које је, као и у другим сличним окружењима делимично редуковано (што је за природу самог рефлекса мање битно)“. Такву вриједност он графички обиљежава са *иѣ̄* и, полемички, додаје у фусноги: „Ђу можемо наћи и у више радова Д. Брозовића. Код њега, међутим [<sup>иј</sup>] означава *ј* е *д а н* 'глас', чија 'физиономија није јасна. У сваком случају ради се о неслоготворном вокалу (или вокалском елементу)' (Броз. Јат II 107). Јасно је из онога што је горе речено, да је у нашем <sup>иј</sup> 'вокалски елемент' само *и*, док је *ј*, глас исто као у *гвиѣ* и сл.“ (Николић 1991: 226).

Када се покушава одредити карактер првога дијела оваквог континуанта јата ваља имати на уму констатацију Ј. Вуковића да „по њиховој [ијекаваца] артикулационој бази нити има нејотованог *н* (као што они немају ни нејотованог *л*), ако је оно ма кад дошло у додир с гласом *ј*, нити тај глас може бити везан с каквим несложним *и* као дифтоншким елементом“ (Вуковић 1951: 38). Исп. и у Голубићу код Кина *љѣк*, *сѣѣѣ<sup>к</sup>* и др. (Дешић 1997: 138), те у Лици *љѣја*, *љѣи*, *сљѣја* и др. (Драгичевић 1980: 175).

<sup>131</sup> Рамић 1999: 292.

слоговност може лакше развити ако на томе делу лежи интонационо и динамичко тежиште“.<sup>132</sup>

На подручју доњег Ливањског поља, под акцентом силазне интонације континуант дугога јата је *ʷjē*:

*лʷjēк* Вр Бг ЦЛ, *лʷjēиом* (‘налијеп’, *Aconitum napellus*) накади Пр, *лʷjēи* за улиштā Бг, *снʷjēк* Вр Бг Бс ЦЛ, навади *снʷjēга* у корта Бг, *сʷjēно* Пр Са Бг Бс Пж, дума за *сʷjēно* Бг, црљен *цвʷjēи* Вр, *брʷjēк* Бг, *лʷjēпу рʷjēч* Пр, сав *свʷjēи* Вр, *бʷjēдник* Вр, *бʷjēл* Бг Бс ЦЛ Пр Вр, *цʷjēл* Вр Пр Бј Бг Бс, *звʷjēре* Бг, *Тʷjēsнō* Ну, *брʷjēsи* Бг Вр Бј ЦЛ Гр;

<sup>132</sup> Ивић 1985: 132. „Кад је једанпут добијено у већини ијекавских говора двосложно *ије* место *ѣ* под силазним акцентом, са акцентом на првом вокалу двосложне замене, нема услова да се тај изговор помера у корист једносложног јекавског изговора, баш зато што је *и* под акцентом“ (Вуковић 1951: 34). Такав рефлекс у народним говорима углавном је у сагласности са стањем у књижевном језику. Очекивано је да је артикулација интервокалног *ј* више или мање ослабљена. (О зависности вриједности секвенце која је континуант јата од фонетско-физиолошких карактеристика таквог *ј* в. Петровић 1973: 218.)

Квантитативна вриједност вокала *е*, у другом дијелу континуанта, посебан је проблем (о томе исп. Пецо 1964: 49-50 и тамо наведену литературу), а значајно је истаћи да је рефлекс *ѣjē* у већини испитиваних ијекавских говора биљежен као рјеђа варијанта класичне вриједности (М. Драгичевић овакав троморни квантитет у личким јекавским говорима објашњава укрштањем хетерогених рефлекса, в. Драгичевић 1980: 164 и 172), који је заједно са *ијé*, према Ј. Вуковићу, карактеристичан за „градске говоре средње и сјеверне Босне“ (Вуковић 1971: 104).

Ипак, у дијалектолошкој литератури више пажње посвећено је вриједности континуаната јата под дугоузлазним акцентом, и ту „постоји врло знатна несагласност међу испитивачима наших ијекавскоштокавских говора“ (Петровић 1973: 217). У говорима источнохерцеговачког типа вриједност *ијé* је широко распрострањена, а објашњења дуљења класичнога *[ij]è* у *[ij]é*, разврставање грађе са једним или другим рефлексом и покушаји утврђивања законитости, те примјери свођења таквога двосложнога рефлекса на једносложан у неким говорима, само су неки од узрока таквих несагласности. Ј. Вуковић је, описујући говор Пиве и Дробњака, истицао да је ту „у двосложној замени природна извесна редуција гласа *и* испред акцента и једног лабилног сугласника, као што је глас *ј*“ (Вуковић 1940а: 91).

*л<sup>н</sup>јѣй* ко уписѣт Бг, *л<sup>н</sup>јѣн* Вр Пж Са, *л<sup>н</sup>јѣн*, јадан Бг, чѣек *сл<sup>н</sup>јѣй* Пр, *сл<sup>н</sup>јѣй* сјѣди!о! Бг, *л<sup>н</sup>јѣви* држак Пљ, крѣве *мл<sup>н</sup>јѣчне* биле Бг, *н<sup>н</sup>јѣм* Пр Гу Вр Бг ЦЛ, мѣлй му *н<sup>н</sup>јѣм* Вр, *б<sup>н</sup>јѣлѣ* чѣрбѣ Вр, *Б<sup>н</sup>јѣлѣ* њйва Бг, *ц<sup>н</sup>јѣлѣ* рѣта Пр, *ц<sup>н</sup>јѣлѣ* зйму Бј, *св<sup>н</sup>јѣскѣ* гове<sup>а</sup>да<sup>133</sup> Бг;

*л<sup>н</sup>јѣйо* урѣди Гу, држи се *л<sup>н</sup>јѣво* Бј, бйло нам зар *ш<sup>н</sup>јѣсно?* Бг, *сйр<sup>н</sup>јѣй* разѣшй Вр;

*л<sup>н</sup>јѣйй* улишта Пр, *л<sup>н</sup>јѣчй* трѣвами Ну, *м<sup>н</sup>јѣшѣ* пйћу Бг, *з<sup>н</sup>јѣвѣ* Вр, *с<sup>н</sup>јѣвѣ* њ Црнй бунѣрѣ Бг, с Радур<sup>н</sup>нѣм *см<sup>н</sup>јѣнѣ* зѣмљу Бг, *вр<sup>н</sup>јѣћѣ* га по жуљу Вр, *г<sup>н</sup>јѣлѣ* Рйта Бг.

Оваква вриједност основног континуанта јата под силазним акцентом није неочекивана на овом подручју, с обзиром на познато стање у западнијим периферним ијекавским говорима (и у онима у којима је билежена вриједност *јѣ*), а могла би бити један од показатеља начина и путева измјена старога дифтонга, као и домета процеса на овом простору у односу на стања у жарришној, херцеговачкој зони. Имајући у виду правила дистрибуције акцената, измјене дифтонга у оваквим позицијама ишле су у правцу елиминације могућности развијања слоговности у првом дијелу континуанта.

Према литератури и Упитнику БХ на подручја Гламочког поља, стање континуанта јата под дугим силазним акцентом у овом погледу је разнолико. Према подацима из Упитника САНУ, оно је скоро идентично са овде презентираним стањем.<sup>134</sup> Значајно је истаћи да је у Црном Врху и Стекеровцима, поред вриједности *јѣ*, билежена и класична вриједност *йје* *црйјей* Ст, *сйјено* Ст, *ждрйјебе* Ст, *бйјел* ЦВ, *цвйјей* ЦВ, *вйјека* ЦВ, *цйјев* ЦВ.<sup>135</sup>

<sup>133</sup> О артикулационој вриједности вокала у поста акценатској позицији исп. тачку 4.2.1. и Рамић 2004. У даљем тексту, из техничких разлога, то неће бити посебно обиљежавано.

<sup>134</sup> Исп. тачку 3.2.3.

<sup>135</sup> Исп. тачку 3.2.3.

7.1.2. Под акцентом узлазне интонације основни континуант дугога јата је *“јé:*

*мл“јéко* Бј Вр Пр Пж ЦЛ Бг Бс, *кйсела мл“јéка* Бг, *л“јéкови* Вр Бг, *нѐмā л“јéка* Пр, *грки му л“јéкови* Бг, *л“јéска* Вр, *н“јéмац* Вр Бг, *л“јéмац* Бг, *Н“јéмац* Бг, *д“јéше* ЦЛ Бс Гу Пр Пж Ну, *нѐкво рāзўмно д“јéше* Бг, *В“јéнац* Бј, по *В“јéнцу* Вр, у првѐ *и“јéвце* Бг, *ц“јéйац* Бс Бг, *Ц“јéйац* Бс, *св“јéћа* Бс Вр Бг Бј ЦЛ Пр Пж, *св“јéћу* лoјенy Бг, *од“јéло* Пр Вр Бј Бг, *каквйѐ од“јéлā* Бг, по *ср“јéди* Бг, у *ср“јéди* Вр, *сл“јéйац* Вр, *вр“јéме* Пр Вр Бг Бј Бс ЦЛ Гу, пўче ко *вр“јéме* Вр, *р“јéка* Бг Пр Вр Гу, *цр“јéва* Бг, *исўкo цр“јéва* Вр, *џл“јéшо* Вр Бг Бс, *кл“јéшиа* Пр Вр Бј Бс ЦЛ Гр, *Л“јéвно* Бг Н Вр Пж ЦЛ Гу (само у говору старијега свијета, млађи говоре *Ливно*);

*л“јéйа* Бј Вр Бг Бс Нг Пж ЦЛ Пр, *л“јéйо* Бј Вр Бг, *л“јéйoџа* блага Бг, *н“јéма* Са Пр, била *сл“јéйа* Бг, *б“јéла* Пр Бс Бг Вр ЦЛ, *б“јéлйѐ* оваца Вр, *ц“јéла* пāјта Бг, *и“јéсан* Вр Пр Бг Пж, *и“јéсни* му oпāнци Вр, *и“јéсан* капут Бг, *р“јéшка* чoрба Вр, *ц“јéло* јāѐ Вр;

*л“јéчиѓ* се Вр, *изл“јéч“ли* се Бг, *забл“јéши“ли* o жѐђи Бг, *зан“јéмиѓ* o o стрā Бг, *д“јéл“ли* Рйта Бг, *м“јéњали* прље Вр, *л“јéвo* вoду Бс, *зад“јéвала* шйљке Вр, *м“јéшала* прāсāди Бг, *сал“јéвo* плoчу Бј, *изл“јéи“ли* сāв зйт Бг, зѐмљу ш њйме *см“јéнo* Бг, *с“јéвајy* кут кoђй Вр, *рас“јéче* нйзā њу Вр, *йрос“јéчy* пўт Пр, *с“јéчy* Бг, *исйoйр“јéчиѓ* се Пр, *йроуц“јéйило* га Бг, *йoѓр“јéш“ли* сте Пр, *не ѓр“јéши* се Вр, *сйр“јéйй* Бг, *одр“јéши* крāву Вр, *одр“јéшиѓ* Бг, шта си *р“јéшиѓ* Бс, *р“јéшѐње* Бг.

„Морфолошка изоглоса (*нијесам/нисам*)“<sup>136</sup> овдје је једна од црта које одвајају овај говорни тип од сусједних ијекавских говора на граховском и дрварском подручју.<sup>137</sup> Само је у граничним селима Ливањског поља, на сјеверозападу, забиљежен паралелизам *н“јéсам / нйсам* Ну Гр, а у свим осталим мјести-

<sup>136</sup> Николић 1991: 229.

<sup>137</sup> Исп. Дешић 1976: 104 и 122.

ма је *нисам*.<sup>138</sup> Спорадично је *н<sup>и</sup>јесам* у Гламочу у Пр, поред основног *нисам*, у Ст је двојно, а у ЦВ сасвим преовлађујуће: *н<sup>и</sup>јеси*, *н<sup>и</sup>јесмо*, *н<sup>и</sup>јесам*, а биљежени су и акценатски ликови *нијесам*, *нијесу*, што може бити у вези са акцентом потврдног облика *јесам* / *ѐсам*.<sup>139</sup>

**7.1.3.** Основни рефлекс дугога јата у постакценатској позицији је једнословна секвенца *џѐ*:

*џр<sup>а</sup>џ<sup>и</sup>јѐи* Вр Пр Гу Бг Бс ЦЛ Пж, *џда б<sup>и</sup>јѐса* Вр, *џ см<sup>и</sup>јѐс* Бг, *џна џчов<sup>и</sup>јѐсти* Бг, *џо је јѐдна џчев<sup>и</sup>јѐсти* Вр, *џгни на бр<sup>и</sup>јѐк* Бс, *џд бр<sup>и</sup>јѐгом* Бг, *џ сн<sup>и</sup>јѐк* Пр, *џ св<sup>и</sup>јѐти* Пж, *џ на с<sup>и</sup>јѐну* Бј, *џ с<sup>и</sup>јѐно* Бг, *џ ср<sup>и</sup>јѐгу* Ну, *р<sup>и</sup>јѐч* пџ *р<sup>и</sup>јѐч* Вр, *џ џ<sup>и</sup>јѐв* Вр, *џ л<sup>и</sup>јѐске* Бг;

*џдл<sup>и</sup>јѐн* Бг, *џ на л<sup>и</sup>јѐв<sup>у</sup>* стр<sup>а</sup>ну Вр;

*џдџ<sup>и</sup>јѐсно* Пр, *џнаџ<sup>и</sup>јѐсно* ст<sup>а</sup>ли Бг, *џдџр<sup>и</sup>јѐтико* Вр, *џдџир<sup>и</sup>јѐко*, Пр, *џсџир<sup>и</sup>јѐка* Бг, *џнаџоџир<sup>и</sup>јѐко* Бг;

*џзн<sup>и</sup>јѐли* р<sup>а</sup>нѐ Бг, *џдн<sup>и</sup>јѐла* свѐг<sup>а</sup> Пр, *џр<sup>и</sup>дн<sup>и</sup>јѐло се* по сѐлу Бс, *џзм<sup>и</sup>јѐша* џвце Вр, *џр<sup>и</sup>дм<sup>и</sup>јѐшај* п<sup>у</sup>ру Бг, *џандџв<sup>и</sup>јѐши<sup>а</sup>* в<sup>а</sup>з д<sup>а</sup>н Пр, *џр<sup>и</sup>дџ<sup>и</sup>јѐи<sup>и</sup>* ис<sup>а</sup>на Вр, *џдл<sup>и</sup>јѐви* т<sup>р</sup>аву Бј, *џр<sup>и</sup>дн<sup>и</sup>јѐли* га *џ кућу* ЦЛ, *џр<sup>и</sup>дџ<sup>и</sup>јѐдџи се* варѐника Вр, док се *џсџ<sup>и</sup>јѐдџи* Бг, *џдџ<sup>и</sup>јѐлѐ* Вр, док се не *џдџ<sup>и</sup>јѐли* џдјел Бг, *џели џ џр<sup>и</sup>дн<sup>и</sup>јѐла*, *није ли*, *џа нѐ зн<sup>а</sup>м* ЦВ;

*џвџ<sup>и</sup>јѐк* најчешће у говору старијега свијета на читавом подручју, *џв<sup>и</sup>јѐк* у говору млађих (забиљежене су и друге форме овога прилога — прије свега икавски нанос *џвџик* Бј Ра, а *џвѐ* Пр, *џвѐк* Вр Бг Бс, *џвѐк* Бг су занимљиви и звог сагледавања других фонетских процеса).

**7.2.** Двосложни рефлекс јата у зони доњег Ливањског поља маркиран је позиционо или лексички. То је гласовни слијед

<sup>138</sup> Лексички икавизам нормалан у књижевном језику ијекавског и екавског изговора (Ивић 1966: 104).

<sup>139</sup> У вези са стањем на подручју Гламоча, према Упитницима и литератури, исп. тачку 3.2.3. Примјетно је, према Упитнику САНУ, одсуство акценатских ликова класичне, вуковске квантитативно-квалитативне вриједности у другим примјерима. Уп. са тим претходну тачку.



*i + j + e* који се не разликује од других фонетски и прозодијски сродних секвенци. У овој прилици прелазно *j* је, због интервокалног положаја, дјелимично редуковано па такав рефлекс обилежавамо са *i'e*.

**7.2.1.** Употреба наставака старих тврдих основа замјеничко-придјевске промјене битна је карактеристика ијекавских говора. На овом подручју израженија је у говору становника села удаљенијих од икавско-ијекавске границе, од села Чапразлије, испод Динаре, и Челебић, испод Старетине сјеверозападним правцем према Босанском Грахову, у доњем Ливањском пољу, и од Доца у Гламочком пољу. Учесталост флексивних наставака са двосложним вриједностима старога вокала јат, у инстр. сг., ген. пл., дат. -инстр. -лок. пл., све је већа помјерањем сјеверозападно, у дубину доњег Ливањског, односно Гламочког поља, и у обрнутој је сразмјери са фреквенцијом наставака меких основа, који се југоисточно, у подручјима према горњем Ливањском, односно Гламочком пољу (гдје је заступљен икавизам), чешће употребљавају:

*јáкi'e* штапом Пр, з *дòбрi'e*  
кòмшијòм Бг;

*л'јéйiм* нáчином Бг, с *лúдiм*  
исáном Вр;

*òвi'e* мјесéцi Ну, *сiйáри'e*  
Бг, нè хèде *мò'i'e* Вр, *швò'i'e*  
крáвa Бг, зà нáс *сáми'e* Бс,  
*б'јéлi'e* овáцá Вр, òнò *нáши'e*  
Вр, *òвi'e* гòдiнá *зàдњi'e* Бг,  
*кàквi'e* од'јéлá Ра, нèквi'e  
*јáднi'e* сирòтá Пр, òнi'e  
склáдòвá Ра, òнi'e Са, *црнi'e*  
дáná Бс, *дòбрi'e* кúћá Пж,  
iмá i *свáквi'e*, *сàкати'e*,  
*бòлеснi'e*, *лúдi'e* Бг, *шáренi'e*  
Бс;

*òвi* дáná Бг, òнi *швò'i* тáмо  
Вр, *сiйáри* лúдi Пр, *шáренi*  
дéкá Бј, *лúди* лúди Ра, iмá  
лúдi *iймáтинi* Бг, знáш *кàквi*  
б'укавá Вр;

пòдāј *сīāрīџе* Вр, нè дā  
 Јòвèша *нāшīџе* гòведīџе Бг;

*нāшīма* óвцама Бј, вāшīм  
 кўћама Вр, óнīма сīрòтaми  
 Бг;

*џòлīџе* рўкама Вр, з *дòбрīџе*  
 кл<sup>н</sup>јèштīма Пр, са *сīāрīџе* Бг;

*свòдīма* рўкама Вр, óшīтīрīм  
 нòџīма Бј;

по *шўџīџе* óтавама Бг, у *вaшīџе*  
 станòвīџе Бс, *īò нaшīџе*  
 нўйвама Вр;

о óнīма Бј, ó *сīāрīма* жèнама  
 Бг, по лўкама *нāшīма* Бг;

тако и у облицима именица:

īдè *ўјāцīџе* Пр, *ўјāцīџе*  
 донèси цīгāрā Пр, прaмо  
*Окрўџльāшīџе* Бг, с óнīма  
*мīтīрòльèзīџе* Вр, с  
*īарīтīзāнīџе* Вр, на *īлèћīџе* Бг,  
 у *селīџе* ЦЛ, у *џòведīџе* Вр, пот  
*Шèџрīшīџе* Бс, у *џрмòвīџе* Пж,  
 у *Кāзāнцīџе* Ка, по *џрагòвīџе*  
 ЦЛ, у тīма *лāџерīџе* Бг, у  
*јāњцīџе* Вр, пò *ујāцīџе* Бг.

на *р<sup>н</sup>јèчīма* Бг, у *селīм* Бг, у  
*Рāмīћīм* Бг, у *Тòдīћīм* Бг, по  
*сīāнòвīма* Сј, у *Рујāнī* Бг, у  
*канāлīм* Вр, по лўџòвīма Бг,  
 нат óнīма *рāњенīцīм*.

Овим примјерима из Ливањског поља могуће је додати низ других забиљежених на подручју Гламоча:<sup>140</sup>

*јèднīџем* Ст, *мòдīџем* / *мўдīџем* Ст, у *бр̀дцīџе* Ст, с *јèднīџем* Пб,  
 те из ЦВ *јèднīџе*, *селīџе*, з *џòведīџе*, *ўнīџе рāнīџе*, *òвīџе*, *кавīџе*  
*сўдом*, с *рèбрīџе*, *окò нўџе*, *òнīџе* п<sup>н</sup>јèском, *òвīџе* сам пīтò,  
*īрèд врāшīџе*, *īр<sup>н</sup>јèкīџе* пўтом, *дòњīџем* крāјом, *јèднīџем*  
*мèтком*, *мећу лўдīџе*, у *òнīџе īрнчīћīџе*, *īрама Чèџārīџе*,  
*с лòвцīџе*, *сīāрīџе*, у *колīџе*, лўпетнè *крīлīџе*, *мāњīџе*, *īò*  
*буиāцīџе*, *жīвīџе*, *мòдīџе* гòдīнā, *нāшīџе* лўдī, *īрāвīџе*,  
*здрāвīџе*, у *Сāвīћīџем*, *свòдīџе* ...

<sup>140</sup> Према Упитницима и грађи из радних свески.

Рјеђи су они типа

*у брџима, криљима, врајшима, здрџџим, најшима, једнџим*  
путџћком.

**7.2.1.1.** Колебања у употреби наставака старих тврђих и меких основа (и код истог говорника) нису необична нити нова. Њихов однос овдје нас занима по другом основу. Наиме, ради се о квантитету вокала у двосложном рефлексу јата.

**7.2.1.2.** Неуједначеност у погледу квантитета појединих дијелова овог двосложног континуанта јата одавно је примијеђена. У западнијим ијекавским говорима дужина на другом дијелу рефлекса је уобичајена,<sup>141</sup> а С. Георгијевић наглашава: „Није нарочито потребно истаћи да је други део *џ*-та обично са јако израженом дужином; она може бити слабија, тако да се у брзом говору покаткад изгуби“.<sup>142</sup> Дакле, то је „феномен који првенствено диктира говорна ситуација“.<sup>143</sup> Одмах ваља додати да Драгичевић истиче да је биљежио и мањи број примјера „са изразитом дужином првог дијела рефлекса *џ* (*мођџје* и др.)“, те да су такве примјере биљежили и Б. Ластавица и Љ. Наранчић, што значи да „оне [такве дужине, Н.Р.] нису случајне“.<sup>144</sup>

Проблем дужине, односно полудужине у рефлексима сваког неакцентованог дугог јата (дакле, не само у флексивним наставцима) А. Пецо у источнохерцеговачком говору (уз преглед стања и у другим говорима) разматра кроз полемику са М. Решетарем о изговорној вриједности комплетног континуанта. Решетареву тезу да се дуго неакцентовано *џ* изговара као један слог када је *е* дуго, или као два слога када је *е* кратко, Пецо одбацује тврдећи да је „*ије* редован рефлекс дугог *џ* у неакцентованим слоговима“.<sup>145</sup>

<sup>141</sup> Исп. нпр. Дешић 1976: 108; Драгичевић 1980: 119, 169-170, и тамо наведену литературу.

<sup>142</sup> Георгијевић 1951-52: 145.

<sup>143</sup> Драгичевић 1980: 170.

<sup>144</sup> И.

<sup>145</sup> Пецо 1964: 56.

**7.2.1.3.** У говору овога ијекавског подручја за вриједност континуаната дугога јата није од пресудне важности то да ли је глас јат био под акцентом или није. За разлику од напријед показаних основних вриједности, двосложна замјена у флексивним наставцима намаће се као издвојена категорија. Релативна хронологија замјене дугога јата у разним позицијама, која флексивне наставке (уз крајњи отворени слог) означава као позиције у којима се најприје јавила двосложна замјена,<sup>146</sup> у овом случају има потпору због потпуно другачије вриједности континуаната у тим позицијама у односу на континуанте који су овдје означени као основни.

Чињеница да се вриједност  $w'e < \text{ѓ}$  у флексивним наставцима не разликује од вриједности других фонетски и прозодијски сродних секвенци (слијед  $u + j + e$ , без обзира на поријекло) указује на то да је у флексивним наставцима стање раније стабилизовано, па је логично да је раније дошло и до започињања процеса. (Друго је питање односа облика старих тврдих и меких основа и њихов статус.) Двосложна замјена у овој позицији, када је стање на овом говорном подручју у питању, а тако и квалитет саставних дијелова рефлекса, дакле, нису под сумњом. Поставља се питање квантитета вокала у таквом континуанту, односно, како је било могуће да  $gυ\bar{\text{ сло}}\bar{\text{ ѓ}}$  (= двије море)  $>$   $krāj\bar{\text{ ѓ}}$   $krāj\bar{\text{ ѓ}}$  +  $gυ\bar{\text{ сло}}\bar{\text{ ѓ}}$  (= три море). (Двоморни квантитет у процесу  $\text{ѓ} > w'e$  у овој позицији је јасан.)<sup>147</sup>

**7.2.1.4.** Одмах ваља истаћи да су на овом подручју у овој позицији најчешће биљежени примјери у којима је  $e$ , у другом дијелу овог двосложног континуанта, кратко, а у доњем Ливањском пољу само је тако. Пошто је обично дуг први слог, вриједност континуанта углавном је  $w'e$ , нешто су рјеђе примјери са дугим  $e$  и кратким  $u$ , па је континуант  $w'e$ , што је биљежено само у Гламочу, а доста је примјера са кратким и  $u$  и  $e$ , па је континуант  $w'e$ , опет изразитије у Гламочу.

<sup>146</sup> Решетар 1933: 134.

<sup>147</sup> Исп. Вуковић 1974: 67.

**7.2.1.5.** До таквог стања могла је довести напоредна употреба истих облика различитих форми — са наставцима тврдых и са наставцима меких основа, преко односа типа *мò'ї̄ : мò'ї̄е*, до форме *мò'ї̄е*, у ген. пл. замјеничко-придјевске промјене нпр. У дијахроној перспективи посматрано, на примјеру именских облика, дужина је могла доћи из облика локатива плурала, због двојних наставака: *-ѣх* и *-их*, „од којих је један уопштен у једним говорима, други у другим“.<sup>148</sup> Иако се са доста поуздања може тврдити да говор овога подручја спада у групу оних говора у којима су преовладавали облици са наставком *-ѣх*, знатан је број потврда типа у *Рáмићѣм*, у *Тóдићѣм*, *їо канáлїм*, дакле са наставком насталим комбиновањем локативнога *и* и дативног *м*. (Одмах ваља нагласити да овдје нису биљежене форме на *-ам* у *а*-промјени, што искључује могућност преузимања односа *-им : -ам* од сусједних икаваца, чији говор обиљежава таква дистрибуција морфема.) Форме овога типа, и ријетко сачуване оне са самим *и* у наставку — *ї Ружāнї*, наводе на помисао да се, након измјена *ѣ* са *ије* или *и*, и на примјеру овога говорног подручја, не може „разликовати каквог је постанка *и* у лок.“,<sup>149</sup> односно да је и овдје била могућа замјена јата са *и*, које је морало бити дуго. Дуго *и* у таквих форми могло је утицати да се и у форми с наставцима са двосложном замјеном јата изговара дуго *и*. Тако је могуће да су обичније форме типа у *ѣрмовїе*, него оне типа *їò ујāцїе*. (Однос ових и стандардних дуалских форми на *-има* ваља објаснити у морфологији.) Форме с континуантима у којих је дуго *е* могуће су због чињенице да се у процесу синкретизације формирају контаминирани наставци који су без крајњег *м*, или због губљења *х*, па је онда ту у питању компензационо дуљење, а оне форме у којима је континуант без дугих вокала такве су због простог двосложног континуанта на мјесту дугога јата.

<sup>148</sup> Белић 1965а: 71.<sup>149</sup> И.

**7.2.2.1.** Секвенцу *иџе* налазимо и у отвореној ултими у приједлога и прилога *ириџе*, који се најчешће, на читавом подручју, јавља у тој форми. Тако је и са:

*најирџе* ЦЛ Бс Пр, *најирџе* Бс Бг Са Вр, *изнајирџе* Бг, *малоирџе* Вр Бг Ра ЦЛ, *оширџе* Пр Вр Бг.

Секвенца *иџе* у *ириџе*, односно *иџе* у поста акценатској позицији у сложеним формама, са кратким је *е*, што иде у прилог претпоставци да се овдје ради о двосложној замјени дугога јата у отвореном слогу.<sup>150</sup>

Другачији фонетски ликови:

*ирија* Бј Бг, *изнајирија* Вр, *изнајирија* Бг, *малоирим* Бг Вр, *најирим* Вр могли би бити нанос из говора сусједних икаваца,<sup>151</sup> а, ако се има у виду тумачење настанка *-ије* у *ирије* у РЈА (в. *ирије*), могли су се развити и на овом терену.

**7.2.2.2.** Слично је и са *идслиџе*, које најчешће има такав лик, али је биљежено и са дугим *е* — *идслиџе* Бг, што је у вези са могућношћу компарирања прилога.

И овдје су посвједочени икавски ликови:

*идслим* Вр Бг, *најиослим*<sup>152</sup> Вр, *најиослим* Бј Бг Ра Пр.

**7.2.2.3.** Само у устаљеноме — ко *умиџе*, њему *гвиџе* Бг — у доњем Ливањском пољу забиљежна је двосложна замјена јата у броју *гвије*. Иначе је ту свуда аналошко *гви*. На подручју Гламоча обично је и *гвиџе*, *дбегвиџе* Ст ЦВ.

**7.2.2.4.** Исту вриједност налазимо и у јд. аориста неких глагола:

<sup>150</sup> Другачије тумачење в. Маретић 1963: 103-104; у РЈА, под *ирије*, каже се да је *ирије* настало од *ири+је* из компаратива (јер *ири* има компаративно значење, дакле, с промјеном *џ>и* испред *ј*).

<sup>151</sup> Рамић 1999: 392.

<sup>152</sup> И.

̀умриџе му Мара Ну, ̀прòдгриџе га ̀у лѣђа Бј, р̀аздгриџе òп̀анке  
Пр, р̀азòдгриџе вòда кл̀анац Бг; (у инфинитиву: ̀умар<sup>у</sup>̀иџи,  
̀прòдгр̀иџи, р̀аздгр̀иџи, р̀азòдгр̀иџи).

**7.2.2.5.** Континуант дугога јата вриједности *џе* налазимо и у сачуваним остацима архаичних презентских форми од глагола *јесџи*:<sup>153</sup>

чѣк̀ај док *џе* Бс, нџшта н̀е *џе* Бг, шт̀а тò *џеџи* Бг.

(Обично је *ј̀едем, ј̀едеш, ј̀еде ... не ј̀еде ...*) Сасвим је обично када је у служби императива:<sup>154</sup>

*џе!* *џе!* Вр, ја криж̀ај, òн *џе* Бг, *џе*, мòј с̀инко Пр, *џе*, кад в̀елџм Бг, *џеџи*, н̀емòјте се уж̀имати Пр.

Императивна служба, у селима ближим икавцима, изражава се и са *џ!* Бј, *џџи!* Бј Ра Пр, дакле, с икавском замјеном јата.

У облицима презента у композита биљежимо:

*наџе* се п̀итѣ Вр, ч̀у̀в̀ај да не *џе* Бг, св̀е *џџе* Бс, кат *џòџеџи* Бг, *гòџе* се ис̀ану Пр, *разуџе* се д̀<sup>н</sup>ј̀ете Бј.

Биљежено је само *ј̀ед*,<sup>155</sup> *ј̀едџи* се и сл.

**7.3.1.** Рефлекс продуженог јата у ген. пл. именица с кратким јат у последњем слогу основе је вриједности *ј̀е*, односно *'ѣ* (у примјерима са извршеним јотовањем):

џм̀а *мј̀есџа* Пр, св̀а̀к̀вџџе *вј̀ер̀а* Бг, òт *кољ̀ен̀а* Вр, бòјати се *мѣ̀ђ̀ега* Вр, *ђ̀ел̀а* (здјела) д̀р̀венџџе Бг, (али *вр̀<sup>н</sup>ј̀еђ̀а* и *вр̀еђ̀а*).

**7.3.2.** Тако је и у хип. (и дем.) образовањима:

<sup>153</sup> У Вука се „архаични презент [*џ]*ем ... појављује као побочна варијанта уз *ј̀едем*“ (Ивић 1966: 139).

<sup>154</sup> В. Дешић 1976: 107-108. Ако се има у виду специфична позиција дугога јата – почетак ријечи, као и форме 3. л. јд. – *џе*, која се најчешће и појављује, а обично је у служби императива, онда се може разумјети зашто је овдје двосложна замјена.

<sup>155</sup> Јелена Билбија је у Босанском Грахову забиљежила *џ̀ј̀ед* (Р САНУ, под *џ̀ј̀ед*), дакле, са дугим *е*, што би могло значити да је ту *џ̀ј̀ед* и *ј̀ед* комбиновано. Иначе највећи дио њене збирке ријечи су ријечи сакупљене у Црном Лугу, а то је подручје доњег Ливањског поља.

Љѣйо (надимак) Бг, *ђека* Бг, *ђекица* Бг Вр (наспрам *ђеља*, *ђељца* Бг).

**7.3.3.** Овамо иду и аналошке форме:

*љеска* Бј Бг Пр, *љѣске* Бс Бг (али и *љ<sup>н</sup>јѣске* Бг), *Њѣмац* Вр Бг (и *н<sup>н</sup>јѣмац*, *Н<sup>н</sup>јѣмац*), *Сњѣжњача* Вр (и *наша* *Сн<sup>н</sup>јѣжњача* Бг), (исп. *љѣшник*, *љѣскав<sup>н</sup>на*, *Њѣмачкѧ*, *њѣмчић*, *њѣмица*, *сњѣгови*)

за које ваља нагласити да су рјеђа алтернатива формама с основним рефлексом.

**7.3.4.** Обично је, на читавом терену, *џн<sup>н</sup>јѣздо*, а ријетко посвједочена форма *џњѣздо* Бг објашњава се фонетским процесом у вези са групом *џн*.<sup>156</sup>

**7.3.5.** Секвенцу *јѣ* (односно 'ѣ) налазимо и у неких изведених глагола:

*ѧобѧљѣвѧ* ѧдѧвно Вр, не *ѧрѣмјѣшћѧј се* Пр, не *зѧмјѣрѧј се* с Калабама Бс, *рѧзмјѣрѧ* ѧдјел Бг, *ѧрѣсјѣдѧ се* у Црнѧм Лѧгу Бг,

а с тим у вези је и прилошко: *прѧвѧ ѧѧкѧ од ѧѧмјѣркѧ* Бг,

све разумљиво с обзиром на квантитет јата у ријечима од којих су изведени (али исп. и *зѧг<sup>н</sup>јѣвала* шѧљке и сл. у т. 7.1.2.).

**7.4.** Рефлекс дугога јата може бити и *ѣ*, а примјери такве замјене различитог су поријекла и фреквенције. Неки од њих се јављају као алтернативне форме ијекавским ликовима, а за извјестан број њих може се рећи да су мале фреквенције и од малог значаја за одређивање карактера говора (углавном због поријекла и начина усавајања).

**7.4.1.** Познато је да префикс *ѧрѧ-* у композитама у ијекавским говорима има двојакe замјене јата. Овдје се та двострукост огледа у примјерима:

<sup>156</sup> В. Маретић 1963: 105; Ивић 1962/63: 103.



*ip<sup>u</sup>jēhi* Вр Бј Бс Ну ЦЛ, *ip<sup>u</sup>jēhe* на жёнйство Бг, *ip<sup>u</sup>jēhoше* преко Купаљкѣ Бг, *ip<sup>u</sup>jēhe* амо Вр, *ip<sup>u</sup>jēhēш* Шйрокѣ Бс, на *ip<sup>u</sup>jēлазу* Урѣшаву Бг, *ip<sup>u</sup>jēлаз<sup>c</sup>* Бг; на *ip<sup>u</sup>jēвару* Бг Вр Пр.

*ip<sup>u</sup>rēhe* нāми Бг Бс Вр, *ip<sup>u</sup>rēhашē* Бс Пр ЦЛ, *ip<sup>u</sup>rēhi* Ра Пр Гу, *ip<sup>u</sup>rēлаз<sup>c</sup>* Вр ЦЛ, на *ip<sup>u</sup>rēлазу* Вр, тѣ е *ip<sup>u</sup>rēлазно* Вр; на *ip<sup>u</sup>rēвару* Бс Бј Ра Вр Пр Са Гу.

Само са аналошким *e* у *ip<sup>u</sup>rē-* забиљежни су ови примјери:

*ip<sup>u</sup>rēвоз<sup>c</sup>* Бг ЦЛ Пр Бс Гр Гу Са; *ip<sup>u</sup>rēзлети* Бг Бј Вр Пр, *ip<sup>u</sup>rēшой* Бг, *ip<sup>u</sup>rēлом* Бс ЦЛ Бг Гу Бј Гр, *ip<sup>u</sup>rēшрес* Вр Бг, *ip<sup>u</sup>rēсједник* Вр Бг ЦЛ, *ip<sup>u</sup>rēклой* Вр, на *ip<sup>u</sup>rēклойу* Бг.

Насупрот овим примјерима стоји једино *ip<sup>u</sup>jēшѣран* Бг Вр Пр, тѣ е *ip<sup>u</sup>jēшѣрно* Бг, чему одговара *ip<sup>u</sup>ријѣшран*, *-на*, *-но* код Вука (Рјечник 1818) и у РЈА - „отужан, блутов“ (забиљежио Ј. Богдановић у Лици). Уз поређење са руским *ip<sup>u</sup>ришорный*, у РЈА се наглашава да су различити приједлози у нашем (*ip<sup>u</sup>рије-* тј. *ip<sup>u</sup>rē-*) и у руском (*ip<sup>u</sup>ри-*) језику. Упадљива је блискост ликова на овом подручју и у руском језику.<sup>157</sup>

**7.4.2.** За лексички екавизам *шѣло*<sup>158</sup> (у ијекавским говорима веома раширен) на овом подручју није забиљежена ијекавска варијанта:

*шѣло* ЦЛ Бг Пр Са Ра Бј, имā ѓвде свѣтѣга *шѣла*, Бг, свѣкут по *шѣлу* Пр, нѣл<sup>u</sup>ко *шѣло* Бј.

**7.4.3.** Тако је и са *озлѣд<sup>u</sup>шш*<sup>159</sup> ЦЛ Пр Ра Бг, *шозлѣдшѣ се* Бг, *шозлѣд<sup>u</sup>hеш* рāну Вр, *ѣзлѣга* Бг, свāк убѣhен и *ѣзлѣhен* Бг. За ово *убѣhен* могућа су два тумачења: 1) да се ради о аналогји са лексичким екавизмом *ѣзлѣhен* у овом устаљеном начину изражавања значења „јадан и тужан; јад и туга“ (у сусједних Хрвата икаваца такође је екавизам у устаљеноме „бѣда и сиромāшћина“<sup>160</sup>); 2) или се оно може довести у везу са личким

<sup>157</sup> Исп. и Шахматовљево \**pri-tornъ*, Фасмер 1971: 368.

<sup>158</sup> Ивић 1985: 133.

<sup>159</sup> И.

<sup>160</sup> Рамић 1999: 310.

*béda*, које М. Драгичевић сврстава у групу екавизама маргиналног карактера.<sup>161</sup>

**7.4.4.** Говори се *дрéњак* Бј Ра Вр Ка Са Пр (поред *дрèњић* Вр, *дрèнић* Бг Бс ЦЈЛ).

**7.4.5.** Мада су обичнији ликови са овдје основним континуантом *"је - žr"jêш"ии*, не *žr"jêши се* и др., неријетко се може чути и:

*žréшии* Бј, *йоžréшио* Бј Ра, *оžréшио* се Вр Пр

што је свакако у вези са екавском замјеном у *žрѣшка*, *žрѣшнї* и др., а екавску замјену у секвенци *рѣ* биљежимо још у

*сїрéиї* Вр, *дрéши* сїнцїр Бг, *одрéши* кòнопе Бг, *рéшѣње* за пémзију Вр,

уз чешће — *сїр"jéи"ии*, *сїр"jéиї*, *одр"jéши*, *р"jéшѣње*.

Говори се *крéшиал"ца* (Carrulus glandarius).

Обично је *бр"jêсї*, а ријетко *брêсї* Пр.

**7.4.6.** За екавизме *разумѣш* тї Вр Бг, *сїрéљаи* Пр Бг Бс, *сїрéљај* Вр, *йримéиш*ло Бј, *йрéméи"ли* Бг, *вѣнаи* Вр, *йобéг"ш*мо Пр може се рећи да су механички дистрибуирани. Контактног су типа (обично из војничког живота) и нису битна одлика говора.

**7.5.1.** Од примјера замјене дугога јата са *и* (поред онога што је наглашено у вези са стањем флексивних наставака, т. 7.2.1.) нарочито је истакнуто да је на овом подручју *нїсам* (т. 7.1.2.), а рјеђе је, и од мањег значаја, *вѣвїк*, *мѣлоуїрїм*, *йдслїм* и сл. (т. 7.1.3. и 7.2.2.1). Поменуто је двојство *Лївно* / *Л"jéвно*, те факултативне форме *и* и *ише* (т. 7.2.2.5.), којима овдје додајемо:

*изї* Бс Бг Бј Пр Ка, *изїше* Бг, *наї се* Бј Бг Вр, *идї* Бг, *уї* га Вр, уз паралелне *наједи се*, *идједи*, *уједи* *џа* и др.

<sup>161</sup> Драгичевић 1980: 190.

**7.5.2.** На читавом подручју доњег Ливањског поља је аналошко *двѝ* (за усамљено *двѝе* исп. т. 7.2.2.3.),<sup>162</sup> у аутентичних представника овога говора.

Тако је и:

*ѿбадвѝ* Пр Бг Бс Вр Бј, *ѿбедвѝ* ЦЛ Пр Бг Вр, *ѝѿ двѝ*, *пѿ трѝ* Вр, *зѿ двѝ* гѿд<sup>н</sup>не Бг, *двѝ* трѝ Вр.

**7.5.3.** Увијек је *лија*<sup>163</sup> (с лексичком варијантом *ѿрѣчица*), а у икавској форми су и:

*смѝ* Бг, *смѝј* Пр, *смѝја*<sup>164</sup> Пр Бг Вр, *мијови*<sup>165</sup> Пр Вр Бг Ну.

**7.5.4.** Поред уобичајеног *ѿрѝѿѿѿа*,<sup>166</sup> забиљежено је и *ѿрѝе*<sup>167</sup> (ном. пл.) — *ѿрѝја* (ген. пл.) (f) Бг Вр Бј Ра.

**7.5.5.** Само је *врѝсак* *Calluna (Erica) vulgaris*.

**7.5.6.** У икавској су форми *виѿгра* („дрвена посуда за ношење и држање воде“) Бј Бг Бс Са Ну и *дѝжсва* („дрвена посуда за мужу, крављача“) Пр Бг Бј Вр Бс, термини из материјалне културе, што може бити знак да је рано дошло до њиховог евентуалног преузимања од икаваца, али веза са *виѿгрица* омогућава тумачење даљинском асимилацијом.<sup>168</sup>

**7.5.7.** Од коријена *цѿѿѝѝ* изведено је женско име *Цѿѿѝѝа* Бг Бј Пр, које је, иако хипокористичког карактера, у Ливањском пољу биљежено само у том лику, па тако икавски рефлекс јата

<sup>162</sup> Исп. *двѝе*, *ѿбедвѝе* у Гламочком пољу.

<sup>163</sup> В. Ивић 1966: 103-104; Ђуровић 1980: 295; Николић 1991: 235.

<sup>164</sup> В. Дешић 1976: 123.

<sup>165</sup> И.

<sup>166</sup> Овдје наведено због *ѿрѝе*, а различита тумачења овога лика в. у А. Пецо 1964: 58 и тамо наведену литературу.

<sup>167</sup> Веома често у језику Ивана Анчића, босанскога писца из XVII вијека, родом из сусједнога икавског Дувна. Тумачење оваког фонетског лика С. Марковића засновано је на богатој грађи из језика овога писца, а ослања се и на ставове других испитивача језика старијих писаца, као и на дијалектолошку литературу (Марковић 1958: 44-46); в. и тамо наведену литературу.

<sup>168</sup> Исп. фусноте 183 и 190.



значајније заступљених класичних, вуковских рефлекса *ѝје*, *ијѐ*, *ије* (с напоменом да се отворени слог издваја као посебна категорија), стање континуаната краткога јата не одудара битно од ијекавске норме.

Најчешћи рефлекс јата у кратким слоγοма је *је* одн. *'е*. Одређене фонетске позиције у ријечи прије свега, затим аналошка уопштавања, интерфенције система и др. узрок су да, неријетко, у кратким слоговима на мјесту јата стоје *е* или *и*. Посвједочени су и примјери одступања од ијекавске норме, а и они који ово говорно подручје, мање или више, обиљежавају у односу на околне и друге, прије свега западније, ијекавске говоре.

**8.1.1.** Наводимо примјере који потврђују да је најчешћи рефлекс јата у кратким слоговима секвенца *је*, односно *'е* (*е* с јотованим сугласником који претходи, чиме се омогућује сагледавање домашаја јекавског јотовања у појединим позицијама):

*бѣ*

*бјѐжѝ* Вр Пр ЦЛ Бс Бј Бг, *бјѐжи* Бг Пр Са Вр Бс, *бјѐжѧли* Бг Бс Вр Пр Ну ЦЛ, *ѝзбјеѧли* Бг, *ѝзбјеѧл<sup>н</sup>ца* Вр Бг ЦЛ Бс, *кѧ јѧднѧ ѝзбјеѧл<sup>н</sup>ца* Бг, *ѝѧбјеѧли* Вр, *ѝрѐбјеѧѧ* Пр, *ѝзбјеѧѧѧѧ* Пр, *ѧбјѐси* мѐсо Бг, *убјѐђује* га Пр;

*мѣ*

*мјѐсѝѧ* Бј Бг Бс Вр Пр ЦЛ Са, *мјѐсѝѧ* Бг Пр *нѧмјѐшѧно* Бг, *мјѐра* Вр Бг, *ѝзмјѐри* Вр, *ѝрѐмјѐри* Бг, *мјѐсѝѧ* Бг Вр Пр ЦЛ Бс, *у мјѐсѝѧу* Бг, *мјѐсѝѧ<sup>н</sup>а* Пр Са Бг Бс, *мјѐсѝѧѧр* („пензионер или уопште онај који има мјесечну припадност“) Бг, *мјѐшал<sup>н</sup>а* Бг, *мјѐш<sup>н</sup>а* Вр Бг Бј Пр, *ѝмјѐшѧн* и *вѧљѧ* Бг, *ѝмјѐшѧѧѧѧ* Вр, *ѝмјѐли* Вр, *зѧмјѐна* Пр, *ѝромјѐѧѧѧѧѧѧ* Бг, *не разѝмјѐје* Вр;

*пѣ*

*ијѣсма* Бг Вр Бј Пр ЦЛ Бс Са, *ијѣвā* Бг, *сијѣвала ијѣсму* Бг, *ијѣсме јунāчкѣ* Вр, *ијѣвāч* Бг, *чи си тѣ ијѣвāчу?* Бг, *Нева ијѣвач<sup>и</sup>ца* бѣла Бс, *ијѣвач<sup>и</sup>ца* („пјесмарица“) Бг Вр Бс, *ијѣвчић* Пр Бг Вр Бј ЦЛ, *зaiјевали првѣи п<sup>и</sup>јѣвци* Бг, *ијѣшкѣ* Пр Са ЦЛ Бс Бг Вр Бј, *ијѣшāчи* Вр;

*вѣ*

*вјѣшар* Вр Са Пр Бг Бс ЦЛ, *вјѣра* Бј Бг Пр Са Вр, *вјѣшрyишѣина* Бг, *вјѣшѣи* Вр Бг Бс ЦЛ Пр, *нѣвјѣшѣи* Бг, *вјѣшѣио* Вр, *вјѣрyј* тѣ мѣни Бг, *вјѣнчала се* Вр, *вјѣнчāи* Вр, *рāзвјенчāла се* Вр, *свјѣшѣло* („струја“) Бг, *нѣстало свјѣшѣла* Бг, *дyгдвјечно* Вр, *вјѣжба вdјнā* Вр, *вјѣшали мѣсо* Бг;

*дѣ*

*дјѣвѣр* Бг Вр Бс Са, *дјѣверовā* Бг Вр Пр, *дјѣца* Бс Бг Вр ЦЛ Са Бј Пр Гу, *дјѣцѣ чyдо* Бг, *жѣнску дјѣшѣишy* Бг, *дјѣчињѣи*, Бг, *дјѣчyрлија* Вр, *дјѣшāишѣе* Бг, *с дјѣшāишѣом* Бг, *дdјѣћа* Вр, *дdјел* Бс Бг Вр Пр, *дјѣвdјка* (чешће „цyра“) Вр, *нāдјела* му йме Вр;

*мѣшѣи* Бс Бг Вр ЦЛ Пр Са, *шѣла* Бг, *шѣл<sup>и</sup>ца* Бг, *нишѣ* Бг Вр Бј Бс ЦЛ Пр Са, *шѣ* Бј, *шѣ* ѣе Вр, *шѣгош* Бг, *иошѣкојā* Бг, *шѣкати* Вр, *нѣше* Бј Са Пр Вр Бг Бс ЦЛ, *шѣше* Бг, *нѣ више* Вр, *воше* Бј Бг, *ноше* Бг, *онше* Пр Бг, *нонше* Бј Бг, *види<sup>о</sup> шѣ йдѣ* Бг, *шѣлāишѣи* Бг Бс Вр Пр, *шѣл<sup>и</sup>кати* Бг, *ушѣли* шпѣцу Бг;

*тѣ*

*ишѣме* Бј Вр Бг Бс ЦЛ Ну Пр Са Гу, *ишѣшњѣи* Пр Бг, *ишѣскоба* Бг Вр, *ишѣскобно* Вр;

*ишѣерати* Бг Вр Бј Пр Бс ЦЛ Ну, *зāшѣрāј* крāве Бс, *ишѣерало* га йс кућѣ Бј, *дшѣрашѣе* у Л<sup>и</sup>јѣвно Бг, *ишѣерали* плyк Бг, *свѣ рāишѣрā* Вр, *шѣрā* воле и<sup>о</sup> странѣ Бг, *иришѣрo* пѣшy Вр, *идшѣра* зā њѣм Пр, *нāшѣрāј* јāњце Вр, *шѣли* Бј Бг Вр Пр, *није шѣла* кāзати Бг, *нѣ шѣде* Вр, *нѣ шѣднѣ* Бг;

зѣ

изјестии ЦЛ Бг Вр Пр Бј Бс, изјезде ме плѣва Бг, вѹци те  
изјели Вр, онѣ изјелѹце и гладниѹци Бг;

сѣ

сјѣсти Бј Вр Бг Пр ЦЛ Ну Бс Са Гу, сјѣла Бј, сјѣше Вр, сјѣдѹ  
Бг, сјѣде Вр, бѣсјѣга Вр Бг Пр ЦЛ, бѣсјѣгами Бг, жѹсјѣна  
Бг, сјѣме Бј Пр Бг Вр Бс Ну, сјѣмена Бг, сјѣди ѹсјала се Бг,  
сјѣћи Вр, рѣсјѣћи Бг, ѡсјечена Пр, ѡдсјекѡ Бг, ѡсјекло Пр,  
сјѣцалѹца Бг, ѡрсјѣцало Вр Бг Бј, ѹсјечѣње Бг, сјѣтѹи се Вр,  
ѹсјек Вр, ѡсјен Бг, ѡсјена се бѡѹи Вр, сјѣдок Бг, сјѣдоѹци Бг,  
сјѣдоѹчиѡ Бг, сјѣдало Вр;

ѹѣ

ѹјѣдѹло Пр ЦД Бс Вр Бг, ѹјѣѹља Бг, ѹјѣѹлѹца Вр, ѹјѣѹана Бј,  
ѹјѣлаѹ снѹјѣк Бг;

лѣ

лѣшио ЦЛ Ну Бг Бс Бј Пр Вр, лѣшии Вр Бг Пр Бс, лѣшинѡ  
дѡба Бг, лѣшинѹк Бј Вр Бг Бс ЦЛ Са Ну Гу Пр, лѣсков Бг,  
лѣсковина Бг, Лѣвањскѡ пѡље Пр, жлѣба Бг, кѡљено Бј Бг  
Пр ЦЛ Бс, лѣѡдѹша Бј Бг Бс ЦЛ Пр, ѡрѡљеће Бг ЦЛ Ну Пр  
Вр, ѡзабрѡта за лѣѡдѹшѹцѣ Бг, с ѡрѡљећа Бг, ѹ ѡрѡљеће Пр,  
пѡло лѣшѹне Бг, дѡље Бг Вр Бј Пр Бс ЦЛ Пр Гу Са, лѣшишѣ  
Вр Бј Бг ЦЛ, лѣшвѣ Бг, лѣвшѣ Бг, ѡ свашта је лѣшвѣ Бг,  
лѣса Вр, лѣсѹца Вр, ѡтварѡ лѣсу Вр, бѡлѣзи Пр, ѹжлѣвѡч  
Вр Бг, лѣварѹна Бг, забѡлѣжи ѡ тѡ Пр, ѡлѣва Бг Вр Пр Бј  
Бс, ѡзјѣде ме ѡлѣва Бг, млѣчѡр ЦВ.

нѣ

нѣдра Вр Бг Пр Бс, ѹ нѣдрѹм Пр, Нѣмачкѡ Бг Вр Пр ЦЛ Бс  
Са, ѹ Нѣмачкѡј Бг, нѣмчиѹ Бг Вр, снѣжѡви Вр, нѣмиѹца Бј,  
Снѣжана Бг.

**8.1.2.** Овоме ваља додати и аналошко *смјѣ̆о*<sup>169</sup> Вр, није *смјѣ̆о* Бг (према *смјѣ̆ѡи*, *смјѣ̆ла*) (обично је *смј̆̄о*), а ако је у уобичајеном *ћѡ̆̄о* „*ћ* доспјело из осталих облика радног придјева (*ћѣ̆ла*, *ћѣ̆ли* и др.), као и из облика инфинитива *ћѣ̆ѡи ...*“,<sup>170</sup> онда је на овом подручју таквог поријекла и рјеђа форма *ћѣ̆̄о* Ну ЦЛ, није *ћѣ̆̄о* казати Бг, *ћѣ̆̄о* си Вр, *ћѣ̆̄о* доћи Бг, *ћѣ̆̄о* је Вр.

**8.1.3.** Обично је *чд̆̄ек*,<sup>171</sup> на читавом подручју, а чује се и *чѣ̆к* Бс Бг Ну. У вокативу је обично *чд̆̄ече*, али и *чѣ̆че*<sup>172</sup> Вр Бг.

**8.1.4.** Још неколико напомена намећу се у вези са јекавским јотовањем. Локалне разлике тичу се броја захваћених консоната, а и лексема у којима се јотовање остварује. Ту су и уочљиве разлике између стања у доњем Ливањском пољу и на подручју Гламоча.

Као и у другим ијекавским говорима, и овдје алвеолари *л* и *н* по правилу подлијежу промјени испред *је* < *ѣ̆*. Неколико забиљежених факултативних форми — *нјѣ̆мчић*, *снјѣ̆ѣ̆гови* (поред *њѣ̆мчић*, *сњѣ̆ѣ̆гови*), те *лјѣ̆нч̆̄на* (поред *љѣ̆нч̆̄на* и *л̆̄јѣ̆нч̆̄на*) само су ријетки примјери колебања изазваног основним *н̆̄јѣ̆м*, *сн̆̄јѣ̆к*, *л̆̄јѣ̆н*.

Дентали *г* и *ѡ̆̄* захваћени су овом гласовном промјеном у мјери каква би се могла и очекивати, с обзиром на стање у јужном дијелу западнобосанских ијекавских говора.<sup>173</sup> Ограничен дOMET јотовања у секвенци *гѣ̆* последица је и измјена јата са *и* у примјерима типа *нѣ̆диља*, *гѡ̆̄ѡ̆̄* и др.

<sup>169</sup> В. Ђуровић 1980: 290.

<sup>170</sup> Дешић 1976: 157. О облицима р. пр. помоћног глагола *хѡ̆̄јѣ̆ѡи* исп.. и Белић 1969: 93-94; Пецо 1963: 57-63.

<sup>171</sup> Исп. Николић 1991: 244, в. и тамо наведену литературу.

<sup>172</sup> В. Ђуровић 1980: 290.

<sup>173</sup> В. Дешић 1976: 156-159.



Ђ. Чустовић је у доњем Ливањском говору биљежила и *неђеља, ђевер*.<sup>174</sup> Ја таквих форми ту нисам слушао,<sup>175</sup> а ако их и има, онда су нанос из говора са граховско-дрварског или гламочког подручја (и то једног његовог дијела), а никако нису особина говора ливањских доњепољаца.

На подручју Гламоча, у централном дијелу, чује се *ђевѣр / гјевѣр, мѣheti, мѣheг"ца*, како је у Х, у Пб *не виђу*, али *гјевѣр*, а сјеверозападније, у ЦВ, је и *куђеља, неђеља, ђевѣр, ђевера, ђеверова, ђети, ђеде* (ријетко икавски рефлекс *гјети, гјдиво*), *мѣheti, ође, вође*, па и *виђети, виђо, не виђа, завиђети, завиђе-ли*. У Ст је забиљежено двојно *гјевѣр / ђевѣр, виг"ети / виђети, ђети / гјети*, али *ђедови*.

Занимљиво је да је у доњем Ливањском пољу јотовано *ђеља, ђека*, а на подручју Дрвара и Гламоча, гдје је домет јотовања секвенце *гђ* већи, *згјѣла, згјѣка*,<sup>176</sup> у ЦВ *згјѣла*, у ону *згјѣлу*.

Свуда се досљедно јотује секвенца *иѣ* у примјерима са основном *иѣр-* и у облицима помоћног глагола *хијети*.<sup>177</sup>

На сјеверозападу Гламочког поља, у ЦВ, забиљежено је да се група јотује и у лексеми *ијеме* (vertex), па се говори *ђеме*.<sup>178</sup>

<sup>174</sup> „Примјери типа *ђе, вође, неђеља, ђевер* (према *гјевер*) стални су; али нисам забиљежила [подвукао Р. Н.] *ђевојка*“ (Чустовић 1960/61: 110). М. Дешић се позива на њену грађу, мада сам у Н[углашици] биљежи *гјевѣјке* (Дешић 1976: 166 и 159). Извјесно је да је грађа Ђ. Чустовић у доброј мјери непоуздана. Напријед цитираном противурјечи (барем у вези са *ђевојка*) њена констатација: „Чује се и ијекавско јотовање у примјерима: *дођерај, ђевојка, ђевер, ђели*“ (Чустовић 1960/61: 115). Узгред, овдје је обично *џџра*.

<sup>175</sup> Такве форме (*неђеља, ђевер*) чују се само у подражавању говора Дрварчана или Гламочана (али не свих, само оних из сјеверозападног подручја).

<sup>176</sup> Исп. Дешић 1976: 100 и 106.

<sup>177</sup> Исп. Драгичевић 1980: 179; Дешић, 1976: 156-159; Петровић 1973: 77-83.

<sup>178</sup> То је лексема која се у дијалектолошким радови често наводи као примјер гдје група *иј* остаје нејотована. То потврђују и упитници за дијалектолошке атласе (преко три стотине њих) (Упитник БХ; Упитник

Јотовање дентала *с* и *з* у вези са *ј* из јатовог рефлекса је није особина у говору доњег Ливањског поља. Такву констатацију не оспорава сасвим спорадична реализација *и̋секло* Бг, која је и идиолекатска. На подручју Гламоча, међутим, обично је јотовање у групи *сј* у *и̋дсеко*, *д̋сечена*, *ра̋сећи* Х, *бе̋сега*, *се̋ше* Ст, *се̋ди*, *се̋де* *се̋дла*, *се̋и̋ти се* ЦВ, мада се чује и *бе̋сјега*, *сје̋сти*, *ра̋сећи*. У ЦВ је биљежено *се̋кира* / *сје̋кира* / *си̋кира*.

Јекавско јотовање лабијала *ѣ*, *б*, *м*, *в* и африкате *џ* не карактерише говор овога подручја. Ипак, у Ст је забиљежено *бљечва*.

И на крају, стање јекавског јотовања у овом говору не противрјечи претпоставкама А. Пеце о хронологији вршења ове гласовне промјене и њеним донетима у говорима источнохерцеговачког типа.<sup>179</sup>

**8.2.** Рефлекс јата у кратким слоговима често је *е*, углавном у познатим позицијама, и то у већини случајева у сагласности са ијекавским књиженојезичким стандардом.

**8.2.1.** Таква позиција је секвенца *рѣ*, јер се рефлекс краткога јата иза *р*, по правилу, своди на *е*:

*Бре̋жне* ЦЛ, *Бре̋за* Вр Бг, *Бре̋зца* Бг, *Цре̋вуља* Вр, *бр̋еза* Бс Бг Вр Бј, *вр̋ећа* Бг Бс Са Пр Ну Гу, *из вр̋еће* Вр, *вр̋ећина* Пр, *вр̋емена* Бг, *га̋дна вр̋емена* Бс, *мре̋жа* Бј Вр Бг Бс ЦЛ Са Гу Ка Пр, *мре̋жца* Бг, *и̋ре̋шња* Бг Вр Пр Ну ЦЛ, *Тре̋шња* Бј, *гре̋шка* Бг Вр Пр ЦЛ, *гре̋шан* Вр Бг, *дре̋ње* Вр, *дре̋њић* Вр, *Дре̋нић* Бг, *гре̋нић* Бг, *гре̋ни* Осте Вр, *ре̋ја* Бј Вр Бс Бг Пр ЦЛ Ну Са Гу, *сир̋ева* Бг, *сре̋ћа* Бг Пр Вр Бј ЦЛ, *сре̋ћом* Бј Бг Бс Вр Пр Са, *несре̋ћа* Вр Пр Са, *на̋јиреч̋е*, Бг, *ре̋зати* Бј Бг Бс, *ре̋зан̋а* грађа Вр, *сре̋ла* га Вр, *са̋зрети* Бг Пр Вр

САНУ). И у Вука је само *и̋јеме*, и прије 1839, за који период се напомиње да су у његовом језику преовладавале јотоване форме у примјерима гдје дентални пловиви *и̋* и *џ* непосредно претходе јекавском рефлексу кратког јата (исп. Ивић 1966: 100). О овом ријетком примјеру јекавског јотовања в. Рамић 2000: 925-929.

<sup>179</sup> Пеце 1970: 143-187.

Бј Са, *зѡре* Вр Бј Бг Гс Пр Са Ка ЦЈ Ну Гр, *на зоре* Бг, *брѣсѣић* Бг, *брѣсчић* Бг.

Говори се *рѣћѣ*, али је обичније *рјѣћѣ* (у свим селима), под утицајем сроднога *р<sup>н</sup>јѣдак* и сл., са рефлексом дугога јата. Тако је и са *рјѣчић* / *рѣчић* (исп. *р<sup>н</sup>јѣч*),<sup>180</sup> а у односу *стѣарјѣш<sup>н</sup>на*<sup>181</sup> (из домаћег живота, „глава куће“) и *стѣарѣш<sup>н</sup>на* (у војсци) осјећа се извјесна сематничка диференцијација.

Говори се обично *зѡратић*, *иззѡратић*, *иѡзѡратић*, па тако и *иззѡрала* дрва Вр, *иззѡрала* пѡјата Бг, *зѡрѣла* слѣма Бг, *зѡрѣић<sup>н</sup>е* Бг, *зѡрѣла*, *иѡзѡрѣ*, *иззѡратић* ЦВ, а у Ст је биљежено *зѡрала* / *зѡрела* / *зѡрла*.

### 8.2.2. По правилу је да *ѣрѣ-* > *ѣре-*:

*ѣресјѣцало* Бј Вр Бг, *ѣребѡци* Бг, *ѣреиѡвари* Вр, *ѣребјеѡ* Пр, *ѣрѣзрела* Пр, *ѣрѣзрага* Вр, *ѣрезрѡдиѡ* ѡвцама Вр, *ѣрѣзрагак* Вр, *ѣрѣкјучѣ* Бј, *ѣрескѡчи* Бг, *ѣрѣврѣћѣ* ѡткосе Вр, *ѣрѣмјесѣић* се ѡмо Пр, *ѣреиѡвори* у мѡрке Бг, *ѣрѣлеић* Вр, *Прѣкача* Вр.

И префикс *ѣри-* добро се чува:

*ѣриѣицло* га Вр, *ѣрикрѣчи* му Бг, *ѣриѡнѡић* чѡјек Бс, *нѣћѣ ѣриѡнѡић* Бг, *ѣримѣчѣ се* Бј, *ѣрићерали* с<sup>н</sup>јѣно Бг, *ѣрѣрѣни* сѡне Вр, *ѣрѣвѣжѣ* јулѡром Пр.

Сасвим ријетко долази до мијешања *ѣре-* и *ѣри-*, односно *ѣро-*:

*ѣремѣићили* нѣшто Бг, *ѣрисјѣло* ти Вр, *ѣрисјѣшѣ* ти дѡвечѣ Бг; *ѣрѣзвѡли се* ЦВ.

### 8.2.3. Приједлози *ѣред* и *ѣреко* имају екавску замјену јата:

*ѣрѣић* кућѡм Бг Вр Пр Бс, *ѣрѣд* нѡћ Бг, *ѣреко* кућѣ Вр, *ѣреко* мјерѣ Бј, *ѣреко* себе Бг, *ѣреко* јѡжѣ Бг.

### 8.2.4. У префиксу *не-* рефлекс јата је редовно *е*:

<sup>180</sup> Исп. Белић 1969: 93. Шире о овој појави в. А. Пецо, *Судбина крајикоѡ Ћ у ѣјекавским говорима штокавског дијалекта*, ЈФ XXXIII, 247-264.

<sup>181</sup> „Од компаратива *стѣарјѣши* мјесто данашњѣга *стѣарији* на *–ина стѣарјѣшина*“ (Скок ЕР: 328).

нѣко Вр Бј Бг Бс ЦЛ Ну, нѣшиѣо Бг Вр Пр, нѣшиѣа се чўдѣ Вр, нѣкѣ Вр Пр Са Бг ЦЛ Гу, нѣкѣ љўди Бг, нѣкага<sup>182</sup> Бг Бј Вр Пр Са, нѣкоме Бг, нѣкагашињѣи вѣкат Бг, да сам јѣ нѣкагашињѣи Вр, нѣчѣ срп Пр, ѣднѣко Вр, нѣкав Бг.

**8.2.5.** Лексема *цѣсѣа* Вр Бг Пр ЦЛ Бс, на *цѣсѣи* Вр, *цѣсѣѣм* Бј, чешѣе се, у говору старијега свијѣта, јавља у нестандартној форми *ѣѣсѣа* Бг Вр Бс ЦЛ Ну Гр Гу, *ѣѣсѣѣм* Бг, на *ѣѣсѣу* Вр, по *ѣѣсѣи* Вр.

**8.2.6.** Са екавским рефлексом су биљежени и примјери:

*цѣлѣватиѣи* Вр Бг Бс, *цѣловатиѣи* Бг, *цѣлујѣу* Пр, *зѣнѣце*, Вр Бј Бс Пр ЦЛ Гу, ко у *зѣнѣцу* Бг, *слѣзѣна* Бг, *ѣдѣћатиѣи* Бј Пр ЦЛ Вр Са Бг Бс, *ѣдѣћѣње* Вр Бг, *бѣлава* (врста сира) Бг, *Бѣлава* Бс,

као и маѣе фреквентни *слѣдовѣње* Бг Вр, *ѣѣдѣшиѣмо* Вр, *лѣвѣја* (љѣвица) Бг.

**8.2.7.** Говори се *дѣе* (у свим селима), у Гламочу и *дѣдѣвије* ЦВ Ст, а у говору млађѣега свијѣта и *ѣвдѣ*, *ѣндѣ* / *нѣдѣ*.

**8.3.** Континуант јата у кратким слоговима може бити и *и*. То су, углавном, тзв. фонетски и морфолошки икавизми, у великој мјери сагласни са ијекавском књижевнојезичком нормом, а има и икавизама контактнѣога типа, што се могло и очекивати, с обзиром на икавско сусјѣдство ливањско-дувањског подручја,<sup>183</sup> односно подручја горњѣг Гламочког поља.

**8.3.1.1.** У позицији испред сонанта *ј*, фонетским путем, *ѣ* > *и*:

<sup>182</sup> Нису присутне форме *нѣко*, *нѣшиѣо*, *нѣкага*. Није их биљежио ни М. Дешић у другом западнѣосанским ијекавским говорима (Дешић 1976: 118), а ни А. Пецо у источнохерцеговачком говору (Пецо 1964: 142). Нема их ни у сусјѣдних икаваца, а посвјѣдочене су у западнѣосанским шћакавским говорима (Пецо 1975: 141).

<sup>183</sup> Исп. Пецо 1996: 169-182; Вујичић – Баотић 1989: 167. М. Дешић сматра да је икавизам, онај старијега поријѣкла, у крајишке говоре могао доспјѣти из икавских говора „западне Херцеговине, Далмације и Лике (на чијѣм терену су ијекавци раније боравили)“ (Дешић 1976: 122).

*сѣ̄арѣ* Вр Пр Бг Бс, *сѣ̄аријѣ* Пр Бг, *ѣ̄ошѣ̄енѣ* ЦЛ Бг Бс, *ѣ̄ошѣ̄енѣ̄е* рѣ̄ћи Вр, *срѣ̄ѣ̄нѣ* Вр, *срѣ̄ѣ̄нѣ* нек тѣ̄жѣ̄ Бг,

*бѣ̄јѣ̄ше* Пр Бг Вр ЦЛ, *тѣ̄ ѣ̄ бѣ̄јѣ̄ше* Бг, *бѣ̄јѣ̄ше* намлѣ̄ж<sup>184</sup>ло блѣ̄га Бг, *нѣ̄је* Вр Пр Са Бг Бс ЦЛ Ну Гу (понекад продужено *нѣ̄је* Бг), *смѣ̄ем се* Вр ЦЛ Бг Бс Пр (понекад продужено *смѣ̄ем се* Бг Вр), *смѣ̄јала се* Пр, *нѣ̄смѣ̄јашѣ̄* Вр, *жрѣ̄ѣ̄м се* Бг, *дѣ̄обро жрѣ̄ѣ̄м се* Бг, *док се ѡ̄жрѣ̄ѣ̄м се* Пр, *ӯжрѣ̄ѣ̄м се* нѣ̄ сѣ̄нцу Вр, *док не ѣ̄зжрѣ̄ѣ̄м се* Бс, *вѣ̄јѣ̄у* вѣ̄ци Пр, *сѣ̄јала* лѣ̄к Бг, *сѣ̄је* се грѣ̄ Вр, *ѣ̄ѡ̄сѣ̄јала* мѣ̄ло грѣ̄ Вр, *нѣ̄ смѣ̄јем* Бг, *нѣ̄ смѣ̄је*<sup>184</sup> ӯћи Бг, *смѣ̄јем* јѣ̄ Пр, *ѣ̄рѡ̄сѣ̄је* се брѣ̄шно Пр, *кат не ѣ̄мѣ̄је* Бг, *не разѣ̄умѣ̄је се* Вр, *док жѣ̄то ѣ̄рѣ̄вѣ̄јемо* Пр,

*мѣ̄јѣ̄р*<sup>185</sup> Вр Бг Бс Пр ЦЛ Ну Са Бј, *мѣ̄јѣ̄уровѣ̄* Бг, *ѣ̄ѡ̄дмѣ̄јѣ̄урѣ̄* се Бг.

**8.3.1.2.** Лексички је ограничена промјена *ѣ̄* > *и* испред сонанта *љ*:

*нѣ̄д<sup>184</sup>ља* Пр Са Гу ЦЛ Ну Бс Бг Вр Бј Х, *нѣ̄д<sup>184</sup>љѡ̄м* Бг, *иза нѣ̄д<sup>184</sup>љѣ̄* Вр, *ѣ̄ѡ̄нѣ̄д<sup>184</sup>љѣ̄к* Бг Вр Пр Бс ЦЛ, *у ѣ̄ѡ̄нѣ̄д<sup>184</sup>љѣ̄к* Вр, *бѣ̄љѣ̄ѣ̄ц* Бг Вр Бј Пр ЦВ, *бѣ̄љѣ̄ѣ̄ѣ̄не* Бг, *бѣ̄љѣ̄ѣ̄ци* Вр Бг Пр, *бѣ̄љѣ̄ѣ̄ѣ̄ѣ̄* Бг, *кѣ̄дѣ̄љѣ̄* Бс Бг Бј Пр, *кѣ̄дѣ̄љѣ̄у* вѣ̄нѣ̄ Бг,

*бѣ̄љѣ̄к* Бг Вр ЦЛ, *по бѣ̄љѣ̄жѣ̄у* Бг, *зѣ̄бѣ̄љѣ̄жѣ̄и* Бг, *ѣ̄рѣ̄бѣ̄љѣ̄жѣ̄и ѣ̄* *тѣ̄* Вр, *ѡ̄бѣ̄љѣ̄жѣ̄* се јѣ̄ѣ̄ѣ̄ѣ̄ци Бг.

Слично стање је у Лици,<sup>186</sup> а М. Дешић је у сусједном дрварском подучју бѣ̄љѣ̄жѣ̄ио и контаминирание форме *кѣ̄ђѣ̄љѣ̄*, *нѣ̄ђѣ̄љѣ̄*.<sup>187</sup> Овдје такве форме нису констатоване.

**8.3.1.3.** Фонетски икавизам је и рефлекс јата у позицији испред *ѡ* < *л*. У таквој позицији обично се развија прелазно *ј*

<sup>184</sup> У презентским формама типа *смѣ̄је*, *разѣ̄умѣ̄је*, са секвенцом *ѣ̄је* којој ѡ̄говара екавско *ѣ̄*, ствара се привид да се ради о континуанту дугог јата. Ту долази до измјене *ѣ̄* са *и* у секвенци *ѣ̄је*. О овоме исп. Дешић 1976: 101 и 107.

<sup>185</sup> У *мијѣ̄р* имамо промјену „*ијV* ← *ѣ̄јV* ← *ѣ̄хV*“ (Николић 1991: 245).

<sup>186</sup> В. Драгичевић 1980: 182.

<sup>187</sup> Дешић 1976: 124 и 158.

(што је од пресудног значаја за измјену), које се слабије артикулише:

*Би'одџраџи* (у говору старијега свијета, млађи говоре *Бџоџраџи*), у *Би'одџрагу* Бг, из *Би'одџрага* Пр, *дџ'о* Бг Бј Са ЦЛ, јџдан *дџ'о* Бг, *см'и'о* си дођи Бг, *см'и'о* сам Вр, *в'идџ'о* Вр Пр ЦЛ, *вол'и'о* си тџ кўпуса Бг, *одни'о* Вр Бг Бс, *џр'одвиџио* свдјој дјџци Вр, *џр'одни'о* по сџлу Бг, *наџ'ивџио* се Вр, *у* сну се нџ *сни'о* Бг, *џолџџџи'о* си Бг, *разџ'ум'и'о* сам Вр, *џ'о* си Бг, *ос'тџарџи'о* јџдан Вр, *сјџџ'и'о* на прџгу Пр, *изџ'орџи'о* на́двисак Бг, *наџ'о* се Пр, *сџ'ни'о* и<sup>с</sup> странџ Бг, *слџџџи'о* дџље Пр, *сџ'млџи'о* Вр, *осл'јџџи'о* Бг, *сџзрџи'о* Вр, гра *сџздрџи'о* Бг, *однио* кўћи Вр, *ободџи'о* у нџгами Бг, *ћџ'о* Бј Бс Бг Вр Пр Са, *сџ'о* на прак Бг, *зџ'си'о* тўте Вр.

Неки од ових примјера јављају се и у другачијој форми: *јџо* и *сјџо* су обичнији, а *смјџо* / *смјџ'о* и *ћџо* / *ћџ'о* су карактеристични за говор у селима на сјеверозападу подручја.

**8.3.2.** У групу тзв. морфолошких икавизама спадају примјери:

*џџивџиџи* Бг Бс Ну Са ЦЛ Бј, *џџивџа* тџ мајци Вр, *ос'тџар'џиџи* Бг Бс Са Бј Пр Гу, *в'идџ'џиџи* Бг Вр Пр, *зџј'одвиџ'џиџи* Бг, *зџј'одвиџ'ла* Бг, *сјџџ'ли* Вр Пр, *џосјџџ'ли* ма́ло Пр, *сјџџ'ла* Бг, *лџџ'ла* Вр, *џрилџџи'ли* лўди Вр, *слџџ'ла* бџла Бј, *ћџџџи'џиџи*<sup>188</sup> („слушати, послушкџвати“) Бг, *ћџџџ'ла* шта прџчајџ Бг.

**8.3.3.** Међу сталне икавизме у говору Срба из доњег Ливањског поља спадају:

*дџџџџи* Ир Са Бј Вр Ну Бс Бг, *дџџџџио* ѓвџџ Вр, *дџџџџџџи* дџнџра Пр,

<sup>188</sup> „У групу глагола са јатом у инфинитивној основи улазио је у Вуковом језику и *ћџџџџи* (и то у значењу 'ћугати'; данашњи Правопис зна за *ћџџџџџи* само у значењу 'осећати')“ (Ивић 1966: 139). О икавизмима овога типа исп. и Пецо 1964: 59; Ивић 1985: 137; Вуковић 1974: 71; Николић 1976: 314-320; Ђуровић 1980: 298; в. и тамо наведему литературу.

затим, *сѝкира* Бг Вр Бс ЦЛ Ну Пр Са Гу (исп. у Гламочу, у ЦВ и *сѝкира* / *сјѝкира*), *сѝкирица* Вр Бг, *сѝкиру* па ў гору Бг, *сѝкирицѝм* окрѝши грање Бг,

а тако и *гѝиѝ* Вр Пр Бј Са Гу Бс ЦЛ Ну, *гѝиѝ* Вáсо Бг, *гѝу* Нѝки Бг, áј з *гѝдом* Пр, *ѝрáндѝиѝ* Бг Вр Бс Пр Гу, от *ѝрáндѝида* Стѝвáна Бг, по *ѝрáндѝигу* Вр, *нѝвѝстѝа* ЦЛ Бј Бг Бс Вр Пр Са Гу, *нѝвѝстѝинѝ* сѝстрѝ Бг, пѝдáј *нѝвѝстѝи* Вр, *Нѝвѝстѝиѝ* Бј, *билáверастѝ* Бг, (исп. стање у Гламочу, т. 8.1.4.),

у антропонимији

*Цвѝѝко* Вр Бг, *Цвѝѝко* Рáмића пѝкѝјнѝ Бг, *Бѝлáн* Бј,

затим у називима и именима домаћих животиња

*бѝка* (крмачи) Бг Вр Бј Пр, *бѝкáн* (крмку) Вр Бг Са Бс, *бѝкан* (овну) Бс Бг Вр, *билѝв* (псу) Бг Бј, *билáва* (крави) Бг Бс Вр Бј Пр, *лѝáва* / *лѝѝова* (крави) (с резервом да је могуће повезивање са *лѝа*) Бј Бг.

Аналошко *гвѝстѝа* (према *ѝрѝстѝа*) и лексички икавизам *сѝкира* (настало асимилационим уједначавањем) имају широку ареу распрострањања у ијекавским говорима.<sup>189</sup> Друге примјере наведене у овој тачки повезује то што су стабилни у говору становника свих села доњег Ливањског поља (не само у селима ближим икавцима, како би се могло очекивати).

Само у селима ближим Босанском Грахову (Ну и Гр нпр.) могуће је двојство *гѝиѝ* и *ђѝиѝ*, што може бити утицај из сјеверозападног ијекавског окружења. Такво двојство ту је могуће и у *нѝвѝстѝа* - *нѝвѝјестѝа*. Док је *нѝвѝстѝа* и у Гламочу основни фонетски лик, јотовано *ђѝиѝ* тамо преовлађује. Стабилност икавског рефлекса јата у оваквим примјерима подупире Дешићево мишљење о њиховом старијем поријеклу. Имена *Цвѝѝко* и она

<sup>189</sup> „Таква асимилација није ретка у североисточним штокавским говорима. На целом подручју шумадијско-војвођанског дијалекта (као и на многим странама ван њега) говори се *сѝкира*“ (Ивић 1993: 328). Исп., истина ријетко, *сѝкѝра* и у Левчу (косовско-ресавски дијалекат) (Симић 1972: 132).

типа *бѝка*, *лѝѝава* занимљива су због чињенице да овдје никада није *бѝл*, *цвѝш*, *лѝш* (исп. т. 7.1.1.).

#### 8.3.4. Икавизми типа

*бѝѝѝ*<sup>190</sup> Бг Бс ЦЛ Бј Пр Са Гу, *бѝш* тãмо Бг, нè *биѝѝ* Бј,  
*òбиси* Бг Вр Пр, *вѝрѝј* тѝ тò Бг, *вѝру* ти твòју (само у псовци)  
 Бг, (и еуфемистички) *ѝѝру* ти твòју Бг, *вѝрујѝ* Бј

мање су фреквенције (изузев *бѝѝѝ*, које је подједнако распрос-  
 трањено као и *бјѝѝѝ*), увијек имају, чешћу, јекавску варијанту  
 — *вјѝрѝј*, *вјѝра*, *òбјеси*.

#### 8.3.5. Новопримљени икавизми су:

*мишãја* Бј Пр Ра, *мишãја* за пѝру Пр, *Прѝкача* Бј Ра Бг,  
*сѝрѝја* Бј Ра, *Лѝсковац* Бј, *ѝрдѝѝ* Пр

и могу се чути само у селима ближим или непосредно сусјед-  
 ним икавцима. Грађа из мјешовитих села, из Чапразлија и Че-  
 лебића, у којима се непосредно сучељавају и мијешају икавски  
 ливањско-дувањски говорни тип и ијекавски говор из групе  
 западнобосанских ијекавских говора, овдје није ни навођена,  
 из простог разлога што исти говорници користе и ијекавске и  
 икавске форме, а што би могло послужити у социолингвистич-  
 ким истраживањима или као примјер говорних типова у кон-  
 такту. За утврђивање битних одлика једнога или другог говора  
 такви подаци нису релевантни.

8.4. И на крају, евидентним континуантима јата у дана-  
 шњим кратким слоговима — *je('e)*, *e*, *u* — ваља додати да је и  
 овдје *a* у *òрас*<sup>191</sup>, што је и најчешћа форма ове лексеме, а чује  
 се и *òро*, рјеђе *òрос*.<sup>192</sup>

<sup>190</sup> О условима за асимилацију вокала у императиву *бѝѝѝ*, у презенту *бѝѝѝ*, о аналогичким утицајима и др. исп. Ивић 1993: 328-329. Овамо долази и *вѝдрица*, на овом подручју *вѝдра*.

<sup>191</sup> Исп. Ивић 1962/63: 102.

<sup>192</sup> О различитим формама ове именице исп. А. Пецо, Именице *òрах* и *òрао*, глаголи *ѝћи* и *јесѝш*, НЈ, н. с. XXVI/2-3, 147-151.



## РЕФЛЕКСИ СЕКУНДАРНОГ ЈАТА И СРОДНЕ ПОЈАВЕ

9. Јат секундарне природе<sup>193</sup> јавља се у ограниченом броју лексема, домаћих и страних. Ијекавска јатовска вриједност остварује се у неколико секвенци.

9.1.1. Судбина секвенце *ip* у једном броју лексема домаћег и страног поријекла заузима посебно мјесто када је ова проблематика у питању.<sup>194</sup> Јатовска вриједност досљедна је у примјерима:

*вòq"jěr* Пр Бј Бс Ну ЦЛ Са Гу Бг, *вод"јери* Бг Бс, *вод"јерњача* Бг Бс Вр, *завéжи вод"јерњачòм* Бг, у *вод"јеру* Бг, *мèти* у *вòq"jěr* Вр, *кòс"jěr*<sup>195</sup> Бг Вр Бс Пр, с *кòс"jěром* Бг, *кòс"jěr* је за *трње* Бг, *кòл"jěr* Бс Бг Вр Пр ЦЛ Ну Гр Гу Са, *кол"јери* Вр Бг, по *кол"јеру* Вр, на *кол"јерѝм* Бг, *куѝ"jěr* Пр Вр Са Гу Пр ЦЛ Ну Бг Бс Бј, *куѝ"јери* Бг Бс Бј ЦЛ Ну Гу Пр, по *куѝ"јерима* Бг Бс,

*кòс"јерѝи се* Вр Бг, *кòс"jěrѝ се* Бг, не *кòс"јери се* нá ме Вр, *искòс"jěrѝ се* Бг,

<sup>193</sup> Сусједним икавцима ливањско-дувањског подручја овакви примјери представљају један од најмаркатнијих знакова православне припадности говорника. На овом мјесту ваља прокоментарисати запажања С. Марковића да се „код *неких* (истакао Н. Р.) Срба у Липи“ (код Дувна) могу чути хиперјекавизми типа *л"јѣце* ('лице'), *лјјесѝ* ('лист'), *б"јѣли* ('били' wiese) и др. (Марковић 1958: 48). Његово објашњење је да „овде имамо јекавце у знатној мери поикављене који, губећи осећање за правилност јекавизма, граде по аналогiji нове, хоперјекавизме ...“ (И.). И сáм сам био у прилици да од једне старије Српкиње, избјеглице из Ливна у Бањалуци, икавца у ијекавском окружењу, чујем *лѣѝа* ('липа' Tilia), али је лако било установити да је то било тренутно прилагођавање, околини начин говора. Није искључено да су и Марковићеви саговорници некритички прилагођавали говор странцу, који није икавац. Такве форме нису запажене у говору Срба доњег Ливањског поља.

<sup>194</sup> О појави *ip* > *ѝjer* доста је писано, а тумачења су различита. Исп. наведену литературу, коментар различитих тумачења и изоглосу појаве у Буровић 1992: 91-92.

<sup>195</sup> Исп. двоструки суфикс: *кòсѣрь* и *кòсырь*.

и у кратком слогу *водјѐрић* Бс Бг Вр Бј ЦЛ Пр, из *водјѐрића* Бг, *косјѐрић* Вр Бг, *косјѐрица* Бг Бс, *колјѐрић* Пр, *колјѐрићи* Бг Пр Вр, *кујјѐрић* Вр Бс Бг Пр, *кујјѐрићи* Бг, *кујјѐруша* Бс Бг Бј, *кујјѐришиџе* Вр Пр Бг Бс, по *кујјѐришиџу* Бг, *кујјѐришиџа* Бг.

Значајно је напоменути да нема колебања, без обзира на старосну доб говорника, кад је у наведеним лексемама оваква реализација у питању. У новоствореним секвенцама *џј*, *сј*, *џј*, *лј* изостаје јотовање, при чему ваља истаћи примјере са сонантом *л* у *лј*, свакако због вриједности јатовске замјене у основноме *кòл<sup>н</sup>јѐр*. Сви примјери су са основном лексемом са финалним *џр*. Међутим, такво *џр* остаје непромијењено у неким лексемама, често помињаним у описима других ијекавских говора, или при тумачењима појаве: *миџр*, *виџр*, *џиџр*, *џаџиџр*, *џаџиџр*, *ко-мàндџр* ...

**9.1.2.** Секундарно јат је и у *с<sup>н</sup>јѐрак*<sup>196</sup> (*Sorghum vulgare*) (у свим селима), али је *сирòма*, *сирòмак*, *сиромáци*, *сирòџиња* ... У Ст, на подручју Гламоча, забиљеженио је *сјерòмак*, *сјеро-мáци*.

**9.2.1.** Увијек је *кòр<sup>н</sup>јѐн*,<sup>197</sup> али је *корѐн<sup>н</sup>ца*.

**9.2.2.** Сасвим је спорадично (и, рекло би се, идиолекатско) јављање ликова са секундарним јатом *џр<sup>н</sup>јѐчали* Бс, *џр<sup>н</sup>јѐча*<sup>198</sup> Бс, у односу на оне са изворном секвенцом *ри*: *џричáџи* („говорити, разговарати“).

**9.3.** Посвједочено је *кџсела*<sup>199</sup> Вр Пр Бг, *кџсели* кúпус Бг, *јѐде кџсела* кúпуса Бс, *кџселиџи се* Вр *џòкисели* кòноплѐ Бг.

**9.4.** Увијек је *кòлиба*,<sup>200</sup> *кòлибица*.

<sup>196</sup> У Вука је *сијѐрак*; Исп. Скок ЕР: 232.

<sup>197</sup> Стсл. *кофенџ*, у књижевном језику *коријен*.

<sup>198</sup> На овом подручју их је биљежила и Ђ. Чустовић (Чустовић 1960/61: 109).

<sup>199</sup> Стсл. *кџсџаљ* и *кџсџаљ*.

<sup>200</sup> Везано за однос *и* : *џ* (Ивић 1962/63: 104).

9.5. Поред обичних *умíвайти се, умíва̄ се* и др., често је *ум<sup>у</sup>јéвайти се* Бг Бс Ну Пр ЦЛ, *ум<sup>у</sup>јéвали се* на двору Бг, *ум<sup>у</sup>јéвā се* Вр.

9.6. Увијек је *сикíрайти се*,<sup>201</sup> *насикíрайти се, сикира́ција*.

9.7. Нејотована форма *гјèйшел<sup>у</sup>на*<sup>202</sup> Бг Вр Бј Са Гу чешћа је од јотоване форме *ђèйшл<sup>у</sup>на* Бг Бс ЦЛ Ну, *ђèйшл<sup>у</sup>на* Вр Бг у доњем Ливањском пољу, а на подручју Гламоча је обрнуто, сасвим ријетка је нејотована форма: *ђèйшл<sup>у</sup>на* Х, *ђèйшл<sup>у</sup>на* Ст, *ђèйшл<sup>у</sup>на* ЦВ.

9.8. Редовно је *зáйјевак* (у свим селим), а *зáсјевак* Бг Бс Ну ЦЛ је чешће него *зáс<sup>у</sup>ок* Бј Вр Пр.

## ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

10. Бројним потешкоћама које се јављају у описима стања континуаната јата у појединим ијекавским говорима неминовно се придодаје и проблем њиховог упоређивања, посебно када се ради о континуантима јата у дугим слоговима. Поред несумњивих фактичких различитости, специфичности јатовског стања у говорима појединачно, неријетко је присутан и проблем интерпретације па ни графичко представљање секвенци није уједначено.

У погледу стања континуаната јата однос говора овога подручја према другим ијекавским говорима, прије свега онима у окружењу, могуће је сагледати упоређивањем најбитнијих реализација. (Табеларни приказ не чини се погодним због обимног и разноликог инвентара гласовних скупина на мјесту старог вокала *ѣ*, а који је, често, могућ и због величине тери-

<sup>201</sup> Тал. *seccare*, у књижевном језику *секирайти се* (асимилација *e : u*) (Николић 1991: 250).

<sup>202</sup> „Почетни слог није имао *ѣ* у прасловенској фази развитка већ назал *ʌ*“ (Дешић 1976: 127).

торије испитиваних говора, са више говорних типова, и могуће изразитије интерференције система.)

**10.1.** Резултат изложеног у овом раду је да су, у говору Срба доњег Ливањског поља, основни континуанти јата у дугим слоговима *ʃjē*, *ʃjé* и *ʃjē* (*лʃjēк*, *млʃjēко*, *йрʃjēјēй*). Прикључује му се средишњи дио Гламочког поља, са нешто локалних специфичности у том погледу. Сјеверозападни дио Гламочког поља показује карактеристике које га приближавају Дрвару и Босанском Грахову. Ово подручје се у цјелини, несумњиво је, по свим битним карактеристикама говора, прикључује групи западнобосанских ијекавских говора.

М. Дешић наглашава да су за говоре југозападног дијела територије коју је он истраживао карактеристични једносложни рефлекси.<sup>203</sup> То су, према резултатима његовог истраживања, секвенце *jē*, *jé*, *jē* (*бјѣлō*, *гјѣлī*, *гјѣше*, *бјѣга*, *зайѡвјѣгā*, *кѡлјѣвкī*). Али, он налази и да су, на читавом подручју западне Босне (укључујући ту и југозападни дио), најчешће вриједности основних континуаната дугога јата *йје*, *ијé*, *ијē* (*бйјел*, *вйјек*, *нā вйјѣк*, *кѡлйјѣвкa*). (Спорадично су биљежени рефлекси *ѡē*, *ѡé*, *је*, а *ије* у само неколико категорија ријечи.)<sup>204</sup>

У Голубићу, код Книна, исти аутор налази да су најчешће замјене јата у дугим слоговима *jē*, *jé* и у неакцентованим слоговима *jē*, *ије*, *ијē* (*бјѣл*, *бјѣло*, *ѡвјѣк*, *ѡбевѡије*, *кѡлйјѣвкa*). И ту је, спорадично, могуће *йје* (*рйјеч*) и *ијé* (*гјијѣше*).<sup>205</sup>

Д. Петровић у говору Змијања не налази битнија одступања од књижевнојезичког стања када је рефлекс *ћ* у питању (*цвйјѣш*, *лйјѣвāкā*). Тако је и са дугим неакцентованим јат, које даје *ије* (*ѡсијек*), уз „изузетно“ *ијē* (*сāлијѣвā*). Са узлазним акцентом биљежени су рефлекси *ијè* и *ијé* (*вријеме*, *гјијѣше*), уз

<sup>203</sup> Дешић 1976: 109-110..

<sup>204</sup> И: 109.

<sup>205</sup> Дешић 1997: 137-138.

изјесне варијације (*g<sup>u</sup>jètše*, *ž<sup>u</sup>jéžda*, и с потпуном редукцијом *и* у секвенци *ије* — *бјела*).<sup>206</sup>

У личким говорима М. Драгичевић у оваквим позицијама налази рефлексе *ије* / (*ијѐ*) и *јѐ*, *јé* и *ијé* (с напоменом да је једносложна замјена „многа обичнија“), *јѐ* (најчешће) и *ијѐ* / *ије* (*лијейо*, *лијѐй*, *рјеч*, *лјѐво*, *бјѐда*, *вијѐнац*, *зајѐвјѐдѐ*, *настиријѐти*, *изумријѐти*). (И овдје су спорадичне реализације *иѐ* и *иѐ*, а тако и *ијѐ*: *циѐше* (вок.), *вриѐме*, *дијѐше*).<sup>207</sup>

У источној Херцеговини А. Пецо констатује *ије*, *ијѐ*, *ије* (*бијѐл*, *бијѐла*, *дѐнијѐти*), али и *ијѐ* (ријетко *иѐ*), *ијé*, *ијѐ* (*бијѐли*, *лиѐвѐм*, *бијѐда*, *дѐнијѐше*).<sup>208</sup>

Исти аутор у централној Херцеговини налази да је *циѐше*, *сниѐž*, али и *циѐше*, *бјѐл* те *биѐл*, *циѐше*,<sup>209</sup> а у западној Херцеговини биљежи примјере „са вуковским квантитетом другог слога“<sup>210</sup> (дакле, са *ије*, *ијѐ*, *ије*) — *снијѐк*, *дијѐше*, *идмијѐшѐно*, али и рефлексе *ијѐ*, *ијé*, *ијѐ* (*цијѐйѐ*, *вијѐка*, *млијѐка*, *дѐнијѐли*), те *иѐ*, *иѐ*, *иé*, *иѐ*, *иѐ*, *јé*, *јѐ* (*лиѐвѐ*, *ѐвиѐк*, *циѐше*, *млиѐко*, *бриѐк*, *рјѐка*, *лјѐйѐ*).<sup>211</sup>

Према вриједностима основних континуаната дугога јата, уз карактеристичне изузетке, подручја говора доњег Ливањског и централног дијела Гламочког поља обиљежава одсуство вуковских рефлекса *ије*, *ијѐ*, *ије*, који су у овдје испоређиваним говорима присутни макар као побочне реализације (а *ије* често као главна или једина).

Главна одлика основних рефлекса овдје јесте да су једнословно, али увијек са вокалским елементом боје *и* у првом дијелу. (О вриједности основних континуаната дугога јата исп. т. 7.1.) Према томе, најприближније овом стању је оно које је у

<sup>206</sup> Петровић 1973: 49-51.

<sup>207</sup> Драгичевић 1980: 163-169.

<sup>208</sup> Пецо 1964: 47-56.

<sup>209</sup> Пецо 1963: 297 и 303.

<sup>210</sup> Пецо 1967: 286.

<sup>211</sup> И: 287-288.

другим говорима тако квалификовано. Не треба пренебрегнути ни могућност да је стање исто или слично и у оним говорима гдје је други дио континуанта дуг, али се оперише графички различитим секвенцама, а различита су схватања и интерпретације феномена од стране појединих аутора.

**10.2.** Двосложни рефлекси у отвореном слогу — *ǰe* и *ʋe*, као и у наставцима старих тврдых основа — *ǰē*, *ʋē* и *ʋe*, очигавани су. Оно што ово подручје у извјесној мјери обиљежава јесте то да је први слог двосложног континуанта у наставцима старих тврдых основа углавног дуг — *ǰe* (*ка̀квиǰe*, *ја̀днǰe*, *ша̀рентǰe*).<sup>212</sup>

**10.3.** Рефлекс тзв. продуженог јата — *jē*, одн. *'ē* у познатим је позицијама.

**10.4.** У кратким слоговима најчешћи рефлекс је *je* одн. *'e*, у складу са стањем у ијекавским говорима и у великој мјери у сагласности са ијекавским стандардом.

**10.5.** Алвеолари *л* и *н* по правилу подлијежу промјени испред *je* < *ǰ*, јотовање дентала *g* и *ǰ* на специфичан начин је дистрибуирано, а примјери са јотованим *с*, за разлику од оних са јотованим *з*, нису непознати на гламочком подручју. Јекавско јотовање лабијала *ǰ*, *б*, *м*, *в* и африкате *ц* није карактеристично за ово подручје.

**10.6.** Екавизми, односно  $\bar{e} < \bar{ǰ}$  и  $e < \check{ǰ}$ , на нивоу су ијекавског просјека.

**10.7.** Уз примјере измјена јата са *и* фонетским и морфолошким путем, посвједочени су и тзв. контактни икавизми, старији, доста стабилни на читавом подручју, и новији, углавном у говору становника села ближих икавцима.

<sup>212</sup> Исп. у западнобосанским ијекавским говорима *л̄шијē*, *ја̀кијē*, *бј̀елијē* (Дешић 1976: 250), у Голубићу *ја̀кијē*, *мо̀јијē* (Дешић 1997: 138), у Лици *ка̀квијē*, *мо̀јијē* (Драгичевић 1980: 169).

**10.8.** Јат секундарне природе јавља се у ограниченом броју лексема и остварује се у неколико секвенци, а треба истаћи да је *"јер* на мјесту *ир* стабилно у лексемама у којима се јавља.

## О ИКАВСКОМ ГОВОРУ СРБА У ЈУГОЗАПАДНОЈ БОСНИ

**11.1.** Икавизам у говору Срба једнога дијела југозападне Босне, првенствено на подручју Купрешке висоравни, скоро да више није ни потребно доказивати. Након извјештаја Далибора Брозовића о дијалектолошким истраживањима у Босни, објављеног у Лјетопису ЈАЗУ 1960. године, у којем истиче да је „најзанимљивији задатак истражити говор православних икаваца, који станују мало подаље од Ливна,<sup>213</sup> појавио се, мада послвије скоро тридесет година, ванредно значајан прилог о говору становника села на Вуковском пољу Драгомира Вујичића и Јосипа Баотића *О досад нејознајтом икавском џовору Срба у јуџозападној Босни.*<sup>214</sup> Од тада икавизам у говору Срба на подручју југозападне Босне у науци више није био споран, па га већ констатују и узбеници.

Међутим, ареал тога икавизма није био утврђен, а његов карактер у тим радовима, као и у радовима о тзв. икавизираним ијекавским говорима Срба тумачен је као посљедица међудијалекатских додира: ради се о икавизацији ијекаваца на лексичкој основи. Тумачења таквог, контактнoг икавизма углавном су социолингвистичке природе. Такво тумачење понудила је и Ђ. Чустовић, која је у оквиру етнолошких истраживања на Ливањском пољу описивала *Говор Срба икаваца.*<sup>215</sup> Њена грађа

<sup>213</sup> Брозовић 1960: 351.

<sup>214</sup> Вујичић – Баотић 1989: 163-169.

<sup>215</sup> Чустовић 1960/61: 91-117.



није акцентована, некритички је разврстана, а и у великој мјери је заснована на народним пјесмама – па је неувјерљива. Ово подручје се помиње и у мом раду *Икавско-ијекавска размеђа у јужојугојугој Босни*,<sup>216</sup> којим се настоји утврдити граница између икавских и ијекавских говора на овом терену. Сва тако понуђена грађа, и нова истраживања, пружају основа и за другачија тумачења поријекла икавизма у говору Срба на овим просторима. Језичке чињенице указују да се може говорити о икавизму који је резултат генетског развоја једног народног говора.<sup>217</sup>

Када је у питању стање континуаната старог гласа јат којима се овај говор одређује у групу млађих икавских говора, грађа коју су забиљежили Д. Вујичић и Ј. Баотић у поменутом раду довољно је репрезентативна. Грађа коју сада придружимо може се унеколико и поклапати са оном коју су они објавили, али је значајно да је сада у питању грађа која је биљежена не само од становника из села са Вуковског, него и из села са Равног поља. Може се запазити да се подручје икавског говора Срба тиме проширује на становнике још једнога крашког поља на подручју Купрешке висоравни. Поред тога, истраживана су и српска села из југоисточног дијела Гламочног поља.

**11.2.** Ради ближег одређења подручја детерминацијама Вујичића и Баотића о географском положају Вуковског поља, и о насељима и њиховим засеоцима са искључиво православним становништвом, сада додајемо елементарне податке и о Равном пољу. Цитираћемо Јована Цвијића: „Вуковско и Равно поље ... су два пластички самостална басена, али везана кратком сутеском Вратима, кроз коју речица из Вук.(овског) поља у Равно

<sup>216</sup> Рамић 1998: 267-280.

<sup>217</sup> Такви докази, макар и у назнакама, јер комплетан опис говора немамо, могли би бити од значаја и при утврђивању предмета српске дијалектологије, тј. презентирање стања српских дијалеката онаквих какви су од почетка њиховог научног третирања до данас, али и за формирање ставова са становишта историјске дијалектологије.

тече.<sup>218</sup> Равно поље од Дувањског раздваја кршевит планински крај Паклине. Од четири насеља – Горње Равно, Доње Равно, Мушић и Звирњача – Горње Равно и Мушић су чисто српска, у Доњем Равном становништво је углавном православно, али и са нешто муслимана, а у Звирњачи су католици, и она је од остала три насеља издвојена на истоку, испод врха Звир, на Паклинама. На простору југоисточног дијела Гламочког поља (мјештани га називају Горње поље, а конфигурација терена је таква да чини једну географску микроцјелину) српска села су ситуирана испод крашких била Цинцара и Кујаче. У Доцу су прије посљедњег рата живјели искључиво Срби, изразита већина били су у Копићу (било је и Бошњака), у Драгњићу их је било око 30%, а Карајзовци су бошњачко село. Хрвата је ту живјело свега тридесетак.

Значајно је нагласити да се списак српских насеља, села и заселака, у којима се на подручју југозападне Босне говори икавски тиме не исцрпљује. Према подацима којима располажемо, икавица је на подручју Купреса заступљена све до Благаја на сјеверозападу, као и у говору Срба који су углавном изразита мањина у насељима на подручјима Ливна и Томиславграда (Дувна), а која су претежно хрватска (и мање бошњачка), и икавска.

**12.** Да нема сумње о икавском карактеру говора на Вуковском и Равном пољу свједочи мноштво дијалектолошки информативних примјера. Овдје ијекавизми нису бројни, а управо они могу бити предмет посматрања који је резултат међудијалекатских утицаја и уопште интерференције система.

**12.1.** Бројни су примјери са икавском замјеном, у свим позицијама релевантним за утврђивање карактера говора у овом погледу.

Рефлекси јата у акцентованим кратким слоговима:

<sup>218</sup> Цвијић 1979: 75.

*бїжасї, бїжсѡ, брїме, вїверица, вїнчала се, вїнчасї, вїнчани, вїнчаница, вїштар, вїшишце, врїмена, врїло, врїћа, дївѣр, дї је вода?, дїко, дїљач, дїца, дїци, с дїше-шом, дїчицу, дїчињї, дївѡјка, дївѡјки (обичније цїра), ждрїбна, жлїба, задїљавā, јїсї, лїсїве, мїра, мїсѣца, мїсечина, млїчāк, нїмица, нїдра, нїкѣ гѡдинѣ, нїкї, обрїзївā, Пївāч, йївчић, йїшицѣ, йїсма, йїсмарица, йївāј, йїва, йїдрїзївā, рїжи, рїзали, рїшица, Свїшїлица (презиме), свїшїлица, сївѣр, сїме, сїмењача, сїсї, сїше, сїла, сїшїла сам се, слїшїчница, смїћала, смїла сам, срїћа, срїћѡм, срїшїачи, сїшїница, сїрїја, шїо йїћ, шїрāм, шїрāмо, шїрїшњов, шїрїбā, цїдило ...*

Рефлекси јата у кратким слоговима који нису акцентовани:

*биснѡћа, у врїће, зѡри, зѡрила, зусина, диверѡвїм, гѡли, гѡзрила, завїшѡвали се, заївївāјше, задиљā, избїгѡ, изгѡрило, шїшїрашї, мѣдвїд<sup>ш</sup>, нā мисѣцу, мисѣци, мишāја, млїчāци, нāмишїћене, нїгди, нѣвистā, нѣвистāм, нѣсрїћа, ѡбрижи, ѡбиси, одїљѣнїк, ѡдића, ѡбїзнїшї, ѡбїгѡ, ѡгѡрили, ѡливāчина, ѡрѡлиће, ѡрѡлићнї, рāзбїгѡ се, рāзрїзашї, рāзмири, свїдѡци, свїдѡчи ...*

Рефлекси јата у акцентованим дугим слоговима:

*бїжасї (и бїжасї), бїлї крўв, брїг<sup>к</sup>, Вїнас (брдо), вїнас, врїме, зрї, злїшїо, зњїздо, дїлѡвā, дїше, пласти – дї, задївало, задївѡ, звїрка, Звїр (брдо), Звїрњача (село), звїзда, излївали, исцїдїшї, клїшїћа, лївāј, лїн, лїшїо, мїна, млїко, нїмкиња, обїлио се, мāло се окрїшїо, йївас, йїлївсї, йїгїлили, йїрїчили се, йїрослїдило, рїка, рїч, рїчїм, сасїци, свїшї, рāди свїшїу, свїћа, ужѣжи свїћу, свїшїлї, сїло, на сїлу, слїшїо, сїшїна, сїрїла, снїк пāо, снїжан, срїда, трāпавѣ срїде, шїо срїди, шїрїска, шїрїску, шїсан, шїшїло, усїче, цвїшї, цвїће, о Цвїшїшїм, црїва, цїдїшї, цїлу, цїлї ...*

Рефлекси јата у дугим слоговима који нису акцентовани:

*вãвѣк, сѹ двѣ рѹчке, дòдѣвã, дòнѣтѣ, ѣсѹѣдѣ се, зãдѣвã, зãѣвѣд, нãѣрѣд<sup>тв</sup>, ѣднѣтѣ, ѣрдѹѣтѣ, ѣдòдѣљени, ѣдòмѣшãѣ, рãзѹмѣм / рãзѹмѣм, рãзѹмѣмо, сãсѣѹãѣ, нѣ смѣш, нѣ смѣ, дѣтѣ снѣџã, ѹвѣк, ѹмѣм, ѹмѣмо ...*

Рефлекс у префиксу *ѣрѣ* углавном је икавски (доступна грађа не омогућује потврђивање мијешања са префиксом *при*):

*ѣрѣварѣтѣ, али и вѣѣру зãвѣрѣтѣ ѣã ѣрѣварѣтѣ, што изискује посебно тумачење, вѣјероватно узимајући у обзир семантички садржај ових јекавизама, а тако је и са ѣрѣкрсѣтѣ се што је риједак изузетак између икавских рефлекса ѣрѣбãѹѣтѣ, ѣрѣбãѹѣвã, ѣрѣбãѹѣвãње, ѣрѣбѣтѣ, ѣрѣбѣѣѣтѣ, ѣрѣбѣрѣѣдòвѣце, ѣрѣзлѣдãтѣ, ѣрѣзлѣдã, ѣрѣсѣтѣ, ѣрѣдãтѣ, ѣрѣсãдѣтѣтѣ, ѣрѣсвѣклã се, ѣрѣѣтѣшѣ, ѣрѣѣтѣсò, ѣрѣмѣћѣ, ѣрѣноћѣтѣ, ѣрѣѣрѣѣтѣ'ò свѣ ...* Говори се *ѣрѣзѣвљѣ се, ѣрѣзимѣнã, а забиљежено је и брѣзимѣ, бѣзимѣ.*

У приједлозима *ѣрѣд* и *ѣрѣко* основни контунуант јата је *и*: *ѣрѣд, ѣрѣко, ѣрѣдã мѣ, ѣрѣкò лѣтѣã, ѣрѣко ѣѣсѣтѣ, ѣрѣкò себѣ, ѣрѣтѣ кућѹ, ѣрѣд Ўскрс, ѣрѣкò ѣѣòџã, па тако и ѣсѣѣрѣ кућѣ, ѣсѣѣрѣд ѣѣџã, али је забиљежено и ѣрѣд, ѣрѣко.*

Прилози *џòри, дòли* посвједочени су углавном са икавском замјеном, ријетко је биљежено *џòре*, али и *дòле*, са екавским рефлексом; обично је *ѣдѣтѣљѣ*, али је посвједочено и *ѣдòслѣм* и *ѣдòслѣ*, те *ѣрѣѣ* и *ѣрѣѣã*. Говори се *кѹдѣљã, заселак Кудѣљѣ, нѣдѣљã, и продужено нѣдѣљã.*

Између свих наведених примјера посебно треба указати на преовлађујуће икавизме у позицијама *р + краѣико ѣ* и изван префикса *ѣрѣ* и приједлога *ѣрѣд* и *ѣрѣко*, типа *рѣѣѣ, рѣѣзãлѣ, сѣѣрѣѣã, џòрѣлã, врѣлò* и др., уз ријетке примјере типа *мрѣѣѣã* (поред *мрѣѣã*), *ѣрѣбã, нã Сѣѣрѣљãнѣцãм* (уз резерву да је назив локалитета могуће и другачије изводити). За ијекавске говоре карактеристична екавизација јата у овој позицији у ових ика-

ваца је једна од маркатних црта која њихов говор одређује у икавски дијалекат.

И у примјерима са групом *нѣ* такође је обичније *и*<sup>219</sup>: *нѣкѣ*, *нѣкѣ*, поред *нѣкакав*.

**12.2.** Поред поменутих јекавизама *вјѣру*, *звѣриѣ* редовно је *сѣјѣно* - *сѣјѣна* (гдје треба имати на уму и семантички моме-нат, однос према *сѣн* - *сѣна*), а у Равном чак и *сѣно*. Забиљежено је и *ѣјѣвѣч*, *сјѣсѣти*, *сјѣде*, те *шљѣме*, а посебну пажњу заслужују форме *сѣсѣти*, *сѣди*, *о̀сечено*, *ѣ̀сѣди*, *ѣ̀р̀сѣдѣ*. Углавном су у питању алтернативне форме. Колебања, стара или нова (због избјеглиштва и новог окружења – јер, информаторе сам проналазио углавном у оклини Бањалуке и у Београду, док су били у избјеглиштву због посљедњега рата) потврђују и примјери *свѣскѣ рѣѣ*, *свѣскѣ ч̀овек* (гдје су могуће интерференције разних врста), *ч̀дјек*.

Посвједочено је и *сѣарѣшина*, *зѣница*, *корѣница*, *ѣ̀сѣта*, *ѣ̀бе*, све екавизми веома раширени у западнијим и икавским и ијекавским говорима.

**12.3.** Говори се *ѣ̀мрѣѣ*, *ѣ̀ѣрѣѣ*, *мрѣѣ*<sup>u</sup> / *мрѣѣ*.

Алтернирају *и* (<ѣ) ~ *е* у *гѣгѣ*<sup>m</sup>, *гѣго*, *ѣ̀рандѣгѣ*<sup>m</sup>, *ѣ̀рандѣго*.<sup>220</sup>

Судбину секвенце *-ѣр*, а то због односа континуаната *ѣѣѣ* и секундарног *ѣѣѣ*, такође је у складу са припадношћу овога говора, показују примјери: *в̀дгѣр*, *к̀длѣр*, *к̀дсѣр*, *к̀дмѣѣр*, *ѣ̀ѣр*, *в̀ѣр* ...

**13.** Данашње стање говора становника српских села смјештених у југоисточном дијелу Гламочког поља даје повода да се говори о механичкој икавско-ијекавској мјешавини, уз констатацију да икавизам убједљиво преовлађује. Кажемо икав-

<sup>219</sup> Нису биљежени ликови са *ње* и *њи*. Тако је и јужно и источно од овог простора, у икавском шћакавском ливањско-дувањском говорном типу (Рамић 1999: 308), и у западном дијелу Раме (Окука 1983: 32). Иако се мислило да та изоглоса допире и у ове јужније икавске говоре, показало се да није тако. (Исп. Брозовић 1966: 164; Пецо 1975: 140-143.)

<sup>220</sup> Исп. тур. *dede*.



дѡли), *ѡкрећѡ*, *прѡд овѡј срѡйни рѡт*, *пѡследњѡи*, *пѡследњѡа јѡфка*, *пѡсле* (: *пѡслѡм*), *на пѡрѡмер*, *пѡрѡко* поља (: углавном је *пѡрѡко*), *пѡрѡврѡѡ*, *стѡарѡшина*, *из Нѡмачкѡ* (: *Нѡмачкѡ*).

Замјене јата које су карактеристичне за говор ијекаваца јављају се на југоисточном гламочком подручју знатно чешће него у говору купрешких Срба, али се употребљавају без уочљивих правилности које би омогућавале сагледавање система. Углавном су то факултативни ијекавски ликови ријечи: *б<sup>н</sup>јело*, *вѡв<sup>н</sup>јек*, *вр<sup>н</sup>јеме*, *врѡјѡ*, *двѡје*, *ѡзбјежѡла*, *л<sup>н</sup>јѡчишѡ*, *љѡшѡ*, *ѡзмирѡш мјѡру*, *мјѡсѡца*, *на ѡстѡм мјѡстѡу*, *оѡ<sup>н</sup>јѡла*, *п<sup>н</sup>јѡском*, *с<sup>н</sup>јѡно*, *с<sup>н</sup>јѡна*, *сјѡкли* (: *сѡкли*), *свѡјѡло*.

14. Уочљиво је да поред стабилних икавизама који се веома често срећу и у западнијим ијекавским говорима, а који су сви биљежени у сусједним ијекавским подручјима доњег Ливањског поља и средишњег дијела Гламочког поља, и то у неким од карактеристичних позиција, какве су нпр. оне када се глас јат нашао испред *ј* и *љ* *биљац*, *забиљежи*, *жрѡјати*, *лија*, *мијѡр* и др., у глагола седме Белићеве врсте *вѡдѡитѡ*, *жѡвѡитѡ* и сл., у бројева *двѡ*, *двѡстѡа*, у неким појединачним лексемама *сѡкира*, *нѡвисѡта*, итд., говор Срба икаваца у југозападној Босни карактерише мноштво других икавизама, и то оних који су карактеристични за икавски дијалекатски комплекс. За говор купрешких Срба може се устврдити да је потпуно (не екстремно) икавски, са веома мало ијекавизама, којих је више у говору икаваца Гламочана, али се и ту најчешће факултативно јављају.

14.1. Одавно је, још од Белића<sup>222</sup> и Решетара<sup>223</sup>, утврђен начелан став да су православци који су западно од Босне, и јужније, западно од Неретве, сви ијекавци, а католици и муслимани икавци. Таква тврдња, заснована на оскудним подацима којима се тада у дијалектолошкој науци располагало, опредјелјивала је, скоро по правилу, касније истраживаче да народне говоре

<sup>222</sup> Белић 1905.

<sup>223</sup> Решетар 1907.

тако и сврставају. Сваки народни говор Срба западно од Неретве тако је био кавалификован, а ако стађе на терену покаже другачију слику, онда се прибјегавало објашњењу да иако данас није ијекавски, говор је ијекавски по поријеклу. То опет значи да напријед поменути начелни став Белића и Решетара о расподјели говорних типова према рефлексима јата, који су везани за религиозну припадност, имплицира закључак да су икавци – католици и муслимани – на означеном подручју старосједјелачко становништво, а ијекавци – православци – доселеници из источнијих штокавских територија.

Такво објашњење може бити прихватљиво за оне говоре у којима је забиљежена механичка икавско-ијекавска мјешавина, „без икаквих принципа“, какву је својевремено забиљежио Миливоје Павловић у околини Јајца.<sup>224</sup> Божо Ћорић за говор православаца Доње Рике и Биоковине, који су у „знатној мери икавизирани“, каже да се „може говорити о икавско-ијекавском говору православаца“.<sup>225</sup> Ћорић још додаје да исти говорник употребљава час једне, час друге форме с обзиром на континуанте јата. Таквих примјера међудијалекатских адаптација на подручјима непосредног додира налазимо на многим странама. И њих ваља одвојено посматрати, а најчешће нема других закључака изузев да се ради о механичкој мјешавини.

Али, такве говоре није оправдано сматрати икавско-ијекавским – они су напросто механичка мјешавина у којима преовлађује један или други тип континуанта, и то је икавизација (или јекавизација) на лексичкој основи, преузимање једних или других форми због непосредног додира. Логично је да такви говори задржавају низ особености по којима се може закључити да ли су сада (или првобитно) икавски или ијекавски. Исто тако, ту постоји могућност тзв. „језичкога промискуитета“, како је појаву назвао Д. Брозивић на примјеру говора Јабланице, гдје искључује „ијекавизацију“ и доказује аутохтоност,

<sup>224</sup> Павловић 1927: 97-113.

<sup>225</sup> Ћорић 1972: 99.



органиски развој тога ијекавско-икавског говора.<sup>226</sup> Језичким промискуитетом он назива пребацивање из једнога у други говор, зависно од ситуације у којој се говорник нађе. Ипак, сви нивои језичке структуре нису лако уочљиви, па, унаточ могућности позајмљивања разноврсних елемената, начин и степен њиховог усвајања нису подједнаки, нити се ти елементи могу подједнако лако смјењивати.<sup>227</sup>

**14.2.** Говор Срба у Вуковском и Равном пољу, по свим својим битним карактеристикама спада у круг новијих икавских говора, односно припада млађем икавском дијалекту штокавскога нарјечја. Кардиналне црте у овом икавском говору Срба југозападне Босне могу имати значајно мјесто при разним класификацијама икавских говора унутар штокавскога нарјечја, и суштински и термилошки, посебно у најновијим подјелама, након распада српскохрватске језичке заједнице на нивоу књижевнога језика – а што ће се сигурно одразити и на такву заједницу на нивоу дијалеката, а и након успостављања и/или (пре)именовања разних стандардних језика.

<sup>226</sup> Брозовић 1961/62: 57.

<sup>227</sup> Од информатора из Доца, села на југоистоку Гламочнога поља, чули смо да он другачије говори када из свога села дође у Ливно, гдје живе икавци, а другачије када дође у Гламоч, гдје живе ијекавци, и увјерен је да саговорници неће препознати одакле је дошао (првенствено је мислио на однос икавских и ијекавских форми). У свом селу, у основици, користи се икавицом. Али, није примјећивао да су Срби ијекавци, његови саговорници, нпр. дошли у Гламоч „*на колије* или *на сџанами*“, а он „*на колѝм* или *на сџанам*“ (основни однос наставака ДИЛ мн. заступљен на једном или на другом дијелу гламочног подручја, мада изједначеност падежа одликује и често нејединство наставака унутар падежа).

Пребацивање из мјесног говора у неки други, тј. свијест о могућности коришћења форми које припадају другим кодовима, у зависности од саговорника и ситуацијске промјене, у оваквој смјени кодова свједочи само о свијести о комуникативној компетенцији говорника (говорник је само увјерен да влада и једним и другим говором), али открива и суженост такве компетенције (јер он стварно у свом језичком осјећању не носи специфичности једнога од два говорна типа), посебно када је граматички сектор у питању (осврнимо се само на напријед поменути систем множинских наставака ДИЛ).

Икавизам у говору Срба на овом терену више није споран, али ваља му јасно утврдити ареал, и, што је, чини се, још важније - природу. Оно што може бити главни предмет спора је карактер замјена, с обзиром на могућности успостављања икавских ликова фонетским или морфолошким процесима, или се пак преузимају већ обликоване лексеме или њихови облици. Чињеница је да су његови носиоци Срби, аутохтони становници овога подручја на којем су већинско становништво, а у многим насељима и једино, али је истина и да у сусједству живе Хрвати икавци, који су на ливањско-дувањској територији апсолутно већинско становништво. То сусједство и наводи на закључке о икавизму контактнoга типа.

Карактеристичан је став Светозара Марковића који, описујући језик Ивана Анчића, босанског писца из 17. вијека, описује и говор становника Анчићевог родног села Липе, на подручју Дувна (данашњи Томиславград). У селу Липа тада су живјели Хрвати и Срби. Осим тога, он се осврће и на говор становника српскога села Рашћани и још неколико мјешовитих села у којима живе (или су доскора живјели) Срби (Конгора, Мандино Село и Срђани). Његов недвосмислени закључак јесте: „Знамо да су Срби – јекавци – досељеници, а да су Хрвати – икавци – староседеоци, и да су, по свој прилици представљали увек већину становништва“<sup>228</sup>. Да су Срби досељеници, по њему, доказ је мали број њихових презимена, а за Билановиће из Мандина Села претпоставља да су „пореклом *веровајино* (истакао Н. Р.) Бјелановићи?“<sup>229</sup>. Он не наводи етнографске податке, а етнографска литература о овим просторима, и иначе, скоро по правилу, не сеже дубље у прошлост и обично нуди податке о локалним помјерањима. И за њега је говор ових Срба икавско-јекавски. „Икавизација ових јекаваца је потпуно на лексичкој основи, без икаквих правила (нема разлике између дугог и кратког слога и сл.)“<sup>230</sup>

<sup>228</sup> Марковић 1958: 42.

<sup>229</sup> И.

<sup>230</sup> И: 41.

Поред извјесног броја јекавизама који се јављају напоредо са икавским ликовима, Марковић наводи и хиперјекавизме типа *б<sup>ч</sup>јѐли* (од *биџи* – *essen*), *с<sup>ч</sup>јѐна* (ген. јд. од *син*), *л<sup>ч</sup>јѐце* (*лице*). Хиперјекавизми се јављају тамо гдје су икавци изложени јаком утицају јекаваца – према Вајану, на шта се аутор и позива, али модификујући његов став: „овде имамо јекавце у знатном мери поикављене који, губећи осећање за правилност јекавизма, граде по аналогiji нове, хиперјекавизме.“<sup>231</sup> Увјерени смо да се овдје треба држати Вајановог тумачења, без модификације – која је у суштини супротан став.<sup>232</sup>

Надовезујући се на ставове С. Марковића о карактеру икавизма на подручју Дувна, А. Пецо контактни икавизам и теоријски образлаже на грађи из говора са подручја југозападне Босне прецизирајући линију Аржано – Дувањско поље – Горњи Вакуф – Калдрма и граница Р. Хрватске.<sup>233</sup> Чини се, ипак, да је А. Пецу заварала непрекинута бјелина на дијалекатској карти (и недовољно података којима је располагао). На први поглед је јасно да су ту позиционирани различити говорни типови који припадају различитим дијалектима: млађи ијекавски, и млађи икавски. Како другачије да протумачимо шта га је могло навести да феномен контактнoг икавизма види равноправним у нпр. изразито ијекавском селу Стекеровци, западно од Гламоча,<sup>234</sup> и у изразито икавском Вуковску, на подручју Купреса?<sup>235</sup>

<sup>231</sup> И: 48.

<sup>232</sup> У грађи, сакупљаној од икаваца у избјеглиштву у ијекавској средини, нашла се „потврда“ *љѐја* (*лија*), али је лако било провјерити да се тако не говори, нити информатор тако говори, те да само настоји изабрати форму према ситуацији, настоји се прилагоди саговорнику (а овдје и окружењу у којем се нашао). Опет се можемо осврнути на напријед помињани однос говорна дјелатност, објективна језичка компетенција, или свијест о таквој компетенцији, исп. фусноту 227.

<sup>233</sup> Пецо 1996: 173.

<sup>234</sup> Грешком, и у раду *Контактни икавизми ...* и у попису пунктова за Б-Х дијалекатски комплекс, написано је Штековци (пункт 157), на географској карти се види да су то Стекеровци (Пецо 1996:173).

<sup>235</sup> И: пункт 145.

Примјери контактних икавизама из Стекеровоца *дѝдови*, *ѝрамѝдѝ*<sup>236</sup>, *нѝвистѝа*,<sup>236</sup> а посебно икавизми типа *сѝкира*, *нѝдиља* и др. нису у истој равни са онима из Вуковска, типа *клѝшића*, *цѝѝља*, *ѝѝло*, *врѝло*, *млѝко*, *Цвѝѝница*, *Свѝѝлица*, *Лѝсковац*, *лѝска ...*, или из гламочног села Долац *брѝстѝовина*, *вѝвѝк*, *ѝѝри*, *дѝ ѝе?*, *дѝѝе*, *дѝѝи*, *дѝѝињѝ*, *дѝли*, *дѝѝирали*, *дѝѝѝм*, *изѝѝрила*, *јѝдѝ*, *лѝвѝм* и сл. Наравно, у раду су раздвојени фонетски, морфолошки и контактни икавизми, али - другачији је статус икавизама у Стекеровцима, а другачији у Вуковску или Доцу. Сваки појединачни примјер икавизма (и екавизма) у ијекавском говору објашњив је на неки начин, али у икавском говору, какав је у Вуковску или Доцу нпр., треба тражити објашњење за опште његово стање. У фусноти аутор додаје да је накнадно, послије припреме рада за штампу, сазнао за рад Вујичића и Баотића у којем они доказују икавски карактер говора Срба у Вуковску.<sup>237</sup> То сазнање, ипак, не мијења ништа у Пецином ставу да је у питању икавизација некадашњих ијекаваца. Основни закључај је: „Заједнички живот у дужем временском периоду са исконским икавцима шћакавцима морао је да остави виднијих трагова код ових ијекаваца досељеника.“<sup>238</sup> Да аутор нема дилема о каквом типу икавизма се ради показује и сам наслов рада: „Контактни икавизам у *ије-ѝѝа* говорима југозападне Босне“. За подручја Вуковског, Равног и једнога дијела Гламочног поља ни ова друга квалификација – шћакавски (*ѝѝа*), није примјењива.

Светозар Марковић стање континуаната јата у говору дувањских Срба пореди са оним о којем је писао Милан Решетар изучавајући језик Павла Посиловића (*Цвијетѝ од кријѝстѝи*). Решетар констатује да Посиловић „мијеша икавски и јекавски говор, и то баш како каже натпис тога његова дјела – с јекавским облицима у дугим слоговима (*цвијетѝ*), а с икавским у кратким

<sup>236</sup> Исп. т. 3. 2.3. и 8.1.4.

<sup>237</sup> Пецо 1996: 177.

<sup>238</sup> И: 178.

(*крійюсѣи* а не *крійюсѣи*)“.<sup>239</sup> За разлику од онога што налази Марковић у говору дувањских Срба, Решетар у Посиловићевом језику констатује систем, јасна правила замјена с обзиром на квантитет слогова, онаква каква је већ раније утврдио за Раднићев језик, а и за народни говор у Жепчу и Јабланици. Правих мјешовитих говора има и на другим странама. Наведимо само примјере маглајско-тешањског стања које карактерише однос *geite* – *gjeiteita*, у Жепчу и Јабланици *gjeite* – *gjeiteita* итд.<sup>240</sup>

Говори који су механичка мјешавина чувају низ особности које их раздвајају и након ступања у контакт, а њихово изучавање захтијева, између осталог, и социолингвистички приступ. Њих није оправдано квалификовати икавско-(и)јекавски, ијекавско-екавски и сл., јер сваки од њих је једно или друго, или пак треће.

Мјешовити говори у којима се може утврдити правилност замјене јата с обзиром на квантитет слогова, чему се придружују и друге заједничке црте јесу посебан тип, а стање континуаната гласа јат предмет је и историјске дијалектологије.<sup>241</sup>

**15.** На подручју Вуковског и Равног поља, и у већини мјешовитих села на дувањско-ливањској територији, говор данас није ни мјешовити - нити је мијешани. Ту се не може говорити о „изразитим представница икавско-(и)јекавског говора“. Система у распореду континуаната старога гласа јат има – али континуант је *и*. Ријетки примјери са ијекавским замјенама, као и екавизми, не ремете општу слику, и очекивани су. Ијекавске (и екавске) форме захтијевају другачија објашњења. Напријед

<sup>239</sup> Решетар 1928/29: 84.

<sup>240</sup> О изоглосама мијешаних рефлекса јата в. Лисац 1999: 25. Тумачећи рефлексе јата у хрватским органским идиоима (21-28), и примјере секундарног развоја *и* или *е* преко дифтонга, Ј. Лисац претпоставља оформљивање дифтоншке вриједности јата на подручју између Јајца, Гламоча и Дувна, те наглашава: „Притом се /... / опрезно ослањамо и на језик познатих писаца Стјепана Маргитића Јајчанина, Павла Посиловића (Гламоч) и Ивана Анчића (Липа код Дувна), у којих је углавном ијекавско-икавски континуант јата“ (И: 25).

<sup>241</sup> Исп. претходну фусноту.

помињана икавизација без икаквих правила, на лексичкој основи, свакако би дала другачије резултате када је општа слика говора у питању. Уравнавање само по једном сегменту резултирало би лако уочљивим разликама у саставу система, прије свега у инвентару морфолошких средстава. Гламочки крај одваја једино већа заступљеност ијекавиџама.

За разлику од С. Марковића, за кога, како смо видјели, нема дилеме да се на подручју Дувна (Томиславграда) ради искључиво о икавизму контактнoга типа, Вујичић и Баотић као да нису сасвим увјерени у то када је икавизам Вуковска у питању. Они закључују: „Говор Срба у Вуковском пољу, данас сасвим икавски, захтијевао би и нека допунска тумачења, тим више што он није мјешовити икавско-јекавски и што то подручје не настањује измијешано православно-хрватско-муслиманско становништво.“<sup>242</sup> Та допунска тумачења су: „за икавизам треба тражити разлоге и у поријеклу српског живља на Вуковском пољу, а не само у окружењу сусједним икавским говорима“, односно „демографска неуустаљеност, често досељавање и одсељавање, некомпактност досељеника, везе, одласци и избивања у икавским крајевима /.../ главни су разлог што су Срби у Вуковском у погледу рефлекса јата изједначени са околним Хрватима и Муслиманима – икавцима“.<sup>243</sup> Двојици аутора ваља одати признање за то што су, барем донекле, освијетлили један ванредно значајан народни говор. Показало се да западно од Неретве има православаца икаваца, тј. да нису сви православци ијекавци, а католици и муслимани икавци, каквог увјерења су били и најистакнутији дијалектолози. Иако то изричито не наводе, ипак је јасно да је и за њих то контактни икавизам, па макар да се ради о потпуно икавском говору.

**15.1.** Основна замјерка двојици аутора рада о икавизму Вуковска јесте да се при доношењу закључака о типу икавизма и његовом могућем поријеклу премало ослањају на језичка фак-

<sup>242</sup> Вујичић – Баотић 1989: 168.

<sup>243</sup> И: 169.

та (барем због оног што изричито наводе). „Допунска“ тумачења заиста треба тражити. Подручје Вуковска (а и Равног) је прилично компактна територија и, барем за говор његовог становништва, ваља помишљати и на другачија тумачења.

Јављање ијекавизама у радовима о овом и оваквим говорима, по правилу, двојако се тумачи. У хрватским органским идиомима они су објашњавани као резултат интерференције система, најчешће су из стандардне новоштокавштине, а у говору Срба који су данас икавци такви ијекавизми користе се као доказ да су Срби првобитни ијекавци. И можда је то тако, али то ваља доказати и језичким чињеницама. Остаје отворена могућност да се размишља и у другом правцу - због језичких чињеница.

**15.2.** Комплетан опис говора Срба из Вуковска и Равна немамо. Релативно мало је података и са помињаног дијела Гламочког поља. Овдје је могуће навести само основне карактеристике, које ће, надамо се, допринијети и разумијевању карактера овога икавизма.

Акцентуација је новоштокавска, са карактеристичним полијеакцентским дужинама. Нарушавање правила дистрибуције акцената у новоштокавском је просјеку. Локалне специфичности, опет, задржавају се у границама западнијих новоштокавских говора, али сада знатно се подударајући са стањем у новијим икавским говорима. Облици суперлатива могу имати два акцента *најбџџџи*, *најјџџчи*, уколико није дошло до тмезе *нај ми је дрџџи*. Преношење на проклитику жива је појава и очитује се у виду старог и новог типа: *џ Рџвну*, *џ дивера*, *зџ тџебџм*, *џрикџ лиџа*, *нџ мереш*, *из Рџвнџа*. У радном глаголском придјеву често се јавља акценат инфинитива: *биџсала*, *мџша-ли*, *џџила*, *џџасали*, *задрџжали се*. Будући да се инфинитивна морфема углавном своди на *џ*, односно *џ*, често долази до елиминације фонолошких предуслова за узлазни акценат: *рџџи*, *џџи*, (: *џниџ*), *вџџи*, *сџџи*. Занимљиви су акценатски ликови трећег лица аориста *џмр*, *џџр*, *џџр*, као и они у ономастици *Рџџуша*,

Љубуша. И овдје су биљежени примјери изостајање дуљења вокала испред сонанта у *лòвца, лòвци, ѓрòвца*, али је *нàвѝљци*. У генитиву множине су двојне форме типа *синòвā* и *сѝнòвā, ди-верòвā* и *дѝверòвā*, а такво двојство налазимо и у икавским говорима несрпског становништва сусједних икавских говора.<sup>244</sup> И именице могу бити дезакцентоване у примјерима типа *ѝоѝ Ѐлија, кум Мàнòјла*.

Вокалски систем је релативно стабилан. У погледу артикулационих вриједности вокала примијећена је појава факултативне дифтонгизације вокала *e* – *оѝр<sup>u</sup>éдеш, н<sup>u</sup>éће*, што може бити од значаја када се говори о вези са говором Хрвата икаваца на ливањско-дувањском подручју.<sup>245</sup> Однос секвенци *ра – ре* карактеристичан је у *врéбац*, у коријену *враб-*, а тако и у *ѝòдрéсѝи, ѝòдрéсли, рéсѝи, рéсѝе*, у коријену *расѝи-*. Однос *o - e* у: *џрéбље, џрéбља*, али је и *џрòб, џрòбница*. Вокал *a* је у *ѝàјде, ѝàђе, изàјди, изàђи, ðбашò*. Секвенца *ep* је у бројним облицима *сèдмеро дицè, ѝèшero, ѝешèра кòла*.

Шћакавизам је очекивана појава, с обзиром на дијалекатску припадност овога говора *ѝрèџрише, гвòрѝише, ѝлѝише, бунѝише, клѝиша, шћуца, нàмишћàј*, али и *вѝишѝице, вѝишѝи, ѝрѝишѝи; звѝжђа, звѝжђали*. Фонема *x* је уклоњена - губи се или се замјењује *àјдѝк, мàвали, сѝрѝја*, а фонема *f* се јавља - *Фѝнка*, али и *Вѝнка, Фрàне Јòзиѝ, фàла, фѝрманскѝ*. Треба нагласити, због положаја овога говора, да је фонетска и фонолошка издиференцираност двају парова африката - *ч* и *ѝ*, *ћ* и *ђ* потпуна. Када је у питању африката *џ* карактеристично је њено декомпоновање у лексеми *ѝèсѝа*. Поред *нòћ* чује се и *нòј, џилѝ нòј, свѝ нòј*. Карактеристичан је и вишеструко занимљив однос у презенту глагола *моћи*: *мòре – нè мере, ѝшећ нè мереш*. Секвенца *-јг-* најчешће остаје нејотована: *нàјгèм, ѝрѝјгèмо, ѝàјде*, а чини се да је основно *гòћ*. Говори се и *Јурјев гàн, Јурјев - и Бурђев гàн, Бурђев*. И овдје је *ѝрèшѝина*, али *рòдјàк* и *рòдијàк*.

<sup>244</sup> В. Рамић 1999: 348.

<sup>245</sup> И: 292.





оци Срби, подјела је оштра: иако живе у истом селу и икавци и ијекавци у већем дијелу чувају свој начин говора. И ту су говори у контакту, али значајнији утицај изостаје.

На подручју Вуковскога и Равног (Равањског) поља, барем према географској лоцираности, другачије је стање јер контакти и нису тако непосредни с обзиром на значајну издвојеност Срба на овом, источном дијелу Купрешке висоравни. Ипак, то је икавски говор. Намеће се закључак да је ту икавизам плод властите еволуције. Поред низа особина које га сврставају у групу млађих икавских говора, карактерише га и доста архаизама, посебно у деклинацији, што се мора узимати у обзир при одређивању његовог мјеста у кругу новоштокавских говора. Закључак о генетском развоју његовом темељи се на језичким чињеницама, а њима ваља давати предност у односу на несигурне претпоставке о првобитном пребивалишту његових носилаца. Коначне закључке о овом говору и природи његовог икавизма могуће ће бити донијети након његовог подробног испитивања, као и узимања у обзир етнолошких, историјских и других сазнања о народу овога краја. Томе ће значајно допринијети и дијалектолошки атласи, који ће омогућити сагледавање пружања, удруживања и домашаја појединих изоглоса – а тако и стања континуаната јата, ареала икавизма и, прије свега, одређивање његовога карактера.



## О ЈАТОВСКОЈ ПРОБЛЕМАТИЦИ У ЗАПАДНИЈИМ СРПСКИМ ГОВОРИМА

17. Више је разлога томе што у описима западних српских говора централно мјесто у вокализму, по правилу, припада представљању стања континуаната јата. А опет, сви базирају на чињеници да се, иако изговорна вриједност јата није сасвим позната, углавном полази од тога да је основна вриједност његова био дифтонг непотпуног образовања. И његове измјене су вршене у различита времена у разним крајевима. Континуанти су разнолики, по природи својој, али и по томе што се често различито перципирају – па тако и различито представљају од стране разних истраживача. Ипак, ма колико разноликих континуаната да је описивано, изговорна вриједност свакога од њих проистиче из претпостављене дифтоншке вриједности тога старога гласа, затворенога првог и отвореног другога дијела.

18.1. Ако је мноштво разноликих континуаната у словенским језицима и њиховим дијалектима пружило могућности за претпоставке о природи тога старога гласа и за утврђивање његовога мјеста у прасловенском вокализму, онда је за реконструкцију његове праштокавске вриједности и за еволуцију те вриједности од драгоцјене важности утврђивање резултата те еволуције у ијекавским говорима. У тим говорима огледају се, прије свега, резултати који се обично означавају као изузетни у односу на све остале словенске језике и њихове дијалекте, а то због развитка дугога јата у правцу пунога дифтонга и формирања двосложне замјене *ије*, али и због специфичног равоја

краткога јат чији је рефлекс у начелу *је*, те примјера монофтонгизације, односно икавске и екавске замјене. Тзв. западнији српски говори, највећим својим дијелом, у кругу су те групе штокавских говора.

**18.2.** О ијекавским континуантима јата у народним говори-ма доста је писано – у оквиру монографских описа појединих говора и у радовима који су се бавили само том проблемати-ком, а све више је и прегледних радова у којима се досадашња истраживања сумирају, резултати пореде и изводе закључци. Па ипак, коначних закључака нема. Томе је више разлога.

Објективно, проблематика је изузетно комплексна. По-знато је да је пред истраживачима задатак да истраже пра-вила замјене с обзиром на односе рефлекса краткога и дугог јат, да утврде разлоге различитостима рефлекса с обзиром на позицију, да узимају у обзир различите примјере адаптација, па уједначавања због морфолошких разлога, интерференције система и др. Јатовска проблематика се показује сложенијом и због чињенице да се међу западнијим српским говорима из-двајају говори са великим бројем икавизама и потпуно икавски у којима је поријекло икавизма могуће различито тумачити. У том смислу ваљало би и разумјети у основи тачну опаску Ми-лорада Дешића да „Сваки говор, тако рећи, има своја правила замјене старог вокала Ћ“.<sup>246</sup> А то је само једна страна приступа овој проблематици.

Јер, у дијалектологији се, између осталог, настоји дати и детаљан опис фонетских вриједности појединих гласова, па тако и гласова који се налазе на мјесту јата. Ако за једно-сложне рефлексе није проблематично утврдити да је *e* из *је* (<*ћ*) новоштокавскога изговорног просјека, а тако и *e* (<*ћ*) и *и* (<*ћ*), двосложни рефлекс је често предмет неслагања. И ле-тимична упоређивања графичких представљања двосложних (и/или једносложних) секвенци које су на мјесту дугога јата изазивају недоумице. Графичко представљање обично прате и

<sup>246</sup> Дешић 1976: 99.

описи изговорних вриједности свакога од дијелова сложених континуаната. Описи су, по правилу, засновани на аудитивном утиску истраживача.<sup>247</sup> Иако графичко представљање сугерише мноштво различитих рефлекса, из описа тих секвенци може се закључити да се те фонетске вриједности, ипак, могу груписати.

Другим ријечима, приступ проблематици ваљало би унеколико измијенити,<sup>248</sup> или га, барем, употпуњавањем метода модификовати.

**18.3.** Проучавање континуаната јата потребно је употпунити, прије свега, укључивањем експерименталних метода, које ваља укључити и у испитивања народних говора. Инструменталном анализом гласова доћи ће се до података о акустичкој структури сваког од саставних дијелова континуаната - о спектралном саставу и спектралном облику њиховом. Могуће ће бити утврдити њихове међусобне односе, а тиме и стање континуаната. Досадашња сазнања нам говоре да квантитет првога слога може бити изложен редукцијама различитог степена (па и да се читав слог изгуби). Спектри вокала *и* и сонанта *ј* који непосредно слиједи могли би показати какав је њихов међусобни однос,<sup>249</sup> а тако и изговорну вриједност секвенци

<sup>247</sup> Риједак изузетак јесте напор З. Кашић која је, „колико је то било могуће“ (268), материјал забиљежен у Конавлима провјеравала експериментално (Кашић 1995: 268-269).

<sup>248</sup> Да се не би догодило да сваки истраживач налази различите рефлексе.

<sup>249</sup> Експериментална истраживања Р. Ђуровића на узорцима „чији култивисан говор поуздано презентује (и)јекавски стандард“ (178) нису дала релевантне податке „јер се *ј* тешко диференцира од *и*“ (183) (Ђуровић 2004). У том случају поставља се питање какав је спектрални облик таквога *ј*, и нарочито какав је његов статус. Артикулациона блискост *ј* и *и* условљава акустичку структуру која се тешко диференцира на спектру, али се односи та два гласа у континуанту морају утврдити. Ако се манифестује само полувокалска структура (у сред трајања нешто размакнутија прва два форманта у односу на *и*, и њихово приближавање положају карактеристичном за *е*), онда је то изговорна секвенца исте артикулационе вриједности као и свака друга коју чини слијед  $u+j+e$  – што је значајан податак (као што је значајан податак када се утврди да ли су изговорена два или три гласа на мјесту континуанга – нпр. према паду

које су континуант дугога јат у односу на сваку другу секвенцу  $u+j+e$  у којој ти гласови не потичу од јата. Разријешаће се квалитативни односи између континуаната који су основне вриједности и оних који се јављају у флексивним наставцима (што, опет, пружа податке о релативној хронологији замјена у различитим позицијама), као и стање континуаната и иницијалној у односу на стање у финалној позицији. Посебно је значајно утврдити квантитет другог дијела континуанта,<sup>250</sup> а ако је под акцентом узлазне интонације, онда ваља утврдити и све вриједности вокала у слогу који непосредно слиједи. У сваком случају, не смије се занемарити репрезентативност узорка, и у квалитативном и у квантитативном погледу.<sup>251</sup>

**18.4.** Ипак, ма какви инструментални методи били примјењивани, поуздан слух и аудитивна импресија остају незамјењиви, макар при усмјеравању поступка истраживања. Ма какве бројчане и графичке показатеље имао пред собом, истраживач ће се увијек морати ослањати и на разна теоријска сазнања, првенствено из области дијалектологије, али и из других лингвистичких дисциплина. Стање континуаната јата је значајан критеријум при класификацији штокавскога нарјечја, а посебно је битан за сагледавање стања на штокавском западу.<sup>252</sup> Према описима јатовскога стања на том говорном подручју било је могуће идентификовати низ говорних типова.<sup>253</sup>

---

енергије у међувокалској позицији). Али, ако се  $j$  изразитује реализује, а  $i$  бива редуковано или се потпуно губи, онда се то са снимка може „прочитати“ – што је, опет, релевантан податак.

<sup>250</sup> Према Ђуровићевим истраживања „На ово питање не може се дати прецизан одговор“, опет због тога што се „ $j$  фонетски тешко диференцира од  $i$ “ (Ђуровић 2004: 183).

<sup>251</sup> Слично поступку избора информатора на терену и поступку избора грађе која се наводи у раду.

<sup>252</sup> Исп. Вуковић 1963: 23.

<sup>253</sup> Новоштокавски ијекавски говори су јединствена цјелина, цјеловита дијалекатска формација у оквиру штокавскога нарјечја чији се говорни типове и диференцирају и групишу унутар те цјелине, без обзира на њихову територијалну повезаност и размјештај у разним државним заједницама.

Фонетске вриједности континуаната дугога јата веома су различите, а крећу се од оних које су карактеристичне за један слог, преко оних које сугеришу описивање дифтонга, до двосложног рефлекса. Само у ријетким случајевима, а често и у посебним позицијама, секвенца је акустичких карактеристика какву има и секвенца  $u+j+e$  која не потиче од јата. А све то имајући у виду само фонетска својства (акустичка првенствено, јер се ради о аудитивном утиску).

**18.5.** Функционалном аспекту, барем теоријски, при описима појединих говора није посвећивана потребна пажња. Из теоријских сазнања произлази да континуант може имати статус фонеме.<sup>254</sup> То сугерише потребу да приступ у рјешавању јатовске проблематике у (и)јекавским говорима треба употпунити и методама које подразумевају знатније укључивања фонолошког аспекта проучавања гласова.

Специфичност артикулационе вриједности континуаната дугога јата у већини ијекавских говора намеће проблем утврђивања инвентара фонема у таквим идиомима, односно фонолошку интерпретацију. Различите изговорне вриједности, истраживање и описивање говорних звукова и свих елемената који их творе, односно конкретне реализације, у домену су фонетике, а њихово функционисање питање је фонолошке репрезентације. Фонетска истраживања која не би била у оквиру лингвистичких теорија сводила би се на пуко описивање извјесних физичких реалности, и то веома разноврсних. Због тога је утврђивање вриједности фонетских компоненти које чине континуанте јата потребно довести у везу са фонолошким својствима тих компоненти (ма какве компоненте физички биле: слијед гласова или каква друга фоничка супстанца), просто због тога што је сврха произвођења таквих звукова, или слиједа звукова, успостављање контраста, уношења разлика које чине различитим значењске јединице. Такав фонетски материјал, издвојен сегментацијом реализованих фонетских јединица, јесу ком-

<sup>254</sup> Брозовић – Ивић 1988: 106-107; Брозовић 2007: 81-97.



плетни елементи који се перципирају истовремено као скуп акустичких својстава, јединице које функционишу у систему, или је у питању њихов уређен низ.

Поставља се питање да ли се континуанти дугога јата који нису *e* или *и* (имајући у виду основне екавске и икавске рефлексе) могу сматрати сегментима који се перципирају као јединствени скупови акустичких својстава које је могуће као такве изоловати и супротставити другим јединицама у систему које су истога реда (гласовима који су фонемизовани у дискретне јединице), или су у питању сегменти који су секвенце, односно низ скупова акустичких својстава који се реализују у тачно одређеном слиједу, и који се сваки појединачно перципирају као одјелити, заокружени и јединствени, али и такви скупови јединица који се по битним својствима појединачно поклапају са неком од већ постојећих јединица у систему. (Посебно је питање колико се изразито сваки од тих елемената реализује, или се и не реализује, због специфичних карактеристика елемената у контакту.)

Уколико се показује да се ради о јединственом акустичком скупу дифтоншког карактера,<sup>255</sup> различитом од било којег другог јединственог акустичког скупа у систему, када се мора говорити о фонему, онда треба одговорити којим то својим дистинктивним својствима (или „пакетом“ својстава) она успоставља контрасте, а која од конститутивних својстава су фоничка подлога за њено функционисање. Супротно томе, прост збир особина свакога од дијелова континуанта није могуће јединствено перципирати, него управо као збир, и то по одређеном редослиједу (имајући у виду прелазно *j*, изразитије или мање изразито реализовано, као и чињеницу да се у другом

<sup>255</sup> Акустичка страна гласа условљена је начином његове артикулације, па овдје треба додати да се дифтонг у том погледу обично дефинише као „сложени глас који настаје непрекинутим клизањем из положаја једног вокала у положај другог у истом слогу,“ или, артикулационо-акустички, „вокал изговорен једним артикулацијским покретом а садржи два сукцесивно различита тембра“ (Симеон 1969: 1/233).

дијелу континуанта увијек јавља *e* које је једнако сваком другом *e*, и то без обзира каквога је поријекла, јер функционише као јединствена фонетска конфигурација специфична у односу на све друге у систему). При томе увијек треба имати на уму да разлике у значењу успостављају и секвенце. То опет значи да само недвосмислено доказана дифтоншка вриједност (и без ослањања на дијахронију), која се укупношћу битних својстава разликује од свих других јединица, даје разлог да се говори о посебној, јединственој јединици. Опет треба имати у виду да је потребно утврдити какве она опозиције успоставља, у каквим супротстављањима функционише, каква су јој дистрибуцијска правила у систему и др.

Будући да језик функционише онако како га говорници користе, односно како га разумију (јер на тај начин постоји), и да у њему не треба тражити оно чега нема, треба свакако узимати у обзир и језичку свијест говорника: и оних који производе поруку (намјеравају ли стварно произвести јединствен специфичан звук, или пак слијед звукова који су неминовно подложни међусобном прилагођавању), и оних који је примају (перципирају ли акустичку масу из које издвајају једну или више јединствених јединица).

**18.6.** Само ослањањем на теоријска сазнања из историјске граматике могуће је, између осталог, објаснити квантитативне односе унутар двосложнога континуанта у флексивним наставцима. Употреба истог облика различитих форми, са наставцима тврдых и са наставцима меких основа, у замјеничко-придјевској промјени омогућава укрштања. И у промјени именица у говорима које обиљежава дистрибуција морфема *ије* : *ами* дужина првога дијела континуанта објашњива је некадашњим стањем наставака локатива плурала – због двојнога *ѣ* и *их*. Измјене *ѣ* са *и*, које је морало бити дуго, утицале су на форме са измјеном *ије*, што омогућава постојање форми са *иѣ*. Такође троморни квантитет у континуанта *иѣ*, у истој позицији, широко је посвједочен у западнијим говорима, и посљедица је компензационог дуљења.

А то је само један од случајева када је стање континуанта могуће јасно представити само према акустичкој представи његовој, и теоријски га објаснити. Експерименталним методом, у оваквим случајевима, могуће је обавијестити се само о акустичкој структури (као и у другим примјерима спектрографског представљања гласова), а за објашњење чињенице да је двоморни квантитет замијењен троморним квантитетом опет је неопходно обратити се историјској граматици.

**18.7.** Често оперисање тзв. „полудужинама“, па макар се оне и показивале на снимцима и биле доказиве односима бројчано изражених квантитетских вриједности – јер су могуће као објективна чињеница, остаје у кругу фонетских карактеристика које су редувантне, које немају лингвистичког значаја. Успостављање опозиција у сфери квантитавности односи се на лингвистички квантитет који функционише супротстављањем дугога краткоме, и обрнуто. То су релативни квантитетски односи у којима „полудужина“ не може функционисати (јер се односи на објективно трајање гласа и остаје у сфери периферног фонетског обиљежја које ваља констатовати као такво, али и занемаривати га у језичкој анализи).

Слично је и са праксом да се квантитет доводи у везу са „бржим“ или „споријим темпом говора“. Разне модулације говорног звука могуће су због посебног стања говорника, али томе треба претпоставити нормалан начин говорења (при експерименталним истраживањима то је просјечан облик спектра) у којем је говорна брзина редувантна. Она не може користити анализи језика када се он остварује говорењем (наспрам писања, писаног говора као специфичног и изведеног облика испољавања језика), јер говорење подразумијева посједовање битне карактеристике троритмичности<sup>256</sup> (ритма реченице, ријечи и слогова), чиме се и одваја од других врста звучних комуникација. То опет значи да лингвистички квантитет бази-

<sup>256</sup> Шкарић 1991: 75. „Многе оптималне звучне човјечје комуникације не испуњавају тај увјет, па стога и нису говорне“ (И.).

ра на односу броја морâ, и не зависи од говорниковог расположења које може довести до мијешања говорног понашања и онога што није карактеристично за говор, а што говор може пратити.

Ипак, несумњиво је да би увођење експерименталних метода допринијело разјашњењу проблема о природи континуаната дугога јата. Тако би коначно могла бити „завршена“ расправа Т. Маретића и М. Решетара о томе да ли је рефлекс двосложен или је једносложен, од које се, по мишљењу Р. Ђуровића, „није даље макло.“<sup>257</sup>

**19.** Испитивању стања континуаната који нису резултат посебног развоја карактеристичног за ијекавске говоре, тј. еволуције у правцу развијања обију компоненти старога дифтонга истовремено, него је развој текао у правцу развијања прве или у правцу развијања друге компоненте његове, експериментална истраживања нису нужно потребна. Екавски рефлекс *e* и икавски рефлекс *и* не разликују се арикулационо-акустички од свакога другог *e* односно *и*.

**20.** Екавски рефлеси јата у западнијим српским говорима обично се групишу тако да се говори о онима који су настали регуларно, фонетским путем, при чему се настоје објаснити фонетске законитости за сваку позицију, затим о онима који су производ аналошког уједначавања (и једно и друго с посебним освртом на квантитет и везу са сонантом *p*), те о екавизмима који су везани за поједине ријечи (о такозваним сталним екавизмима). Екавизми који су резултат интерференције система обично су разноврсни и битно не обиљежавају западније ијекавске говоре (за разлику од стања у источнијим ијекавским говорима у којима се међудијалекатски контакти интензивни).

**21.1.** Оно што у дијалектолошкој науци није сасвим разјашњено, или је на извјестан начин презентовано - али му је могуће приговорити, јесте статус икавизма у западнијим срп-

<sup>257</sup> Ђуровић 2004: 175.

ским говорима. Обично се полази од давно изреченог начелног става А. Белића<sup>258</sup> и М. Решетара<sup>259</sup> да су православци који су западно од Босне, и јужније, западно од Неретве, сви ијекавци, а католици и муслимани икавци. Таква тврдња, заснована на оскудним подацима којима се тада у дијалектолошкој науци располагало, одређивала је, скоро по правилу, касније истраживаче да народне говоре тако и сврставају. Због тога су икавски рефлекси јата у западнијим српским говорима који су цјелином својом несумњиво ијекавски разврставани у тзв. фонетске, морфолошке и контактне, а ако је говор потпуно икавски – опет је то тумачено као резултат међудијалектских контаката. Стварно стање на терену даје аргументе да је такав икавизам могуће и другачије тумачити.

**21.2.** Познато је да је у ијекавским говорима констатовано неколико типова икавизама. Фонетским процесима условљени рефлекс у познатим позицијама *џj*, *џo(<л)*, *џлџ*, *џgџ* неједнаке је досљедности и с обзиром на позиције, и с обзиром на територијалну заступљеност, а у науци, нарочито у дијалектологији, подробно је образлаган. Пописани су и објашњени и морфолошки икавизми, тј. оне икавске форме који су последица аналошких уопштавања, тачније укрштања гласовног и аналошког изговора. Утврђене су категорије у којима се такав рефлекс јавља, као и распрострањеност икавских форми. И једној и другој врсти икавизма утврђен је статус у стандардној ијекавштини, с обзиром на позиције и с обзиром на категорије.

**21.3.** У западнијим ијекавским говорима нарочито је изражен икавизам контактнога типа. Он је последица међудијалектских додира, односно резултат је утицаја икавских говора на ијекавске. Обично је лексичке природе. Неки од ијекавских говора може бити икавизиран у мањем или већем обиму. Устаљени икавизми, везани за поједине лексеме, намећу се као посебна категорија и битно не обиљежавају поједине говоре

<sup>258</sup> Белић 1905.

<sup>259</sup> Решетар 1907.

(нема ијекавског говора у којем нема таквих икавизама, мада лексеме могу бити различите).

**21.4.** Икавизација на лексичкој основи може бити изражена у знатнијем обиму, али је тада обично праћена напоредном употребом и икавских и ијекавских форми (из чега се може закључити да је међудијалекатски контакт интензиван и да је процес у току). Тада се обично говори о степену икавизације првобитно ијекавског говора. У таквом говору је неопходно идентификовати и друге посљедице које су резултат таквога утицаја, а које се манифестују на свим нивоима језичке структуре. Оно што је спорно јесте квалификовање таквих говора.

Таквих примјера међудијалекатских адаптација на подручјима непосредног додира налазимо на многим странама,<sup>260</sup> а најчешће нема других закључака изузев да се ради о механичкој мјешавини. Али, такве говоре није оправдано сматрати икавско-ијекавским, како се обично називају – они су напросто механичка мјешавина у којима преовлађује један или други тип континуанта, и то је процес икавизације на лексичкој основи. Логично је да такви говори задржавају низ особености по којима се може закључити да су ијекавски (ако то стварно јесу), а њихово изучавање захтијева, између осталог, и социolingвистички приступ.

**22.** Икавско-ијекавским се могу називати мјешовити говори у којима се може утврдити правилност замјене јата с обзиром на квантитет слогова, чему су придружене и друге заједничке црте које их на својеврстан начин обиљежавају. Они су посебан тип, а стање континуаната гласа јат је предмет и историјске дијалектологије. У њима је могуће констатовати систем, јасна правила замјена с обзиром на квантитет слогова. Управо због те правилности у дистрибуцији континуаната логично се намеће

<sup>260</sup> То су механичке икавско-ијекавске мјешавине какве су биљежили нпр.: М. Павловић у околини Јајца (Павловић 1927:); Ј. Вуковић у Имљанима (Вуковић 1962:); Б. Ћорић у говору Доње Рике и Биоковине (Ћорић 1972:); С. Мрђен у околини Гламоча (Мрђен 1987:) и др.

закључак да то не мора бити икавизам контактнoг типа, него да се ту ради о органском развоју мјешовитог говара. У кругу западнијих српских говора такав је могао бити говор Срба у југоисточној половини Гламoчког поља, мада данашње стање говора даје повода да се говори о механичкој икавско-ијекавској мјешавини, а то просто због великог броја ијекавизама, без правила о њиховој расподјели, или пак честог смјењивањања форми са различитим рефлексима јата. Други нивои језичке структуре упућују управо на прави мјешовити говор.<sup>261</sup>

**23.1.** Да је могућ органски, природан развој икавизма, односно еволуција артикулационе вриједности старoга гласа јат у *и*, без обзира на квантитет, у западнијим српским говорима потврђује се на подручју Вуковског поља, на Купрешкој висоравни.<sup>262</sup> Такав закључак сугерише општа слика говора становника тога крашког поља у југозападној Босни. Ријетки примјери са ијекавским замјенама, као и екавизми који се ту јављају, очекивани су и објашњиви – попут истих или сличних форми у другим млађим икавским говорима. Ту има и доста архаизама, посебно у деклинацији, што се мора узимати у обзир при одређивању карактера говора. Његови носиоци су Срби, аутохтони становници овога подручја на којем су већинско становништво, а у многим насељима и једино. Тумачење карактера тога икавизма темељено је на чињеници да тај говор припада дијалекту чији су носиоци највећим дијелом Хрвати и претпоставци да су Срби каснији досељеници - ијекавци.<sup>263</sup> На тај начин занемарује се помјерање свеколиких штокавских маса. Такве претпоставке морала би пратити темељитија етнографска истраживања која би сезала дубље у прошлост, а просто због тога што су углавном на основу тога и доношени закључци.

**23.2.** Основни приговор закључку о икавизму контактнoг типа на Купрешкој висоравни, односно о икавизацији без ика-

<sup>261</sup> Исп. тачку 14.1. и 14.2.

<sup>262</sup> Вујичић – Баотић 1989: 163-169.

<sup>263</sup> И.; Пецо 1996.

квих правила, на лексичкој основи, проистиче из општег стања говора. Он је потпуно икавски и по свим својим битним карактеристикама спада у круг новијих икавских говора, односно припада млађем икавском дијалекту штокавског нарјечја. Икавизација на лексичкој основи свакако би дала другачије резултате када је општа слика говора у питању. Уравнавање само по једном сегменту резултирало би лако уочљивим разликама у саставу система, прије свега у инвентару морфолошких средстава. Ту се икавизам могао органски развити, а то што спада у дијалекатску формацију коју творе углавном Хрватски органски идиоми – друго је питање. Када је стање икавских рефлекса у питању, поред тзв. фонетских, морфолошких и икавизама контактнoг типа у ијекавским говорима, којима су неки говори, мање или више, икавизирани, треба имати у виду да некадашње стање говора једнога дијела гламочких Срба сугерише мјешовити икавско-ијекавски говор.

Икавски говор Срба, који је у групи новоштокавских говора, логична је развојна посљедица. Сви Срби су штокавци, а дијалекти којима они говоре подијељени су, прије свега, према цртама које сежу дубље у прошлост. Њихова главнина (они који нису балканизирани) предвојена је прозодијским карактеристикама. Новоштокавске говоре обједињава новија акцентуација – првенствено, а и развојне тенденције. Разлике по замјени јата нуде се као практичан и лако примјењив класификациони критеријум, али мањег значаја - и када је критеријум старине у питању, и када су у питању структурална мјерила. У новоштокавском комплексу обједињеном низом језичких чињеница, и са варијацијама које се манифестују у дијалектима и у локалним говорима чији су носиоци Срби, развој јата и у правцу остваривања икавске замјене само је потврда његове цјеловитости, одлика која се појављује као дијалекатска чињеница карактеристична за једно говорно подручје.

**24.** Неспорно је да ће у дијалектолошкој науци стању континуаната јата и даље бити посвећивана нарочита пажња. Иако је доста чињеница већ спознато, неке дилеме још нису



разријешене. Употпуњавање метода, прије свега укључивањем експерименталних поступака којима ће бити могуће сагледа-ти стварно стање спектра континуанта дугога јата у ијекавским говорима, и већим посвећивањем пажње функционалном аспекту проучавања, неминовно ће довести до помака. Непходно је уједначити и графичко представљање секвенци (уколико су оне у питању) које су рефлекси таквога јата.

Икавизам купрешких Срба дијалекатска је чињеница, а опште стање тога говора указује на то да је он плод његове властите еволуције. То значи да у икавском комплексу, у западној штокавштину, има и српских органских идиома, а тек цјеловит опис говора открио би на који начин су карактеристичне изоглосе ту удружене, њихов смјер и домашај у сусједним и икавским и ијекавским говорима, али и то које су преслојене или помјерене у процесима језичких нивелација.

## СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ПУБЛИКАЦИЈА

АФФ – Анали Филолошког факултета, Београд;

БХДЗб – Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево;

ГЗМ – Гласник Земаљског музеја, Сарајево;

ГЗС – Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, Београд;

ГФФ – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду;

ЗФЛ – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад;

Језик – Jezik, Zagreb;

ЈФ – Јужнословенски филолог, Београд;

КиЈ – Књижевност и језик, Београд;

НЈ – Наш језик, Београд;

НССВД – Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд;

ОП – Ономатолошки прилози, Београд;

ППЈ- Прилози проучавању језика, Нови Сад;

СДЗб – Српски дијалектолошки зборник, Београд;

СЕЗб – Српски етнографски зборник, Београд;

СЈ – Српски језик, Београд;

ХДЗб – Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb.



## ЛИТЕРАТУРА

Баотић 1983: Josip Baotić, *Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente*, VHDZb IV, Sarajevo 1983.

Белић 1905: Александар Белић, *Диялектџологическая картџа сербско-го языка*, Санктпетербургъ 1905, 1-59 + карта.

Белић 1922-23: А. Белић, Т. Маретић, *Језик далматџинских џисаца XVIII вијека*, Рад ЈАЗУ 210 и 211, ЈФ III, Београд 1922-23.

Белић 1929: А. Белић, *Шџокавски дијалекаџи*, Народна енциклопедија Ст. Станојевића IV, Загреб 1929.

Белић 1965а: Александар Белић, *Истџорија срџскохрватџскоџ језика, књ. II (св. 1), Речи са деклинацијом*, Београд 1965.

Белић 1965: Александар Белић, *Истџорија срџскохрватџскоџ језика, књ. II (св. 2), Речи са конјугацијом*, Београд 1965.

Белић 1969: Александар Белић, *Основи истџорије срџскохрватџскоџ језика I, Фонетџика*, Београд 1969.

Бошковић 1972: Радосав Бошковић, *Основи уџоредне џрамаџице словенских језика, I Фонетџика*, Београд 1972.

Брозовић 1971: Dalibor Brozović, *O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičko-historijske i dijalekatske konvergencije*, Separat iz Makarskog zbornika 1, 1971.

Брозовић 1961/62: Dalibor Brozović, *O jednom problemu naše historijske dijalektologije — stara ikavsko-ijekavska granica*, ЗФЛ IV-V, Н. Сад 1961/62, 51-57.

Брозовић 1966: Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, HDZb 2, Zagreb 1966.

Брозовић 1960: Dalibor Brozović, *Dijalektološka istraživanja u Bosni (okolica Livna i visočki kraj)*, Ljetopis JAZU 64, Zagreb 1960, 347-351.

Брозовић 1972-73: Dalibor Brozović, *O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata*, Jezik XX, 3, 4, 5, Zagreb 1972-73, 65-74, 106-118, 142-149.

Брозовић 2007: Dalibor Brozović, *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb 2007.

Брозовић – Ивић 1988: D. Brozović – P. Ivić, *Jezik srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb 1988.

Вујичић-Баотић 1989: Dragomir Vujičić i Josip Baotić, *O dosad nepoznatom ikavskom govoru Srba u jugozapadnoj Bosni*, HDZb VIII, Zagreb 1989, 163-169.

Вуковић 1940: Јован Л. Вуковић, *Акценти џовора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, Београд 1940.

Вуковић 1940а: Јован Л. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд 1940.

Вуковић 1951: Јован Vuković, *Ije — je ili samo je u jugozapadnom književnom narečju*, Pitanja savremenog književnog jezika II, sv. 1, Sarajevo 1951, 33-39.

Вуковић 1962: Ј. Вуковић, *Говорне особине Имљана*, Гласник Земалског музеја у Сарајеву, Етнологија, Сарајево 1962.

Вуковић 1963: Јован Vuković, *Bosanski i hercegovački ijekavski govorni tipovi u svetlu raščlanjavanja ijekavskog narečja*, GZM XVII, Sarajevo 1963, 17-28.

Вуковић 1971: Јован Вуковић, *Глас њ у историјском развоју и савременом српскохрватском језику*, Радови АНУБиХ XLI, Сарајево 1971.

Вуковић 1974: dr Јован Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio: Uvod i fonetika*, Београд 1974.

Георгијевић 1951-52: Светозар Гергијевић, *Јаџи (ѝ) у џовору Личког Поља*, ЈФ XIX, Београд 1951-52, 133-149.

Даничић 1925: Ћуро Даничић, *Српски акценџи*, Београд-Земун 1925.

Дешић 1976: Милорад Дешић, *Зајаднобосански ијекавски џовори*, СДЗБ XXI, Београд 1976.

Дешић 1997: Милорад Дешић, *Рефлекси јайџа у џовору села Голубића код Книна*, О српским народним говорима, Деспотовац 1997, 137-140.

Драгичевић 1980: Милан Драгичевић, *Рефлекси јайџа у данашњим личким џоворима*, СДЗБ XXVI, Београд 1980.

Драгичевић 1986: Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*, СДЗБ XXXII, Београд 1986.

Драгичевић 1997: Милан Драгичевић, *Аргалићева дијалекајтска џрађа у свејтлу новијих истјираживања џовора у Буковици*, О српским народним говорима, Деспотовац 1997, 191-199.

Ђуровић 1980: Радосав Ђуровић, *Рефлекси јайџа у околини Прибоја*, СДЗБ XXVI, Београд 1980, 235-319.

Ђуровић 1992: Радосав Ђуровић, *Прелазни џовори јужне Босне и високе Херцеговине*, СДЗБ XXXVIII, Београд 1992.

Ђуровић 2004: Р. Ђуровић, *О џприроди срјских узлазних акценатја, џосебно у јайшовим конјинуанјима*, СЈ IX, Београд 2004.

Енциклопедија Југославије — *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb.

Ивић 1957: Павле Ивић, *Два џлавна џраваца развоја консонанјизма у срјскохрвајтском језику*, ГФФНС II, Н. Сад 1957, 159-183.

Ивић 1964: Р. Ivić, *Promena ra > re u srpskohrvatskim govorima*, Prace filologiczne XVII, 2, Warszawa 1964, 383-393.

Ивић 1966: Павле Ивић, *О Вуковом рјечнику из 1818. џодине*, Поговор књизи „Српски рјечник (1818)“, Сабрана дела Вука Карацића II, Београд 1966.

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалекјолоџија срјскохрвајтскоџ језика*, Нови Сад 1985.

Ивић 1962/63: Павле Ивић, *Инвенјтар фонетјске џроблематјике шјтјокавских џовора*, ГФФ VII, Нови Сад 1962/63, 99-110.

Ивић 1971: Павле Ивић, *Срјски народ и џеџов језик*, Српска књижевна задруга, Београд 1971.

Ивић 1991: Павле Ивић, *Изабрани оџлеги I, II, III*, Просвета, Ниш 1991.

Ивић 1986: Pavle Ivić, *O prividnim izuzecima od srpskohrvatskog novog jotovanja*, Pontes slavici, Graz 1986.

- Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, БИГЗ–Јединство, Београд 1990.
- Ивић 1993: Павле Ивић, *Вода Дитиња и даљинска асимилација вокала*, *Philologia slavica*, Москва 1993, 326-331.
- Ивић 1998: Павле Ивић, расправе, студије и чланци, X, *О фонологији*, Сремски Карловци - Нови Сад 1998.
- Кашић 1995: Z. Kašić, *Govor Konavala*, СДЗБ ХЛI, Београд 1995.
- Лисац 1999: Josip Lisac, *Izoglase refleksa jata u hrvatskim organskim idiomima*, HDZb 11, Zagreb 1999, 21-28.
- Маретић 1963: Томо Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963.
- Марковић 1958: Светозар Марковић, *Језик Ивана Анчића*, СДЗБ ХЛIII, Београд 1958.
- Мрђен 1987: С. Мрђен, *Ономастика села Хасанбежовци (Брајићи) код Гламоча*, ОП VIII, Београд 1987.
- Николић Б. 1970: Берислав М. Николић, *Основи млађе новошћокавске акцентиације*, Библиотека ЈФ, нова серија 1, Београд 1970.
- Николић 1976: Мирослав Николић, *Сћање континуаната јата у језику првог београдског романсијера*, Књижевност и језик, Београд 1976, 308-320.
- Николић 1991: Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, СДЗБ ХХХVII, Београд 1991.
- Окука 1983: Милош Окука, *Govor Rame*, Sarajevo 1983.
- Павловић 1927: Миливоје Павловић, *О сћановништву и говору Јајца и околине*, СДЗБ III, Београд 1927.
- Петрић 1960/61: Mario Petrić, *Porijeklo stanovništva*, GZM u Sarajevu, Etnologija, Sarajevo 1960/61.
- Петровић 1973: Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Библиотека ЗФЛ XIV/1-2, Нови Сад 1973.
- Пецо 1961: Asim Peco, *Akcentat sela Ortiješa*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Građa X, Sarajevo 1961.
- Пецо 1963: Асим Пецо, *О неким „икавизмима“ ијекавског изговора*, НЈ, н. с. ХЛIII/1-2, Београд 1963. 57-63.
- Пецо 1964: Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ ХLIV, Београд 1964.

- Пецо 1968: Asim Peco, *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, ANU BiH, Djela LXI, Sarajevo 1986.
- Пецо 1975: Асим Пецо, *Икавскошћакавски џовори зајадне Босне*, БХДЗБ I и II, Сарајево 1975 и 1982.
- Пецо 1989: dr Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd 1989.
- Пецо 1963: Асим Пецо, *Мјестно централнохерцеџовачкоџ џовора међу осталим џоворима данашње Херцеџовине*, ЈФ XXV, Београд 1963, 295-328.
- Пецо 1967: Асим Пецо, *Јекавске оазе у зајадној Херцеџовини*, ЈФ XXVII/1-2, Београд 1967, 267-306.
- Пецо 1970: Асим Пецо, *Промјене нејалаталних суџласника у вези са ј на срјскохрвајском јодручју*, ЈФ XXVIII/1-2, Београд 1970, 143-187.
- Пецо 1996: А. Песо, *Kontaktни ikavizmi u ije-šta govorima jugozapadne Bosne*, МАНУ, Скопје 1996, 169-182.
- Пешикан 1965: Митар Пешикан, *Сјароурноџорски средњокашунски и љшански џовори*, СДЗБ XV, Београд 1965.
- Рамић 1998: Никола Рамић, *Икавско-ијекавска размеђа у јуџозајадној Босни*, СЈ III, 1-2, Београд 1998.
- Рамић 1999: Никола Рамић, *Ливањско-дувањски џоворни тииј*, СДЗБ XLVI, Београд 1999.
- Рамић 2000: Никола Рамић, *О једном јримјеру јекавскоџ јошовања*, ЈФ LVI/3-4, Београд 2000, 925-929.
- Рамић 2004: Никола Рамић, *Арјишукулационе вредностии вокала у ван-акценатској јозицији*, СЈ IX/1-2, Београд 2004.
- Решетар 1907: Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Kaiserlicher Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistic Abteilung VII, Wien 1907.
- Решетар 1925-26: Milan Rešetar, *Ikavsko-jekavski govor Radnića*, ЈФ V, Београд 1925-26, 46-52.
- Решетар 1928/29: Милан Решетар, *Посиловићев икавско-јекавски џовор*, ЈФ VIII, Београд 1928/29.
- Решетар 1933: Milan Rešetar, *Jezik Marina Držića*, Rad JAZU 248, Zagreb 1933, 99-240.



Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1-16, САНУ.

Рјечник ЈАЗУ : *Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, JAZU.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I, II*, Zagreb 1969.

Симић 1972: Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, Београд 1972.

Симић 1994: Радоје Симић, *Морфонолошки процеси у српскохрватском језику*, Београд-Никшић 1994.

Симић М. 1978: Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, Београд 1978.

Скок ЕР: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb 1971-1974.

Ћорић 1972: Божо Ћорић, *О једном примеру међудујалекатске агајџације*, Зборник за језик и књижевност I, Титоград 1972.

Упитник БХ: *Упитник за испитивање босанско-херцеговачких говора*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Одјелjenje за језик, Сарајево 1976.

Упитник САНУ: *Упитник за српскохрватски/хрваткосрпски дијалектолошки атлас*, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе, SANU (радна верзија).

Фасмер 1971: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1971.

Филиповић 1967: Миленко С. Филиповић, *Етнолошки записи с џуџа љо зајадној Босни*, СЕЗБ LXXX, Београд 1967.

Фонолошки описи 1981: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Srajevo 1981.

Цвијић 1979: Ј. Цвијић, *Географија краса*, Сабрана дела, књ. 7, Београд 1979.

Цвијић 1922: Јован Цвијић, *Метанастазијска кретања. Њихови узроци и последице*, СЕЗБ XXIV, Београд 1922.

Чустовић 1960/61: Ђ. Čustović, *Narodni govor*, GZM u Sarajevu, Etnologija, Sarajevo 1960/61, 91-117.

Шимундић 1971: Mate Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Djela ANU BiH XLI, Sarajevo 1971.

Шкарић 1991: Ivo Škarić, *Fonetika hrvatskoga književnog jezika*, u *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Globus, Zagreb 1991.



## БИЉЕШКА О АУТОРУ

Никола Рамић рођен је 1954. године у Богдашима, код Ливна, у Босни и Херцеговини. Ради на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. На Одсеку за филологију предаје више предмета из научне области Србистика (Савремени српски језик). Претходно је био запослен у Институту за српски језик САНУ, у Београду. Радио је на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика, који издаје САНУ, и сарађивао у припреми и издавању периодичних публикација Института и САНУ. По одобрењу Министарства за науку и технологије Републике Србије, у оквиру научног пројекта Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника САНУ, и даље је ангажован на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика.

Члан је Уређивачког одбора Речника српскохрватског књижевног и народног језика – САНУ, Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе – САНУ и Научног друштва за неговање и проучавање српског језика, а био је и секретар редакције часописа Српски дијалектолошки зборник.

Првенствено се бави лексикографијом и дисциплинама које проучавају језик из синхронијске перспективе, али се бави и дијахронијским проучавањем језика. Докторска дисертација коју је одбранио на Филолошком факултету у Београду из области је дијалектологије. Учествовао је са рефератима на мађународним и домаћим научним скуповима. Аутор је моногра-

фије *Ливањско-дувањски говорни њиј* и више радова објављених у научним часописима. Коауторски је учествовао у изради XIV, XV, XVI и XVII тома Речника САНУ, и то као обрађивач грађе, помоћни уредник и уредник. Обрадио је више пунктова за потребе Српског дијалектолошког атласа. Један је од аутора једнотомног Речника српскога језика, у издању Матице српске. Добитник је награде Павле Ивић, коју додјељује Славистичко друштво Србије.

## SUMMARY

### ON YAT ISOGLOSSES

The subject of this book is the complex matter of the reflex of the old *yat* vowel in the Serbian speeches in the southwestern Bosnia. It has a central place in the descriptions of vowels in all western Serbian speeches. Modern articulatory value of this old sound in these speeches is of utmost importance for both the reconstruction of its proto-Štokavian value and for the understanding of its evolution. Above all, this is manifested in the outcomes which are usually regarded as exceptional in relation to all other Slavic languages and their dialects, due to the long *yat*'s development into a full diphthong and formation of bisyllabic replacement *ije*, and also because of the specific development of the short *yat*, whose reflex is generally *je*, along with the instances of monophthongization, i.e. ikavian and ekavian replacement. It is usually considered to be a diphthong of incomplete formation. Its replacements occurred at different times in different places. Reflexes are diverse in their nature, but also because they are perceived differently – and, accordingly, differently represented by various researches.

While the introductory chapter aims to accurately determine the ijekavian-jekavian border and, by following more prominent isoglosses, to identify specific speech types and their delimitation in this area, the central part of the book deals with the status of *yat*.

It is known that researchers aim to investigate the rules of replacement concerning the relations of the reflex of the old yat, to determine the reasons for differences of the reflexes regarding their position, to consider different instances of adaptations, study equalization due to morfological reasons, the interference in the system, etc. At the very beginning, the identification problem regarding the phonetic values of the reflexes of the old yat is expounded. Introduction of experimental methods would significantly contribute to the determination of the exact values, along with the involvement of phonological aspects in the research. Also, the study of yat becomes more complex due to the fact that, within the western Serbian speeches, certain speeches with a large number of ikavisms and entirely ikavian speeches are found, which may result in a different interpretation concerning the origin of such ikavisms. This additionally underlines the fact that in the south-western part of Bosnia there are both Serbian ikavian-ijekavian and Serbian ikavian speeches. In the studies on these speeches to date, this type of ikavism has been treated, as a rule, as a contact type of ikavism. The major objection to this position on the character of this ikavism, i.e. on ikavization without any rules, on the lexical basis, results from the general state of the speech, which indicates that such reflexes may be a result of its own linguistic evolution.

[Preveo: Dejan Karavesović]









CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'282.3(497.6)

РАМИЋ, Никола, 1954-

О јатовским изоглосама / Никола Рамић. - Крагујевац : ФИЛУМ Филолошко-  
уметнички факултет, 2010 (Крагујевац : Интерагент). - 136 стр. : илустр. ; 21 см.  
- (Библиотека Лаокоон / [Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац])

Тираж 300. - Биљешка о аутору: стр. 131-132. - Напомене и библиографске  
референце уз текст. - Библиографија: стр. 123-129. -

Summary: On Yat Isoglosses.

ISBN 978-86-85991-21-9

а) Српски језик - Говори - Босна, југозападна

COBISS.SR-ID 175117324

Књизи др Николе Рамића *О јайовским изоџлосама* основни је предмет истраживање континуаната јата, и то како са теоријског тако и са емпиријског становишта. Та два становишта Рамић је врло успешно ујединио, тако да је постигао научно пожељну интерференцију теорије и емпирије. Пропитујући све теоријске (прет)поставке о стању континуаната јата, и проверавајући их на корпусу српских говора југозападне Босне, др Никола Рамић дошао је до научно врло релевантних резултата, значајних не само за дијалектологију, него и за фонетику и фонологију српскога језика, али и за социолингвистику и српску језичку политику (посебно с обзиром на закључке о „националном статусу“ икавице).

Проф. др Милош Ковачевић

Највише простора у свим поглављима посвећено је рефлексу дугог јата, што је проблем о којем се у дијалектологији (и сербо-кroatистици уопште) расправља већ више од једног века. После читања рукописа ове књиге, можемо са сигурношћу констатовати да међу савременим дијалектолозима и фонетичарима готово нико није тако дубоко и свестрано ушао у ову проблематику као Никола Рамић и да је он данас један од најкомпетентнијих стручњака за ову област. А да се у свему томе није лако снаћи, зна из личног искуства и рецензент ове књиге. Довољно је само навести следећи низ у ијекавским говорима најчешћих континуаната дугог јата:  ${}^u\bar{e} - j\bar{e} - {}^u j\bar{e} - {}^u j\bar{e} - i j\bar{e} - i j\bar{e}$  и сл., па разумети зашто је тако.

Проф. др Мирослав Николић

ISBN 978-86-85991-21-9



9 788685 991219